

MEĐUNARODNA POLITIKA

BEOGRAD
GOD. LXIX, BR. 1170
APRIL–JUN 2018.

Institut za međunarodnu
politiku i privredu

Danilo Babić

POJMOVNI OKVIR I PSIHOLOŠKI ASPEKTI
KOLONIJALIZMA

Sanja Vojvodić

ODNOS SAD PREMA JEDINSTVU SFRJ
NA POČETKU JUGOSLOVENSKE KRIZE

Vladan Stanković

GEOPOLITIKA SVETE STOLICE
I ZAPADNI BALKAN

Stefan Jojić

SNAŽENJE POZICIJE TURSKE
NA ZAPADNOM BALKANU:
UZROCI I POSLEDICE

Aleksandar Milosavljević

POLITIČKI AKTIVIZAM SAVREMENIH
EVROPSKIH SINDIKATA:
UZROCI I DOMETI

Miloš Srzentić

UTICAJ KLASTERA NA STRUKTURU PRIVREDA
EVROPSKE UNIJE I RUSKE FEDERACIJE

MEĐUNARODNA POLITIKA

Makedonska 25, 11000 Beograd, poštanski fah 413, tel. +381 11 3373 824 (glavni i odgovorni urednik)
Tel./fax 3373 825 (pretplata), e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs
Internet: www.diplomacy.bg.ac.rs/medjunarodna.htm, izlazi tromesečno

---

UDK 327

ISSN 0543-3657

Godina LXIX, br. 1170, april–jun 2018.

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu,
11000 Beograd, Makedonska 25

Direktor Instituta

Prof. dr Branislav Đorđević

Glavni i odgovorni urednik

Dr Vladimir Trapara

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

Dr Slobodan Janković

Sekretar redakcije

Msr Dragana Dabić

Izdavački savet

Prof. dr Tanja Mišević (predsedavajuća), glavni pregovarač Srbije sa EU
vanredni profesor, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dr Tian Deven, Institut sa evropske studije Kineske akademije društvenih nauka,
Peking, Kina

Dr Milica Delević, docent, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dr Duško Lopandić, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd

Prof. dr Obrad Račić, redovni profesor, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Ivo Visković, redovni profesor,
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dr Milan Šahović, naučni savetnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Prof. dr Luka Brkić, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, Hrvatska

Dr Hue Li, Institut za svetsku ekonomiju i politiku
Kineske akademije društvenih nauka, Peking, Kina

Dr Žoltan Hajdu, Mađarska akademija nauka, Pečuj, Mađarska

Jorgos Leventis, Univerzitet Ujedinjenih nacija
i Međunarodni bezbednosni forum, Levkozija, Kipar

Dr Mihail M. Lobanov, Institut za ekonomiju Ruske akademije nauka, Moskva, Rusija

Dr Hrvoje Butković, Institut za međunarodne odnose i razvoj, Zagreb, Hrvatska

Prof. Nikoleta Sirgi, Fakultet za ekonomiju Univerziteta Zapadni Temišvar,
Temišvar, Rumunija

Dr Zoila Gonsales Maikas, Institut za međunarodne odnose, Havana, Kuba

Dr Biser Bančev, Institut za balkanske studije Bugarske akademije nauka, Sofija, Bugarska

---

Prof. dr Joakim Beker, Institut za međunarodnu ekonomiju i razvoj Univerziteta za ekonomiju i poslovnu administraciju, Beč, Austrija

Uređivački odbor

Prof. dr Miroslav Mladenović, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu
Dr Edita Stojić-Karanović, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Miroslav Antevski, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Ana Jović-Lazić, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Aleksandar Jazić, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Ivan Dujic, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Vidoje Golubović, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Žaklina Novičić, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Petar Stanojević, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu
Dr Stevan Gajić, Institut za evropske studije, Beograd
Dr Dušan Dostanić, Institut za evropske studije, Beograd
Dr Milovan Radaković, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Prelom

Sanja Balović

Lektura

Maja Jovanović

Štamparija

Planeta print, Vinogradski venac 9/10, Beograd

Godišnja pretplata

Zahtev za pretplatu slati na adresu: *Međunarodna politika*, Makedonska 25,
11000 Beograd, poštanski fah 413, uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka a.d. Beograd, Makedonska 32

Za inostranstvo

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel./fax +381 11 20 84 229, e-mail: bfsbooks@sezampro.rs

Oglasi

Informacije o ceni i raspoloživom oglasnom prostoru mogu se dobiti na telefon
(011) 337 38 25 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

Pogledi izneti u člancima odražavaju lični stav autora,
a ne nužno i stav Izdavačkog saveta i Uredništva

Izlaženje časopisa *Međunarodna politika* finansira
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

---

MEĐUNARODNA POLITIKA

UDK 327

Godina LXIX, br. 1170, april–jun 2018.

ISSN 0543-3657

Sadržaj

<i>Danilo Babić</i> Pojmovni okvir i psihološki aspekti kolonijalizma	5
<i>Sanja Vojvodić</i> Odnos SAD prema jedinstvu SFRJ na početku jugoslovenske krize	27
<i>Vladan Stanković</i> Geopolitika Svete stolice i Zapadni Balkan	43
<i>Stefan Jojić</i> Snaženje pozicije Turske na Zapadnom Balkanu: uzroci i posledice	59
<i>Aleksandar Milosavljević</i> Politički aktivizam savremenih evropskih sindikata: uzroci i dometi	78
<i>Miloš Srzentić</i> Uticaj klastera na strukturu privreda Evropske unije i Ruske Federacije	91
PRIKAZI	
<i>Slobodan Janković</i> , Valid Fares, Rat ideja: Džihadizam protiv demokratije	105

UDK 325.3:159.9.01
Bibliid 0543-3657, 70 (2018)
God. LXIX, br. 1170, str. 5–26
pregledni članak
Primljen: 16.4.2018.

Danilo BABIĆ¹

Pojmovni okvir i psihološki aspekti kolonijalizma

Sažetak: U ovom radu govorimo o pojmovnom okviru kolonijalizma. Posmatramo kolonijalizam kao kompleksni sistem zasnovan na rasnoj i pravnoj diskriminaciji i ekonomskoj eksploataciji. Takođe, nastojimo da napravimo distinkciju između pojmova kao što su: kolonijalizam, neokolonijalizam i imperijalizam. Smatramo da su ovi pojmovi srodni i komplementarni; stoga ih ne bi trebalo analizirati odvojeno već unutar jedinstvenog konteksta. Bez obzira na delimične razlike među ovim konceptima, oni zapravo deluju sinergijski u cilju uspostavljanja hegemonije nad starosedelačkim stanovništvom. Dodatno, analiziramo psihološku dimenziju kolonijalizma sagledavajući odnos između kolonizatora i kolonizovanog, koji karakteriše međusobna zavisnost, kompleksi superiornosti i inferiornosti. U radu suočavamo mišljenja tri eminentna autora na polju psihologije kolonijalizma: Alberta Memija, Oktava Manonija i Franca Fanona.

Cljučne reči: kolonijalizam, imperijalizam, Prospero, Kaliban, Memi, Fanon, Manoni.

Uvod

U zapadnoj akademskoj zajednici, postkolonijalna teorija i studije postkolonijalizma vezane su za poststrukturalizam. Poststrukturalizam je predstavljao sredstvo za borbu protiv onoga što su postkolonijalisti videli kao zatvor evropskog humanizma. Oslonjenost na ove teorije, međutim, diktirao je i izbor tema, tumačenje i vrednosne sudove postkolonijalnih studija. U skladu s tim javlja se tendencija relativizacije antikolonijalnih diskursa.²

¹ Autor je student doktorskih studija na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu sa posebnim interesovanjem za postkolonijalne studije i studije Afrike. E-mail: danilobabic@gmail.com.

Međutim, uprkos strategijama za analizu i razotkrivanje odnosa moći, reprezentacije, diskriminacije i diskursa uopšte, ekonomske i socijalne razlike između bogatih i siromašnih, privilegovanih i potlačenih ne samo da se ne smanjuju nego se i povećavaju.³ Gubitak interesovanja za društveno-ekonomska pitanja, institucije, pokrete otpora kolonijalizmu, klasnu borbu i drugo, doveo je do zaokreta postkolonijalne teorije ka jezičkoj analizi i izazvao „zaglavljanje u analizu diskursa“ – umesto proaktivne analize konkretnih društvenih pojava i suočavanja sa malignitetima modernog kapitalizma. Jednom rečju, postkolonijalizam nije uspeo da se otrgne iz zagrljaja „zapadnih teorija“ poststrukturalizma i postmodernizma.⁴ Dela postkolonijalnih autora odišu složenim, nepristupačnim i isuviše apstraktnim govorom koji zapravo depolitizuje problem (neo)imperijalizma i (neo)kolonijalizma i odvraća od bavljenja ovom tematikom. Vodeći postkolonijalni autori⁵ žive(li) su živote „akademske zvezde“, uživajući u materijalnim i nematerijalnim benefitima koje proizvodi „industrija drugosti.“

Upravo zbog navedenih razloga ovaj rad se neće dalje baviti analizom, kritikom i „decentriranjem“ postkolonijalnih studija. Cilj rada je da stručnoj i široj javnosti pruži neku vrstu uputstva kako da prepozna i odupre se ponovnoj legitimizaciji civilizatorskih misija. Želja autora je da, pre svega, mladim kolegama pruži bazični pojmovni okvir (koji gotovo bez izuzetka biva prenebregnut u analizi postkolonijalnog diskursa, tako doprinoseći nerazumljivosti čitavog koncepta postkolonijalnih studija), klasifikaciju i distinkciju osnovnih koncepta (post)kolonijalizma.

Konceptualno, kolonijalizam je doživeo poraz izbijanjem Prvog svetskog rata. Krajem Drugog svetskog rata epoha kolonijalizma je i formalno okončana, a svoj ceremonijalni kraj kolonijalizam je doživeo 1994. godine padom Aparthejda u Južnoafričkoj Republici. Iako je od kraja kolonijalizma proteklo mnogo godina, pojmovni okvir, mehanizam njegovog delovanja i svrha postojanja i dalje ostaju nedovoljno jasni široj ali i naučnoj javnosti. Bolje razumevanje kolonijalizma je nužno zbog činjenice da su tekovine kolonijalizma još uvek prisutne u savremenim međunarodnim odnosima: globalni jug je i dalje podeljen na sfere uticaja koje potiču iz vremena kolonijalizma, a moderni kapitalizam latentno koristi kolonijalno-imperijalne metode za ubiranje profita. Dodatno kolonijalizam utiče na tipičnog

² Jelena Đorđević, „Postkolonijalna teorija diskursa“, *Godišnjak FPN*, godina II, br. 2, decembar 2008, str. 31.

³ Gordana Đerić, „Šta ne kritikuje kritička teorija diskursa“, *Kultura polisa*, god. XII (2015), br. 28, str. 441-453.

⁴ Jelena Đorđević, „Postkolonijalna teorija diskursa“, op. cit., str. 32-34.

⁵ Najpoznatiji postkolonijalni autori – „sveto trojstvo“ postkolonijalizma su Gajatri Spivak (*Gayatri Chakravorty Spivak*), Homi Baba (*Homi K. Bhabha*) i Edvard Said (*Edward Said*), prim. aut.

stanovnika globalnog juga koji je i dalje suočen sa (sada nevidljivim) kolonijalnim granicama koje ga iznova sprečavaju da razvije svoj potencijal.

1. Kolonijalizam i tipovi kolonizacije

Kolonijalizam nije nov fenomen. Kolonije su osnivali stari Grci, Rimljani, Mavari i Otomansko carstvo. Razlog zbog kojeg se termin kolonijalizam najčešće vezuje za period XVI veka i dominaciju Evropljana nad Amerikom, Afrikom i delom Azije nalazi se u tome što se upravo tada sam mehanizam kolonijalizma drastično promenio, prvenstveno u tehničko-tehnološkom smislu. Brodovi za dugu plovidbu, kao i novi načini skladištenja hrane omogućili su Evropljanima da stignu u udaljene delove sveta, prevezu znatno veći broj ljudi, ali i da lakše održavaju veze između metropole i kolonije.⁶ Pomenuta dostignuća prouzrokovala su promenu shvatanja koncepta carstva, pošto više nije bilo neophodno da teritorija jednog carstva bude geografski monolitna.⁷

Postavlja se pitanje zašto su baš Evropljani uspeli da kolonizuju praktično ceo svet? Zbog čega Inke nisu uspele da pobeđu španske Konkvistadore ili zašto borci Zulu plemena nisu uspeli da pobeđu holandske doseljenike u Africi, iako su bili višestruko brojniji od osvajača? Kroz celu istoriju Evrope, u početku latentno a za vreme fašizma javno i brutalno, zagovarana je teorija o rasnoj nadmoći Evropljana u odnosu na druge narode.

Profesoru sa UCLA univerziteta Džaredu Dajmondu (*Jared Diamond*) uspelo je da opovrgne tu diskriminatorску tezu. On, naime, smatra da je za nadmoć stanovnika Evrope, u poređenju sa drugim stanovnicima sveta, zaslužna isključivo geografija koja je omogućila da Evropljani u svojim rukama imaju tri skrivena aduta: puške, bacile i čelik. Prvu povoljnu okolnost po osvajače iz Evrope predstavlja upravo raspored kontinenata: Evropa se prostire pravcem istok–zapad, dok se Afrika i Amerika prostiru pravcem sever–jug. Ovo je bitno zbog činjenice što se ljudi, kao i ostali živi svet, mnogo lakše kreću i funkcionišu kada se nalaze na sličnoj geografskoj širini. Tako su u Evropu mnogo lakše stigla znanja iz Kine i arapskog sveta vezana za barut i kovanje čelika. S druge strane, stanovnici Afrike i Amerike ostali su izolovani zbog klimatskih i reljefnih prepreka na koje su nailazili menjajući svoju udaljenost od Ekvatora. Kolikogod zvučalo neobično, drugi bitan faktor bili su usevi i domaće životinje. Ječam i pšenica, osnovne poljoprivredne kulture u Evropi su daleko hranljivije i izdašnije od svega što

⁶ Margaret Kohn, *Colonialism, The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), internet: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/colonialism>.

⁷ Robert Young, *Postcolonialism an historical introduction*, Blackwell Publishing, Carlton, 2001, p. 16.

raste u Africi ili Americi. Sve životinje koje su ljudi uspjeli da pripitome nalaze se u Evropi (sa izuzetkom južnoameričke lame); one su obezbeđivale neophodne potrepštine za kolonijalna osvajanja i bile od neprocenjive pomoći u zemljoradnji. Zanimljiva je paralela između zebre i konja, koje su praktično dve iste životinje. Dok je konj pripitomljen veoma lako i kroz istoriju bio od izvesnog značaja za razvoj evropske civilizacije, stanovnici Afrike od zebre nisu mogli da očekuju značajniju korist, budući da se ona nije dala pripitomiti usled svoje plašljive naravi kao posledice velikog broja prirodnih predatora. Upravo domaće životinje su obezbedile ključnu prednost evropskim kolonizatorima, jer su životinje donele i bacile na koje je domorodačko stanovništvo bilo potpuno neotporno. Epidemije novih bolesti (kao što su boginje, kuga, kolera) desetkovale su domicijalno stanovništvo, dok su Evropljani imuni na njih, jer pored domaćih životinja koegzistiraju generacijama.⁸

Termin kolonija potiče od latinske reči *colonus* što znači farmer. Koren reči naglašava praksu kolonijalizma, koja vrši premeštanje ljudi s jedne teritorije na drugu. Pridošlice na novoj teritoriji grade svoje naseobine i na njima se trajno naseljavaju. Oni zadržavaju političku vezu i, još važnije, političku odanost svojoj metropoli. Kolonijalizam predstavlja praksu pokoravanja jednog naroda od strane drugog.⁹

Pojmovi kolonizacija i kolonija nisu jednoznačni. Proces kolonizacije može da se odigra i bez izgradnje kolonije kao što i kolonija može da se izgradi i bez procesa kolonizacije – reč je o zauzimanju nenaseljenih mesta, vojnim pohodima koji rezultuju izgradnjom vojnih baza.¹⁰

Osterhamel (*Jürgen Osterhammel*) smatra da se pri tome razvija specifična vrsta odnosa između starosedelačke većine i manjinskih stranih uzurpatora. Kolonizatori su uvereni u vlastitu superiornost i predodređenje da vladaju. Ipak, ključne odluke koje će uticati na život stanovnika kolonije donose se u udaljenoj metropoli koja je motivisana isključivo vlastitim interesima, a lokalni kolonijalni vladari samo sprovode te odluke.¹¹ Ovu novonaseljenu populaciju Jang (*Robert Young*) naziva „kolonima“. On smatra da su koloni veoma brzo ostali zaglavljani između metropole i kolonije; na neki način, oni nisu pripadali ni jednim ni drugima. Njihova vlada više nije mogla njima da upravlja na efektivan način, niti da ih zaštiti. S druge strane, koloni nisu pripadali ni starosedelačkom stanovništvu. Štaviše, to stanovništvo su proterivali sa životnog staništa i eksploatirali ga kao radnu snagu.¹²

⁸ Jared Diamond, *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, Norton W.W, New York, 1997.

⁹ Margaret Kohn, *Colonialism*, op. cit.

¹⁰ Jürgen Osterhammel, *Colonialism: A Theoretical Overview*, Markus Weiner Publishers, New Jersey, 2002, p. 10.

¹¹ Ibid., p. 16.

¹² Robert Young, *Postcolonialism an historical introduction*, op. cit., p. 19.

Za dalje razmatranje neophodno je upoznati se sa osnovnim pretpostavkama kolonijalizma:

Prvo, kolonijalizam nije bilo kakav odnos između gospodara i roba. To je odnos u kome celo starosedelačko društvo biva eksterno manipulirano i ustrojeno tako da odgovara potrebama i interesima kolonijalnih vladara. Starosedelačko društvo biva otrgnuto od vlastite istorijske putanje razvoja.

Drugo, kolonizatori nisu spremni da čine ustupke kolonizovanima; kulturni i vrednosni obrazac kolonizovanog se u potpunosti odbacuje.

Treća tačka se nadovezuje na drugu. Evropski kolonizator smatra svoju kulturu za superiornu, te smatra svojom obavezom da kolonizovane narode privede toj kulturi. Evropljanin to ne doživljava kao nasilje prema kulturi kolonizovanog već svoju civilizatorsku misiju smatra obavezom tj. vlastitim „teretom“.

Faze kolonijalizma grubo možemo podeliti na: 1) kontakt, 2) osvajanje, 3) konsolidaciju. Opširnije na osam koraka glasi: 1) Izviđanje nepoznatog terena, 2) sakupljanje priobalnih resursa, 3) razmena sa lokalnim stanovništvom, 4) pljačka i inicijalne ekspedicije u unutrašnjost, 5) obezbeđivanje trajnih ispostava, 6) polaganje prava na imperijalni suverenitet, 7) doseljavanje prve grupe civilnih stanovnika i uspostavljanje samoodržive kolonije, 8) uspostavljanje kompletnog kolonijalnog aparata.¹³

Inicijalno, Evropljani u kolonizaciju nisu krenuli iz želje da vladaju nekom novom populacijom. Njihov cilj je bio premeštaj vlastitog stanovništva koje je želelo da krene u potragu za boljim životom, a pri tome ostane lojalno sopstvenoj kulturi. Trebalo bi imati u vidu da se period kolonizacije preklapa sa periodom verskih tenzija između katolika i protestanata u Evropi. Takođe, mnogi od doseljenika su bili u sukobu sa zakonom u svojim metropolama. Na tragu ovakvog razmišljanja, možemo reći da je kolonijalizam predstavljao izvoz socijalnog konflikta. Međutim, proklamovani motivi za kolonizaciju su bili sažeti u akronim „3 ce“: hrišćanstvo, civilizacija i trgovina (*christianity, civilization, commerce*).¹⁴

Klasifikaciju kolonijalizma možemo izvršiti prema tipu i prema svrsi. Prema tipu kolonijalizam delimo na:

1. Kolonijalna vladavina (formalni kolonijalizam) – starosedelački vladar biva zamenjen kolonijalnim upravnikom. Predkolonijalni poredak prestaje da postoji (ili nastavlja da postoji ilegalno). Sve nadležnosti (administracija, pravosuđe, porezi, održavanje reda u koloniji) prelaze u ruke kolonizatora. Ovakav tip kolonizacije najčešće je primenjivala Francuska.

¹³ Jurgen Osterhammel, *Colonialism: A Theoretical Overview*, op. cit., pp. 41-42.

¹⁴ Zoran Ćirjaković, „Decentriranje sveta posle kolonijalizma: strategije suprotstavljanja od kraha civilizatorske misije do uspona novog orijentalizma“, *Srpska politička misao* (Posebno izdanje: „Politika postmoderne i politika posle postmoderne“), 2016, str. 119-139 (str. 120).

2. Kvazi-kolonijalna kontrola (neformalni kolonijalizam) – rutinske državne nadležnosti ostaju u rukama starosedelaca. Kolonijalni osvajač ima ulogu kontrolora i nadzornika. Neposrednu vlast zadržava jedino u oblastima trgovine, carine i pomorstva, kako bi osigurao potpisivanje i sprovođenje „nejednakih sporazuma“ (*unequal treaties*) koji donose ekonomsku korist metropoli na štetu kolonije. Takođe, svi državljani metropole koji se nalaze u koloniji izuzeti su od lokalnog pravosuđa. Ovakav tip kolonizacije karakterističan je za Veliku Britaniju.
3. Deterministički uticaj je najsuptilniji kolonijalni oblik koji se zasniva na faktičkoj zavisnosti kolonijalne ekonomije u odnosu na metropolu. Pošto je kolonijalna ekonomija višestruko slabija i zavisna u odnosu na metropolu, vlastima kolonije ostaje da se dobrovoljno prilagođavaju preferencijama „nepostojećeg kolonizatora“, iako na to ni formalno ni neformalno nisu prisiljeni. Primer ovakve latentne kolonizacije jeste položaj SAD u odnosu na zemlje Centralne i Južne Amerike u XIX i XX veku.¹⁵

Osnovna svrha kolonije je obezbeđivanje sirovina neophodnih za razvoj privrede metropola. Stoga prema svrsi kolonijalizam možemo podeliti na:

1. Eksploatorski kolonijalizam se zasnivao na prisilnom radu koji su kolonizatori nametnuli starosedecima. Čuveni španski sistem *encomienda* u početku se nije razlikovao od klasičnog robovlasništva. Kasnije, sistem je evoluirao u takozvani *reparimento* sistem poznatiji pod nazivom *mita*. Radilo se o nešto blažem obliku radne obaveze po kojoj su lokalnim zajednicama određivane „kvote“ radnih sati koje je bilo neophodno raditi za kolonizatora. Radna mesta su uglavnom bile plantaže, rudnici ili druga mesta za pribavljanje vrednih prirodnih resursa.
2. Naseljenički kolonijalizam karakteriše direktna vladavina, kao i doseljavanje velikog broja ljudi. Cilj pridošlica nije bila eksploatacija niti misionarstvo – naprosto, oni su došli da žive na novoj teritoriji zbog svojih ličnih razloga.

Analiza korisnosti, odnosno štete koju je kolonijalizam naneo kolonijama, nije predmet ovog rada. Bez izricanja vrednosnih sudova možemo konstatovati da je jedan od glavnih efekata kolonijalizma – transformacija starosedelačke ekonomije – ostvarena tako što je uveden kapital u ne-kapitalistička društva. Pojava plantaža takođe je iz korena promenila starosedelačko shvatanje ekonomije, budući da su starosedeci do tada bili nomadi.¹⁶

¹⁵ Jurgen Osterhammel, *Colonialism: A Theoretical Overview*, op. cit., pp. 20-21.

¹⁶ Robert Young, *Postcolonialism an historical introduction*, op. cit., p. 20.

2. Sličnosti i razlike između kolonijalizma i imperijalizma

Imperijalizam definišemo kao volju i mogućnost pojedinih država da projektuju svoje nacionalne interese na udaljene regione, te svoje nacionalne interese postavljaju kao relevantan faktor u rešavanju bilo kog problema u međunarodnim odnosima.¹⁷ Stoga je imperijalizam mnogo širi pojam od kolonijalizma. Instrumenti imperijalizma nadilaze puku kolonijalnu eksploataciju i uključuju različite diplomatske, trgovinske i vojne metode. Još jednu definiciju imperijalizma kao najvišeg stadijuma kapitalizma dao je Lenjin u naslovu istoimenog dela. Ideja imperijalizma opravdava ekonomske pljačke koje su pratile kolonijalizam. Rivalstvo između velikih sila za kontrolu teritorije i sticanje ekonomskih resursa bilo je jedno od glavnih obeležja imperijalizma. Postojećim resursima na postojećem tržištu proizvođači u imperijalističkom sistemu sve teže su realizovali profit. Zato su se oni oslanjali na vlade svojih zemalja kako bi im te vlade obezbedile nove resurse i nova tržišta.¹⁸ Uzimajući u obzir da su resursi i teritorija ograničeni, a potrebe (tj. pohlepa) velikih sila neograničene, sukob imperijalističkih sila bio je neizbežan – možemo reći da je Prvi svetski rat zapravo postulat imperijalističke ideologije.

Imperijalizam kao ideologija je nastao u isto vreme kada i oslobodilačke ideje u kolonijama, služeći kao neka vrsta „defanzivnog odgovora“ kolonizatora. U fokus antikolonijalne borbe 1919. godine imperijalizam ulazi usponom komunizma, da bi za vreme Hladnog rata postao glavni predmet napada komunističkih mislilaca, čak više i od samog kapitalizma.¹⁹

Sada ćemo preciznije odrediti vezu između kolonijalizma i imperijalizma. Imperijalizam možemo posmatrati kao koncept, dok kolonijalizam predstavlja praksu. Imperijalizam je (istorijski gledano) nastao posle kolonijalizma, kako bi obrazložio ekonomsku eksploataciju; njegova dodatna uloga jeste da pruža teorijsku i ideološku podlogu kolonijalizmu. Dakle, bez obzira što je (hronološki) kolonijalizam nastao pre imperijalizma, možemo reći da je kolonijalizam samo instrument imperijalizma.²⁰ Vođen željom za moći, ideološkim i finansijskim razlozima, imperijalizam je odražavao državnu politiku globalnog osvajanja – dok je kolonijalizam vođen isključivo ekonomskim razlozima. Za razliku od kolonijalizma, imperijalizam (rukovođen permanentnom željom za dominacijom) zbog svoje ideološke komponente u nekim situacijama može da deluje čak i na štetu čisto ekonomskih interesa.

¹⁷ Jurgen Osterhammel, *Colonialism: A Theoretical Overview*, op. cit., p. 21.

¹⁸ Bill Ashcroft, Gereth Griffiths, Hellen Tiffin *Post-colonial studies: The key concepts* Routledge, New York, 2007, p. 114.

¹⁹ Robert Young, *Postcolonialism an historical introduction*, op. cit., pp. 25-29.

²⁰ Bill Ashcroft, Gereth Griffiths, Hellen Tiffin *Post-colonial studies: The key concepts*, op. cit., p. 40.

3. Transformacija kolonijalizma u neokolonijalizam

Kolonijalizam je prerastao u neokolonijalizam kada su kolonije počele da stižu nezavisnost; međutim, kolonijalne sile su nastavile da vrše ekonomski uticaj i političku kontrolu nad svojim kolonijama.²¹

Jednostavnu definiciju neokolonijalizma možemo pronaći u naslovu knjige Kwame Nkrumaha (*Kwame Nkrumah*) koji glasi: „Neokolonijalizam [je] najviši stadijum imperijalizma.“ On tvrdi: „Neokolonijalizam je najgori oblik imperijalizma. Oni koji ga praktikuju uživaju moć bez odgovornosti, a oni koji od njega pate bivaju eksploatisani bez prava na naknadu.“²² Suština neokolonijalizma se ispoljava u državi (bivšoj koloniji) koja je formalno nezavisna, ali zapravo njen politički sistem i ekonomska politika bivaju određeni od strane spoljnog faktora. Uticaji na kulturu i sistem obrazovanja su takođe veoma izraženi.

Metodi uticaja na neokolonijalnu državu, kojom se ona primorava na poslušnost, mogu biti različiti. U posebnim situacijama se koristi oružana sila ili neposredna pretnja oružanom silom. Ipak, kao sredstvo prinude češće se praktikuju ekonomski pritisci. Neokolonijalna država biva primorana da kupuje proizvode od imperijalističkih zemalja (najčešće svog bivšeg kolonijalnog patrona). Postoji još jedan vid neokolonijalizma: neokolonijalna država nije pod kontrolom druge države, već pod uticajem multinacionalnih korporacija koje se najčešće bave eksploatacijom prirodnih resursa, ili pak pod kontrolom neke međunarodne finansijske institucije ili kluba poverilaca. Jedno od osnovnih obeležja neokolonijalizma jeste da se strani kapital više koristi za eksploataciju nego za razvoj. Neokolonijalizam, baš kao i sam kolonijalizam, predstavlja izvoz socijalnih konflikata imperijalističkih zemalja. Ovu tezu Nkrumah potkrepljuje tvrdnjom da su se nakon Drugog svetskog rata nejednakosti između bogatih i siromašnih u Evropi smanjivale, dok su se između Evrope i Afrike, kao i unutar same Afrike, povećavale. On smatra da se srž konflikta nalazi u evropskoj ideji države blagostanja. Kako bi se zadržao visok životni standard radničke klase u Zapadnoj Evropi, umesto u svojoj zemlji zapadnjaci su sačinili međunarodnu podelu rada. Princip neokolonijalne dominacije bazira se na usitnjavanju bivših velikih kolonijalnih poseda na male države koje nisu sposobne da se samostalno razvijaju. Ponekad novoformirane države nisu u stanju ni da održe teritorijalni integritet, te iz tog razloga moraju da se oslanjaju na bivše imperijalističke gospodare. Tako usitnjene i razjedinjene, neokolonijalne zemlje nisu u stanju da se usprotive niskim cenama sirovina i primarnih proizvoda koje izvoze. Niske cene diktiraju imperijalističke zemlje i na taj način ostvaruju ogromnu prednost u trgovinskoj razmeni, jeftino kupujući sirovine a skupo prodajući

²¹ Robert Young, *Postcolonialism an historical introduction*, op. cit., p. 42.

²² Kwame Nkrumah *Neo-colonialism The last stage of Imperialism*, Thomas Nelson & sons, London, 1965, p. XI.

gotove proizvode. Upravo ova neravnoteža je ključ za razumevanje nerazvijenosti neokolonijalnih zemalja. Kolonije (prevashodno afričke) su obilovale nekim od najvrednijih prirodnih resursa na planeti, kao što su zlato i dijamanti, ali su se tržišta za ta dobra nalazila u imperijalističkim centrima, u Londonu i Njujorku – ispostavilo se da je to mnogo važnije.²³

Bivšim kolonijama nije lako da se odupru neokolonijalizmu. Ipak, prelaskom sa kolonijalnog na neokolonijalni sistem, stvorila se mala ali ne i zanemarljiva mogućnost da neokolonijalne države promene svoje patrone. To je „privilegija“ koju je donela njihova nominalna nezavisnost. Ova činjenica je prouzrokovala rivalstvo među velikim silama.

U svojoj suštini, neokolonijalizam permanentno proizvodi napetost. Da bi bio održiv, mora da podigne životni standard onih kojima upravlja (barem toliko da spreči socijalne nemire). S druge strane, njegov glavni cilj je da taj standard i nivo razvoja održi dovoljno niskim kako bi imperijalističke zemlje mogle da ostvare svoje interese.²⁴ Ako je cilj kolonijalizma bio eksploatacija resursa, cilj neokolonijalizma je „kolonizacija uma“.

4. Odnos kolonizatora i kolonizovanog – kolonizacija uma

Memmi (*Albert Memmi*) kolonijalizam opisuje kao jednu vrstu fašizma, koja se zasniva na ekonomskom eksploataciji. Osnovna oruđa kolonijalizma su rasizam i teror.²⁵ Kolonijalni rasizam zasniva se na tri komponente: 1) razlike u kulturi između kolonizatora i kolonizovanog; 2) eksploataciji te različitosti u korist kolonizatora; 3) korišćenje navodnih različitosti u dokazivanju apsolutnih istina.²⁶ Pojavi rasizma doprineli su kriterijumi o „idealnom izgledu čoveka“ koji su dominirali Evropom XVIII veka. Ideali lepote stvoreni u eri prosvetiteljstva poslužili su kao osnova za stvaranje klišeja koji su kasnije korišćeni za diskriminaciju drugih rasa, pre svih Jevreja, crnaca i Arapa. Rasizmu je bila potrebna sekularna platforma poput prosvetiteljstva, pošto je hrišćanska vera (makar u teoriji) pružala mogućnost za jednakost inferiornim rasama. Prosvetiteljski ideal lepote ogledao se u beloju rasi i vrlinama poput marljivosti, umerenosti, časti i dr. Inferiornim rasama pripisivano je odsustvo ovih osobina. Snaga rasizma ogledala se u tome što su stereotipi o drugim rasama bili proklamovani za objektivne i verodostojne izvore znanja. Džordž Mos (George L. Mosse) nastoji da prikaže kako rasizam u Evropi nije rezultat „slučajnih trenutaka ludila“ već bitan element evropskog iskustva.²⁷ Prapočeci rasizma sežu u Španiju šesnaestog veka gde

²³ Ibid., pp. ix, x, xII–xv

²⁴ Ibid., pp. xII–xv

²⁵ Albert Memmi, *Colonizer and the colonized*, Earthscan Publications Ltd, London, 2003, p. 63.

²⁶ Ibid., p. 115.

²⁷ Džordž Mos, *Istorija rasizma u Evropi*, Službeni glasnik, Beograd, 2005, str. 24.

je koncept „čistote krvi“ služio kao opravdanje za diskriminaciju svih ljudi jevrejskih korena. Rasizam je u svom punom obliku zaživeo u XVIII veku koristeći tekovine prosvetiteljstva i dogmatske mehanizme hrišćanstva, i tako postao „svetovna religija“. Rasizam je proistekao iz bavljenja razumom, prirodom, estetikom i dušom koja su okupirala evropsku javnost XVIII veka. Rasistički pogled na svet spojio je fizičke karakteristike čoveka sa njegovim mestom u prirodi i njegovom dušom, na taj način integrišući religiozna osećanja u rasizam stvarajući koncept „rasne duše.“²⁸ Rasizam je ugrađen u svaku kolonijalnu instituciju i zasniva se na tome što kolonizovane tretira kao niža bića (*subhumanity*). S obzirom da je kolonizovani niže biće, on ne uživa zaštitu međunarodnog prava pošto on i nije čovek u punom smislu te reči. Kolonizovani se sagledava esencijalistički; esencijalizam u (post)kolonijalnom kontekstu možemo definisati kao redukciju starosedelaca na suštinu onoga šta znači biti Afrikanac/Indijac/Arapin.²⁹

Albert Memi ilustruje portrete kolonizatora i kolonizovanog. Prema Memiju, kolonizatora zanimaju isključivo tri stvari: profit, privilegije i uzurpacija. Za kolonizatora kolonija je mesto gde on zarađuje više a troši manje.³⁰ Naime, u svojoj domovini on bi, najverovatnije, bio mediokritet (administrativni službenik srednjeg ranga) dok u koloniji ima status polubožanstva. Dodatno, on tvrdi da kolonizatori nikada nisu imali iskrenu nameru da religijski preobrate kolonizovane, jer bi se na taj način stvorili uslovi za jednakost i samim tim narušila sama suština kolonijalnog odnosa koji se bazira na privilegiji kolonizatora. Crkva jeste potpomagala kolonizatore i uživala u slučajnom dobitku koji se ogleda u povećanju broja vernika, ali crkva nije bila inspirator kolonizacije.³¹

Prateći Memijevu argumentaciju, kolonizatore možemo podeliti na dve grupe – one koji prihvataju kolonizaciju ili je odbijaju. Kolonizator koji odbija kolonizaciju smatra kolonijalni sistem za nepravedan. Ipak, on ne može da odbije privilegije koje mu u koloniji sleduju jer ne može postojati Evropljanin koji živi u koloniji a da nema privilegije; te privilegije proizilaze iz njegove bele rase. On jedino može da odabere da li želi da ode ili ostane u koloniji.³²

Kolonizator koji prihvata kolonizaciju nastoji da je legitimiše. On nikad ne zaboravlja da napravi javnu predstavu kojom će veličati svoje dobre osobine i umanjivati vlastite privilegije. U savremenom zapadnjačkom diskursu slika kolonizatora sve više odgovara njegovoj autopercepciji za vreme kolonizacije. Kolonizator svoj boravak u koloniji doživljava kao žrtvu

²⁸ Ibid., p. 29.

²⁹ Edward Said, David Barsamian, *Culture and Resistance: Conversations with Edward Said*, South End Press, Cambridge (Massachusetts), 2003, p. 16.

³⁰ Albert Memmi, *Colonizer and the colonized*, op. cit., p. 5.

³¹ Ibid., p. 116.

³² Ibid., pp. 63-66.

(zbog po njega nepovoljne klime, opasnosti od zaraze raznim bolestima i „kulturološkog šoka“ usled suživota sa divljacima); zato on želi da izvuče maksimum profita iz svakog dana provedenog u koloniji. Tako, uzoran građanin, suprug, otac, po odlasku u koloniju može postati krvnik kolonizovanih. Psihološka slika kolonizatora odiše napetošću: kolonizator koji prihvata svoju ulogu uzaludno pokušava da prilagodi svoj život svojoj ideologiji, dok kolonizator koji svoju ulogu odbija uzaludno pokušava da prilagodi svoju ideologiju vlastitom životu.³³

Slika kolonizovanog bazira se na mitologiji o njegovoj lenjosti. Ovakav atribut najlakše objašnjava materijalnu nemaštinu kolonizovanog. Pošto su kolonizovani percipirani kao lenji, njihovo zapošljavanje nije produktivno i ne donosi profit. Shodno tome, najamnine za kolonijalnu radnu snagu su veoma niske. S druge strane, kolonizator je marljiv i preduzimljiv, dokaz toga je njegova industrija. Privilegovani položaj kolonizatora u koloniji je nagrada za njegov preduzetnički duh. Visoko kvalifikovana radna snaga u koloniji nije poželjna. Kvalifikovan radnik iz metropole u koloniji bi imao tri ili četiri puta veću platu od lokalne radne snage. Naravno, nije moguće da njegova produktivnost zaista bude četiri puta veća, stoga je isplativije zaposliti četiri radnika iz kolonije nego jednog kvalifikovanog iz metropole. Zapošljavanju radne snage iz metropole pribegava se isključivo u onim delatnostima gde je visoko kvalifikovana radna snaga zaista neophodna (a takvih je u koloniji veoma malo). Kolonijalni sistem zato želi da podstakne rast populacije u koloniji. Naime, kako bi plate u koloniji ostale niske, nužno je da postoji velika konkurencija radne snage. Usled niskih najamnina i troškovi života u koloniji ostaju relativno niski tako da plate koje dobija kolonijalna administracija omogućavaju lagodan život kolonizatorima.

Kolonizatori lenjost pripisuju ne samo fizičkim radnicima u koloniji već i lekarima, učiteljima, profesorima koji dolaze iz starosedelačke populacije. Da li su kolonizovani zaista lenji? Na ovo pitanje apsurdno je čak i odgovarati. Lenjost ne može biti karakteristika kolektivnih entiteta, a ponajmanje čitavih naroda. Reč je o upotrebi esencijalizma koji su transponovani u ogoljeni rasizam.³⁴ Još jedan znak depersonalizacije kolonizovanog proističe iz same upotrebe jezika. O kolonizovanom se uvek govori kao o kolektivnom entitetu: „Oni su lenji, primitivni, nasilni...“ Kolonizovanom se ne dozvoljava pravo na individualnost. Uopšteno, kolonizovani je dužan da postoji samo u funkciji ispunjavanja potreba kolonizatora.³⁵

Kolonizator prekraja istoriju kolonizovanog u skladu sa sopstvenim željama. U koloniji se obeležavaju državni i verski praznici kolonizatora a ne kolonizovanog. Deca kolonizovanog ne uče vlastitu istoriju, već istoriju

³³ Ibid., p. 89.

³⁴ Ibid., pp. 124-125.

³⁵ Ibid., p. 129.

kolonizatora. Priče koje slušaju deca kolonizovanih isključivo prikazuju junake (superheroje) bele rase.³⁶ Posledica ovakve kulturne reprezentacije jeste indirektno imputiranje deci i mladima kako moraju postati „beli“ ukoliko žele da poseduju vrline heroja.³⁷ Kolonizovani biva otrgnut od svoje istorije. On je isključen iz političkog života sredine u kojoj živi, usled toga je i nezainteresovan za politiku. Kolonizovanima se nameće stav da nisu sposobni „da zauzmu svoju ulogu u istoriji.“³⁸

Analiziranje kulturnih obrazaca kolonizovanih nije u fokusu kolonizatora, on ni ne pokušava da ih razume. Kolonizator svoju kulturu po definiciji smatra za superiorniju, dok je kultura kolonizovanog primitivna, pervertovana, infantilna – stoga je kolonizator dužan da izvrši „kulturnu dekontaminaciju“ kolonizovanih. Ulogu kulturne transformacije, tj. „kulturne dekontaminacije“ stanovništva bivših kolonija, obavljale su (i još uvek obavljaju) nevladine organizacije koje su zauzele upražnjeno mesto nekadašnjih civilizatorskih misija.³⁹ Po mišljenju kolonizatora, kulturni obrazac kolonizovanog trebalo bi odbaciti *a priori*. Ovakav stav ponekad može da dovede do tragičnih posledica u konkretnim situacijama. Prilikom epidemije ebola u Zapadnoj Africi (2013–2016. godine) lekari sa Zapada, koji su u region pristigli kao vid tehničke pomoći, nisu imali razumevanja za pogrebne rituale lokalnog stanovništva već su nasilno „konfiskovali“ tela preminulih. Takvo ponašanje prouzrokovalo je antagonizam i odbijanje lokalnog stanovništva da prijavi nove smrtne slučajeve, što je doprinelo širenju epidemije.

Sve prethodno dovodi do ogromne psihičke tenzije u odnosu između kolonizatora i kolonizovanog, kao i unutar njih samih. Memi navodi dva moguća izbora (odgovora) kolonizovanih – (1) asimilaciju i (2) pobunu.

Put u asimilaciju vodi preko kolonizacije uma. Kolonizacija uma je forma epistemološkog nasilja koja spada u najgore tekovine kolonijalizma. Pod ovim pojmom se podrazumeva mešanje spoljnog faktora (kolonizatora) u mentalnu sferu kolonizovanog subjekta. Ovakva intervencija utiče na mentalni sklop kolonizovanog subjekta, menjajući i sadržaj i *modus operandi* samog razmišljanja. Efekti ovog procesa su dugoročni i ireverzibilni. Kolonizacija uma ispoljava se kroz različite vidove svakodnevnog života,

³⁶ Jedini izuzetak u ovom pogledu je Marvelov junak „Crni panter“ koji je kreiran 1966. godine. (Film o istom junaku premijerno je prikazan u decembru 2017) Ipak, iako se Crni panter predstavlja kao autentična afrička priča, on to zapravo nije. Slika Crnog pantera i njegove fiktivne postojbine Vakande ponovo biva ništa više od orijentalističkog stereotipa. Crni Panter je u najboljem slučaju afroamerička priča – nikako afrička.

³⁷ Franc Fanon, *Crna koža bele maske*, Novi Sad, Mediteran Publishing, 2015, str. 132-133.

³⁸ Albert Memmi, *Colonizer and the colonized*, op. cit., p. 94.

³⁹ Bill Ashcroft, Gereth Griffiths, Hellen Tiffin *Post-colonial studies: The key concepts*, op. cit., p. 146.

kao što su: kulturni i religijski obrasci, jezik, moda, socijalne navike, politički stavovi i dr.⁴⁰

Ovaj proces najbolje ilustruje sada već čuveno izlaganje Tomasa Mekolija⁴¹ o obrazovnom sistemu Indije:

„Mi sada moramo da učinimo sve što možemo da stvorimo jednu klasu koja bi mogla da bude prevodilac između nas i miliona onih kojima vladamo; klasu osoba, indijsku po krvi i boji kože, ali englesku po svom ukusu, stavovima, moralnosti i intelektu. Toj klasi možemo prepustiti da prečišćava starosedelačke dijalekte [Indije, i] da ih obogaćuje naučnim terminima pozajmljenim iz Zapadne nomenklature. [Moramo toj klasi] pružiti instrumente različitih nivoa za prenošenje znanja širokim narodnim masama.“⁴²

Jedno od svojstava kolonizacije uma je mimikrija. Mimikrija analizira ambivalentan odnos između kolonizatora i kolonizovanog. Kolonizovani se trude da oponašaju kolonizatora tako što usvajaju njegove kulturne obrasce. Rezultat ovog procesa je uvek kamuflaža, nikad istovetna kopija. Istovetna kopija ne može biti postignuta jer kolonizovano stanovništvo ne pripada istoj rasi kao kolonizator. Ako se prisetimo već citiranog Tomasa Mekolija, videćemo da on upravo zagovara stvaranje jedne takve klase „imitatora“ koji bi predstavljali posrednike. Mimikrija možda predstavlja snagu kolonijalno-imperijalističkog sistema, ali ujedno i njegovu slabost, jer oponašanje nije predaleko od ruganja. Opasnost od mimikrije ne leži u identitetu koji se skriva iza maske, već u otkrivanju prirode ambivalencije koja ruši autoritet kolonizatora.⁴³

Asimilacija vodi ka „promeni kože“. Odbacivanje ropstva i ljubav prema kolonizatoru su česta pojava kod asimilizovanih i kandidata za asimilaciju.⁴⁴ U šali, obični Afrikanci ovakve ljude nazivaju kokosovim orasima jer su

⁴⁰ Augusto Silva, Dias, Joao Antonio Raposo, Joao Lopes Alves, Luis Duarte d'Almeida, Paulo de Sousa Mendes (eds.), *Liber Amicorum de José de Sousa e Brito: Estudos de Direito e Filosofia*. Coimbra: Edições Almedina, 2009, pp. 589-610.

⁴¹ *Thomas Babington Macaulay* (25 X 1800 – 28 XII 1859.) bio je britanski političar Vigovac, čuven po svojoj reformi indijskog obrazovnog sistema, kojom je engleski zamenio persijski kao zvanični jezik. Mekoli je delio svet na civilizovane nacije i varvare, pri čemu je Britaniju smatrao vrhuncem civilizacije. Još jedna njegova čuvena izjava glasi: „Verujem, bez preterivanja, da informacije skupljene iz svih knjiga ikada napisanih na Sanskritu manje vrede od onoga što se nalazi u najlošijem priručniku koji se koristi u engleskim pripremnim školama“ (Macaulay 1835, stav 11).

⁴² Hellen Sharp (ed.) *Selections from Educational Records, Part I (1781-1839)* T. B. Macaulay 1835. *Minute on Education in India*, Bureau of Education. Calcutta: Superintendent, Government Printing, 1920. Reprint. Delhi: National Archives of India, 1965, pp.107-117, stav 34.

⁴³ Bill Ashcroft, Gereth Griffiths, Hellen Tiffin, *Post-colonial studies: The key concepts*, op. cit., pp. 124-126.

⁴⁴ Albert Memmi, *Colonizer and the colonized*, op. cit., p. 165.

„spolja crni a iznutra beli.“ Nedavno asimilizovani pokazuju veći entuzijizam u promovisanju kolonizatorovih vrednosti od samog kolonizatora. Oni sa velikom strašću, vulgarnošću i brutalnošću napadaju svoje sunarodnike koji još uvek ne prihvataju ili odbijaju asimilaciju.

„Kolonizator bi želeo da ima roba koji ne samo da prihvata da je rob, već roba koji shvata da mu je sudbina da bude rob, i ništa više do rob. Stoga, rob mora da voli gospodara i da mu bude zahvalan na njegovoj velikodušnosti što je njemu [robu] dozvoljeno da bude porobljen od strane više, plemenitije civilizacije.“⁴⁵

Kolonizaciju uma obično sprovode sami kolonizovani školovani u Evropi ili evropskim školama u kolonijama; najčešće su oni sami postali edukatori različitih nivoa. Kolonizacija uma najlakše se sprovodi kod dece i omladine zato što su njihove ličnosti, stavovi i uverenja još neizgrađeni.⁴⁶

Znanje se predstavlja kao roba koju svi žele, jer je u prirodi ljudskog uma da teži novim saznanjima. U većini slučajeva, edukatori koji sprovode kolonizaciju uma putem znanja ne poseduju punu svest o štetnim posledicama svog delovanja. Naprotiv, oni su ubeđeni da pomažu kolonizovanim subjektima tako što im pružaju bolje sisteme znanja i vrednosti, koji će im omogućiti da se bolje snalaze u modernom svetu. Najčešće su i sami edukatori, u jednom trenutku, potpuno nesvesno bili podvrgnuti istom procesu kolonizacije uma.⁴⁷

Kandidat za asimilaciju vremenom počinje da gleda vlastiti narod očima njegovih tlačitelja, ispoljavajući autošovinizam. Međutim, da bi proces asimilacije bio završen nije dovoljno samo napustiti grupu kojoj ste do tada pripadali, već morate biti prihvaćeni od strane grupe u kojoj želite da pristupite. (Već smo istakli da cilj kolonizacije nije asimilacija, već održavanje privilegovanog odnosa koji kolonizacija donosi kolonizatoru.) Kandidat za asimilaciju suočava se sa odbijanjem kolonizatora, jer kao što smo rekli mimikrija je uvek nepotpuna. Na svoj užas, on shvata da je sav njegov trud uzaludan, pošto je i dalje jedan od kolonizovanih. Iako je odbacio ceo mentalitet vlastitog naroda on je i dalje jedan od njih; ako ne umom i srcem, onda makar zato što i dalje uživa u istoj hrani koju jedu i kolonizovani. Na sve to pridodat je i prezir kolonizatora koji se podsmeva svojoj inferiornoj kopiji. Zarobljen između kompleksa više vrednosti (prema sopstvenom narodu) i kompleksa niže vrednosti (prema kolonizatoru) kandidat za asimilaciju ne pripada nigde – on nema identitet!

⁴⁵ G. D. Killam (ed.) "Literature and Society: the Politics of the Canon. *Critical Perspectives on Ngugi*". Washington D.C. Three Continents Press, 1984.

⁴⁶ Frederic Cooper, *Africa in the World Capitalism, Empire, Nation-State* Cambridge, Massachusetts & London, Harvard University Press 2014, p. 3.

⁴⁷ Augusto Silva Dias, Joao Antonio Raposo, Joao Lopes Alves, Luis Duarte d'Almeida, Paulo de Sousa Mendes (eds.), *Liber Amicorum de José de Sousa e Brito: Estudos de Direito e Filosofia*. pp. 589-610.

Kolonijalno obrazovanje je u funkciji osnaživanja kolonijalne vlasti. Suštinska dominacija ne stiče se upotrebom sile već mentalnom kontrolom. Proces kolonizacije uma ne može da uspe ukoliko se bazira isključivo na strahu i prinudi. Reč je o procesu „kognitivnog ubeđivanja“ između kolonizatora i kolonizovanog. Početnu prednost kolonizatoru omogućavaju pravila zaključivanja (tačnije *modus ponens* i *modus tollens*) koja se od početka procesa implicitno prihvataju. Ne uspeavajući da za kratko vreme proniknu u principe iskazne logike (sa kojom se nikad ranije nisu susreli), kolonizovani prihvataju stanovišta kolonizatora. Zatim kolonizator pravi poređenje između starog i novog, pri čemu stari način razmišljanja odmah etiketira kao zastareo, retrogradan, čak i primitivan, dok novousvojeni (vlastiti) opisuje kao napredan i civilizovan. Kolonizacija uma nastaje kada kolonizovani subjekt pristane na tu uvredljivu komparaciju.

Tokom „re-edukacije“ kolonizovani bivaju preplavljeni negativnim slikama o samima sebi, svojoj kulturi i istoriji. Istovremeno prikazuje im se idilična slika kolonizatora. Kutzer (*M. Daphn Kutzer*) izdvaja tri stereotipa o starosedecima: 1) plemeniti divljak; 2) zverski divljak koji je sklon kanibalizmu; 3) divljak nalik detetu.⁴⁸ Kutzer dalje citira opis Afrikanaca koji je dao Ričard Barton: „Okrutnost crnca je kao okrutnost školarca – slepi impuls besa pomešan sa željom za saosećanjem. Iako muči i ubija svoje zarobljenike kao što mladi Englez ubija mačke on mentalno ostaje na nivou deteta, zauvek nesposoban za generalizaciju.“⁴⁹

Bez obzira na činjenicu što je, iz istorijskog ugla posmatrano, kolonizacija trajala kratko, sva sećanja na slobodu izgledaju tako daleka pa kolonizovani upadaju u apatiju. Time možemo objasniti činjenicu da su garnizoni od svega nekoliko desetina ljudi kontrolisali desetine hiljada starosedelaca. Kontrola je održavana širenjem straha. Za svakog ubijenog kolonijalnog vojnika za odmazdu je ubijano stotine starosedelaca.⁵⁰

Kulturološko nasilje je takođe odlika kolonizacije uma. Proces „dekulturalizacije“ kolonizovanih odvija se u tri koraka: (1) Kolonizatori ubeđuju kolonizovane kako bi trebalo da se stide vlastitog naroda (zbog siromaštva i kriminala, ratova i ratnih zločina, manjka obrazovanja); (2) Nakon toga, sugeriše im se da belce posmatraju kao super-ego i u njima vide simbol napretka, razvoja, sreće i dobrog života; (3) Onima koji uspešno savladaju prethodne dve faze sledi nagrada ukoliko budu dalje širili indoktrinaciju.

Naravno, uvek postoji mogućnost da se kolonizacija uma izbegne. Međutim, za takve „odmetnike“ nastaje problem ukoliko žive u društvu koje

⁴⁸ Daphn M. Kutzer, *Empire's Children: Empire and Imperialism in Classic British Children's Books*, Routledge, London, 2000, p. 21.

⁴⁹ Ibid., p. 84.

⁵⁰ Albert Memmi, *Colonizer and the colonized*, op. cit., p. 136.

načelno i većinski prihvata kolonizaciju uma. Takvi pojedinci obično bivaju izolovani, ponekad i samoizolovani od društva – u najboljem slučaju tretirani kao „bele vrane“ i ekscentrici, a u najgorem kao opasni retrogradni elementi, fašisti, ksenofobi i primitivci. Odbijanje kolonizacije uma izaziva poteškoće i samim kolonizatorima koji bivaju uvređeni odbijanjem svog „superiornog“ sistema. Njihova površna dobronamernost brzo ustupa mesto zajedljivosti, jer ne mogu da prihvate da neko tako inferioran i zastareo odbija da prihvati napredniji sistem vrednosti. Kolonizatorima ne predstavlja problem to što su njihovi podanici primitivni (jer će usvajanjem novog sistema vrednosti i razmišljanja, uz puno rada, i oni postati napredni), već je problem u tome što zbog svoje lenjosti odbijaju da krenu putem transformacije i modernizacije. Kao dokaz superiornosti kolonizatori ponovo ističu svoju industriju koja im je omogućila da priušte mnoga (materijalna) dobra, dok kao najgori znak primitivnosti kolonizovanih kolonizatori uma ističu njihovu lenjost.

Druga opcija koja stoji na raspolaganju kolonizovanima je pobuna. Nakon odbacivanja asimilacije, kolonizovanima predstoji borba za obnovu vlastitog, autonomnog identiteta.⁵¹ Pobunom kolonizovani odbijaju sve kolonizatore, bilo da oni prihvataju kolonizaciju ili je odbacuju.

Postavlja se pitanje kako se suprotstaviti kolonizaciji uma i kako je iskoreniti. Mnogi istaknuti antikolonijalni lideri zagovarali su revoluciju i radikalniji odgovor. Međutim, dugoročno gledano, nasilje uvek stvara novo nasilje, pa to ne može biti rešenje. Za suprotstavljanje procesu kolonizacije uma neophodno je organizovati prefinjeniji i sveobuhvatniji odgovor. Otpor, baš kao i agresija, mora biti na epistemološkom i kulturološkom nivou. Glavni cilj otpora trebalo bi da bude dekonstrukcija mita o „beloj“ nadmoći, kao i svih struktura koji i dalje (p)održavaju kolonijalne autoritete u svim aspektima svakodnevnog života.

Dok je u procesu asimilacije kolonizator predstavljao model poželjnog ponašanja, u procesu pobune kolonizator je antiteza. Ranije je kolonizovani bio u rascepu između onoga što jeste i šta bi želeo da bude, dok je sada u rascepu između onoga što želi da bude i onoga što postaje.⁵²

Dolazimo do trenutka kada je potrebno još detaljnije analizirati psihologiju odnosa između kolonizatora i kolonizovanog. Memi kolonizatoru pripisuje Neronov kompleks: što više kolonizator tlači kolonizovane, sve više postaje svestan svojih zlodela. On bi želeo da kolonizovani nestanu jer ga samo njihovo prisustvo podseća na to da je on zapravo uzurpator. Ipak, kolonizator shvata da bez kolonizovanih kolonija ne bi imala nikakav smisao. To osećanje ga ispunjava novim besom koji je uvek spreman da iskali na kolonizovanima.⁵³

⁵¹ Ibid., p. 171.

⁵² Ibid., p. 184.

⁵³ Ibid., p. 66.

U razmatranje psihološkog odnosa kolonizatora i kolonizovanog oslanjamo se i na argumentaciju Oktava Manonija (*Octave Mannoni*) koji tvrdi da beli čovek samom svojom pojavom u afričkom plemenu (bez obzira na status i bogatstvo tog plemena, čak bez obzira na to što je beli čovek bročano nadjačan) makar potajno, duboko u sebi smatra da je superiorniji od starosedelaca.⁵⁴ Manoni opisuje kolonijalni odnos kao međusobno nerazumevanje između kolonizatora i kolonizovanog. Nerazumevanje između kolonizatora i kolonizovanog Manoni nastoji da objasni na primeru shvatanja i iskazivanja zahvalnosti: kolonizovani nikada neće tražiti od belog kolonizatora pomoć ma koliko mu ona bila potrebna (makar umirao od malarije). Međutim, ukoliko se kolonizator odluči da mu pomogne (obezbedi mu lek protiv malarije) kolonizovani „neće reći hvala“ već će povremeno nastaviti da traži manje bitne usluge (nove cipele ili cigarete). Dva aktera naše priče potpuno različito doživljavaju situaciju: kolonizovani smatra da je kolonizator preuzeo ulogu njegovog zaštitnika time što mu je spasao život iako to od njega niko nije tražio. Shodno tome, kolonizovani smatra da kolonizator iskreno brine za njegovu dobrobit. Pošto mu je već spasio život, kolonizovani smatra da kolonizatoru svakako neće biti problem da mu obezbedi cipele ili cigarete. Zauzvrat, kolonizovani nudi svoju lojalnost. S druge strane, kolonizator tu vezu ne posmatra kao nešto dubinsko i snažno. Vlastiti gest on tumači kao jednokratno dobro delo koje bi „svaki normalan čovek uradio“. Dalje prohteve kolonizovanog kolonizator doživljava kao nezahvalno dosađivanje.⁵⁵

Za razliku od Memija, koji smatra da je u srži odnosa kolonizator-kolonizovani zapravo visoki imperijalizam, Manoni smatra da su za kolonijalni rasizam zaslužni službenici nižeg ranga i sitni trgovci, koji su nemogućnost da se izbore sa vlastitim manama rešavali tako što su te mane pripisivali kolonizovanim starosedecima. Dakle, Manoni smatra da za kolonijalni rasizam nije odgovorna evropska elita.⁵⁶

Međutim, na ovom mestu moramo izneti snažno neslaganje sa Manonijevim stavom. Izvor saznanja o „primitivnim narodima“ bili su putopisi nastali u XVII i XVIII veku autora iz redova britanske više klase koji su putovali provincijama njihove velike imperije u potrazi za avanturom. Slika lenjog, nedisciplinovanog crnca nesposobnog za apstraktno razmišljanje, dominirala je svetskom javnošću XVIII veka.⁵⁷ Percepciju Afrike u drugoj polovini XIX veka u velikoj meri oblikovale su i žene viktorske epohe. Između ostalog, žene su počele da putuju zbog rodne diskriminacije

⁵⁴ Octave Mannoni, *Prospero and Caliban: The Psychology of colonization*, Methuen & Co, London 1956, p. 18.

⁵⁵ Ibid., pp. 42-44.

⁵⁶ Ibid., p. 24.

⁵⁷ Džordž Mos, *Istorija rasizma u Evropi*, op. cit., str. 34.

(*gender oppression*) sa kojom su se suočavale u svojoj zemlji, na putovanjima kroz kolonije svoju moć nastojale su da povrate kroz rasu.⁵⁸ Žene viktorijanske epohe su se ponašale paternalistički prema starosedelačkom stanovništvu, kopirajući model ponašanja koji su prema njima imali muškarci kod kuće. Pisanja XIX veka prepuna su hiperbola o starosedecima, naročito u opisivanju njihovih nasilnih tendencija i seksualnih sklonosti. Pisanje žena iz viktorijanske epohe doprinelo je stvaranju slike o divljačkom afričkom stanovništvu koje bi trebalo ukrotiti i dresirati da živi bolji život.⁵⁹ Crnci su smatrani decom koju bi trebalo disciplinovati i prevaspitati.

Manoni svoju psihologiju kolonizacije zasniva na tome što i kolonizatoru i kolonizovanom dodeljuje određene komplekse. Kolonizatoru pripisuje patološku želju za dominacijom – Prospero kompleks.⁶⁰ Patologija kolonizatora ogleda se u odsustvu empatije prema kolonizovanom. Kolonizator ne shvata da je došao u drugi svet u kome bi trebalo poštovati vrednosti kolonizovanog. Kolonizator svoj način razmišljanja doživljava kao jedini ispravan, i zato teži da ga nametne ostatku sveta u ime razuma i moralnosti.⁶¹

Kolonizovani pati od kompleksa zavisnosti – Kaliban kompleksa. Manoni smatra da su kolonizovani stanovnici prinuđeni na odnos zavisnosti zato što je kolonizator poremetio njihove ustaljene društvene tokove i vrednosti. Kolonizovani se osećaju nesigurno i upravo iz tog razloga, po mišljenju Manonija, javlja se odnos povezanosti, zavisnosti prema kolonizatoru od koga kolonizovani očekuju podršku. Još jedan razlog za zavisno ponašanje je verovanje u kult predaka koje je široko rasprostranjeno na Madagaskaru (gde je Manoni radio svoje istraživanje). Starosedeci su verovali u ogromnu moć preminulih predaka koji gotovo teledirigovano upravljaju njihovim životom. Stoga za stanovnike ondašnjeg Madagaskara stanje zavisnosti nije znak inferiornosti. Manoni takođe primećuje razliku kako se Evropljani i stanovnici Madagaskara različito ponašaju u teškim ličnim situacijama: Evropljani se uzdaju u svoje lične kvalitete nastojeći da pokažu da su dorasli izazovu, tj. da nisu inferiorni u odnosu na problem; s druge strane najveći strah Madagaskaraca⁶² je da u krizi ne ostanu usamljeni, napušteni.⁶³ Taj strah od napuštanja može se pogrešno protumačiti kao njihova želja da budu zavisni.

⁵⁸ Catherine Barnes Stevenson, *Victorian Women Travel Writers in Africa*. Twayne Publishers, Boston 1982, p. 125.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 10.

⁶⁰ Octave Mannoni, *Prospero and Caliban: The Psychology of colonization*, p. 102.

⁶¹ *Ibid.*, p. 20.

⁶² Pravilniji naziv za stanovnike Madagaskara bio bi „Maligaši“, ali se taj naziv nije ustalio u prevodilačkoj praksi pa samim tim ni u srpskom jeziku (*prim. aut.*).

⁶³ *Ibid.*, p. 49.

Franc Fanon (*Frantz Fanon*) pokazuje određenu zahvalnost prema Manoniju zbog činjenice da je Manoni prvi pokrenuo temu psiholoških aspekata kolonizacije. Međutim, u svom kultnom delu „Crna koža, bele maske“ Fanon iznosi veoma oštre kritike na račun Manonija, tvrdeći da on „nije shvatio stvarne koordinate kolonijalne situacije“.⁶⁴ Fanon prvo odbacuje Manonijevu premisu o tome da je preduslov za inferiornost status manjine u okviru zajednice; kao primer navodi sistem Aparthejda u Južnoj Africi. Zatim, Fanon kritikuje Manonijevu tezu prema kojoj su za kolonijalni rasizam odgovorni niži nivoi evropskih službenika i sitni trgovci. Fanon eksplicitno tvrdi da su rasizam kreirale evropske elite. Fanon ide i dalje tvrdeći da cela Evropa ima rasističku strukturu. Konačno, Fanon iznosi i treću kritiku na račun Manonija koji kolonizovanom stanovništvu Madagaskara ostavlja samo dve mogućnosti – inferiornost ili zavisnost. Fanon navodi da kolonizovani nije inherentno inferioran već da zapravo „[kolonizator] rasista stvara onog koji mu je inferioran.“⁶⁵

Koncept „kolonizacije uma“ vrlo često biva optuživan za subjektivnost i pristrasnost s obzirom na to da su i Memi i Fanon stvarali pod uticajem ličnih utisaka, tj. frustracija kolonijalizmom. Oni to ne negiraju u svojim radovima. Druga primedba na račun ovog kocepta jeste da preuveličava ulogu psihologije, te na taj način banalizuje fenomen kolonijalizma. Ipak, ovakve optužbe ne stoje. Uloga psihologije nije preuveličana, već je samo prepoznato da (neo)kolonijalna dominacija svoje uporište zapravo ima u psihi pojedinca. Individue kolonizovanog uma legitimišu neokolonijalnu dominaciju. Uvećavanje broja ovakvih pojedinaca dovodi do razvodnjavanja identiteta čitavog društva, suzpenzije volje za otporom i sveopšte ravnodušnosti. Tek tada političke strukture unutar kolonije mogu potpisivati štetne sporazume, voditi štetnu ekonomsku i svaku drugu politiku po vlastiti narod; tek tada (neo)kolonijalna dominacija dobija svoju institucionalnu dimenziju.

Nakon svega, neophodno je zapitati se da li je moguće „stvoriti“ potpuno dekolonizovan um? Da li je moguće (i da li je svrsishodno) potpuno ga očistiti od kolonijalnih narativa? Odgovor je odričan. Brisanje svih elemenata kulture kolonizatora predstavljalo bi obrnuti rasizam. Pojedinačni elementi kulture kolonizatora nisu nužno loši sami po sebi. Interakcija između kultura je prirodna i nema potrebe sprečavati je. Potrebno se boriti protiv poređenja kultura. Ne postoji bolja ili lošija (superiorna ili inferiorna) kultura (baš kao ni rasa), postoje samo različite kulture. Svaki pokušaj njihove vrednosne komparacije vodi ka rasizmu.

⁶⁴ Franc Fanon, *Crna koža bele maske*, str. 84.

⁶⁵ Ibid., p. 90.

Zaključak

Koncept kolonijalizma je mnogo kompleksniji od obične jagme za prirodnim resursima. Od XVII pa sve do prve polovine XX veka kolonijalizam je kreirao sistem vrednosti, definisao čitave nacije i etničke grupe. Kolonije su predstavljale izvor ekonomskog rasta ali i statusni simbol, izvor moći i prestiža za velike sile. Formalni završetak kolonijalne epohe nije u potpunosti oslobodio svet od kolonijalnog nasleđa. Sfere uticaja su ostale gotovo nepromenjene, pošto diskursi znanja usađeni kolonijalizmom nisu mogli da budu izbrisani formalnom proklamacijom slobode i nezavisnosti. Kolonijalizam je postavio rigidan psihološki sistem u kome se ljudi dele na inferiorne i superiorne. To je sistem baziran na stereotipima, predrasudama i rasnoj diskriminaciji. Njegovi akteri su čvrsto zarobljeni u svojim ulogama. Kriterijumi za napredak u takvom sistemu nisu zasnovani na performansama, obrazovanju ili marljivosti; jedini način za promenu (poboljšanje) društvenog statusa jeste promena svesti – odricanje od kulturnog obrasca inferiorne grupe.

Da bi kolonizovani pružili otpor ovom diskriminišućem sistemu neophodno je odbaciti, dekonstruisati binarne relacije koje taj sistem sačinjavaju (inferioran – superioran, lenj – marljiv, primitivan □ moderan, crn – beo i dr.). Uporedo sa dekonstrukcijom ovih stereotipa neophodno je stvoriti drugačiji sistem vrednovanja u kojem se vlastiti identitet neće graditi poređenjem sa nekadašnjim kolonizatorom, već će biti zasnovan na vlastitoj istoriji i autohtonim vrednostima sopstvenog naroda.

Kreiranje politika u bivšim kolonijama ne može se vršiti kopiranjem evropskih politika. To ne funkcioniše, nikada nije funkcionisalo, neće ni u budućnosti. Nekadašnje kolonije su bogate prirodnim resursima, energijom i snalažljivošću mladih ljudi (koja se, nažalost, najčešće ispoljava prilikom savladavanja prepreka na putu ka Evropi). Odgovornost političkih lidera je da pronađu načine da samostalno razvijaju svoje zemlje.

Literatura

- Ashcroft, Bill, Griffiths, Gareth, Tiffin, Hellen, *Post-colonial studies: The key concepts*, Routledge New York, 2007.
- Barnes, Stevenson Catherine, *Victorian Women Travel Writers in Africa*, Twayne Publishers Boston 1982.
- Cooper, Frederic, *Africa in the World Capitalism, Empire, Nation-State*, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts & London, 2014.
- Ćirjaković, Zoran, „Decentriranje sveta posle kolonijalizma: strategije suprotstavljanja od kraha civilizatorske misije do uspona novog orijentalizma“, *Srpska politička misao (Posebno izdanje: „Politika postmoderne i politika posle postmoderne“)* str. 119-139, 2016.

- Diamond, Jared, *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, Norton W.W. New York 1997.
- Đerić, Gordana, „Šta ne kritikuje kritička teorija diskursa“, *Kultura polisa*, god. XII, br. 28, 2015.
- Dorđević, Jelena, „Postkolonijalna teorija diskursa“, *Godišnjak FPN*, godina II, br. 2, decembar 2008.
- Fanon, Franc, *Crna koža bele maske*, Mediteran Publishing, Novi Sad, 2015.
- Howe, Stephen, *Empire: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
- Kutzer, M. Daphm, *Empire's Children: Empire and Imperialism in Classic British Children's Books*, Routledge, London, 2000.
- Mannoni, Octave, *Prospero and Caliban: The Psychology of colonization*, Methuen & Co., London, 1956.
- Memmi, Albert, *Colonizer and the colonized*, Earthscan Publications Ltd., London, 2003.
- Mos, Džordž, *Istorija rasizma u Evropi*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.
- Killam, G. D., „Literature and Society: the Politics of the Canon.“ *Critical Perspectives on Ngugi*. Ed.. Washington D.C.: Three Continents Press, 1984.
- Nkrumah, Kwame, *Neo-colonialism The last stage of Imperialism*, Thomas Nelson & sons, London, 1965.
- Osterhammel, Jurgen, *Colonialism: A Theoretical Overview*, Markus Weiner Publishers, New Jersey, 2005.
- Said, Edward, Barsamian, David *Culture and Resistance: Conversations with Edward Said*, South End Press, Cambridge (Massachusetts), 2003.
- Sharp, Helle (ed.), Selections from Educational Records, Part I (1781–1839) T. B. Macaulay 1835. *Minute on Education in India*, Bureau of Education. Calcutta: Superintendent, Government Printing, 1920. Reprint. Delhi: National Archives of India, 1965.
- Young, Robert, *Postcolonialism an historical introduction*, Blackwell Publishing, Carlton, 2001.

Izvori sa interneta:

- Kohn, M. (2014). „Colonialism“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), dostupno na <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/colonialism/>>.

Danilo BABIĆ

CONCEPTUAL FRAMEWORK AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF COLONIALISM

Abstract: In this article, we discuss the conceptual framework of colonialism. We consider colonialism to be a complex system based on racial discrimination and economic exploitation. Furthermore, we closely define the concepts of colonialism, neocolonialism and imperialism. We believe that these terms are interconnected and that they construct one single context. Regardless of the small differences between these concepts, they act synergistically with the goal of establishing hegemony over the native population. Moreover, we analyze the psychological aspect of colonialism in order to uncover the relationship between the colonizer and the colonized. That relationship is characterised by mutual dependence, complexes of superiority and inferiority. In addition, we compare the opinions of three most eminent authors in the field of psychology of colonialism Albert Memmi, Octave Mannoni and Frantz Fanon.

Key words: colonialism, imperialism, Prospero, Caliban, Memmi, Fanon, Mannoni.

UDK 341.218:94(497.1)
Bibliid 0543-3657, 70 (2018)
God. LXIX, br. 1170, str. 27-42
izvorni naučni rad
Primljen: 24.2.2018.

Sanja VOJVODIĆ¹

Odnos SAD prema jedinstvu SFRJ na početku jugoslovenske krize²

Sažetak: Početkom devedestih godina XX veka SAD su se pozicionirale kao jedina preostala supersila i bilo je teško zamislivo rešavanje regionalnih kriza bez njihovog uticaja. Krize su nekontrolisano izbijale u vremenu nestanka blokovske podele sveta i iznalaženja nove uloge zapadnih odbrambenih sistema. U takvoj atmosferi međunarodnih odnosa odigravao se raspad SFRJ, što je neizostavno ostavilo posledice po njene konstitutivne jedinice. Namera ovog rada je da pokuša da opiše, a gde je to moguće i objasni, evoluciju stava SAD od podrške jedinstvu bivše Jugoslavije do podrške osamostaljenju njenih republika, kao pretpostavku administracije da će na taj način doprineti rešenju jugoslovenske krize.

Cljučne reči: SAD, jugoslovenska kriza, jedinstvo SFRJ.

Uvod

Neočekivano brz raspad bipolarnog hladnoratovskog sistema nepripremljeno je dočekan u Vašingtonu. Zapadni odbrambeni sistemi izgubili su višedecenijsku namenu kada je komunizam prestao da bude glavna bezbednosna pretnja. Tokom veoma rizične tranzicije SSSR u Rusku Federaciju, Sjedinjene Američke Države postaju jedina supersila, i to sa opsegom planetarne moći koja je nezabeležena u istoriji. Međutim, takvo istorijsko preimućstvo nosilo je sa sobom globalnu brigu u očuvanju stabilnosti upravo takvog međunarodnog poretka, što je podrazumevalo sveobuhvatnu odgovornost sa visokom ljudskom, političkom i materijalnom cenom. Američka administracija nije uvek bila voljna da plati takvu cenu.

¹ Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu, E-mail: sanjavovodic.92@gmail.com

² U ovom tekstu su korišćeni delovi master rada: Sanja Vojvodić, „Politika Sjedinjenih Američkih Država prema ratu u Hrvatskoj 1991–1995“, Fakultet političkih nauka, jul 2017. godine.

Problematika predsedničkih doktrina, odnosno uputstava na osnovu kojeg će država upotrebiti silu u službi svoje strategije, provlačila se kroz čitavu poslednju deceniju XX veka u američkoj spoljnoj politici.³ Bilo je teško uspostaviti koherentnu spoljnu politiku kada je važeća „grand strategija“ gubila momentum. SAD su bile u fazi redefinisanja svoje uloge u svetu u vremenu nekontrolisanog izbijanja regionalnih kriza, zbog čega je njihovo delovanje često bilo nekonzistentno i uslovljeno trenutnim političkim pritiscima. To je bio slučaj i tokom raspada zajedničke jugoslovenske države u krizi koja je iznedrila najkrvavije sukobe na tlu Evrope od Drugog svetskog rata. Tokom ovog perioda SAD su nekoliko puta menjale smer spoljne politike, pokazujući ambivalentnost stavova prema doskora paženoj tampon zoni, kakva je bila Jugoslavija tokom trajanja Hladnog rata. Ukrstile su se izrazito složene procedure donošenja američkih spoljnopolitičkih odluka i protivrečnosti principa 3, 4, 6, i 8 Helsinške deklaracije (Završnog akta KEBS o odnosima u Evropi).⁴ Glomazna američka spoljnopolitička mašinerija prilikom donošenja odluka nije imala (i ne može da ima) senzibiliteta prema političkoj kulturi balkanskih odnosa, u kojima se prepliću etnički činiooci sa tri religije i krvavim istorijatom koji je bio potisnut ideologijom „bratstva-jedinstva“.

U nastavku rada biće prikazani razlozi za rezervisan stav američke administracije po pitanju uplitanja u početke jugoslovenske krize, kao i način na koji se ovaj stav menjao protokom vremena i eskalacijom sukoba. Takođe, biće izložen pokušaj Evropske zajednice da se nametne kao medijator u ovom sukobu, te veoma važna uloga američkog Kongresa i Senata tokom ove „epizode“ jugoslovenske krize. Pred zaključak rada ispitaće se razlozi za povratak SAD na jugoslovensku scenu priznanjem nezavisnosti njene tri republike, pred samu eksploziju rata u Bosni. Vremenski, rad će pokušati da obuhvati stavove američke administracije prema jugoslovenskoj krizi od februara 1990. godine do aprila 1992. godine.

SAD deklarativno podržavaju jedinstvo SFRJ

Administracija Džordža Herberta Vokera Buša bila je jedna od najkompetentnijih za spoljnu politiku u američkoj istoriji. Ljudi poput Brenta Skoukrofta, Lorenasa Iglbergera, Džejmisa Bejkera i Vorena Zimermana bili su, pored ostalog,iskusni poznavaoци jugoslovenskih odnosa, ali

³ Više o raspravi o doktrinama SAD devedesetih godina u: Heiko Meiertons, *The Doctrines of US Security Policy: An Evolution under International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, str. 172-237.

⁴ Misli se na principe Završnog akta iz Helsinkija, KEBS, Helsinki, 1975: 3. Nepovredivost granica, 4. Očuvanje teritorijalnog integriteta država, 6. Nemešanje u unutrašnje poslove država, 8. Pravo naroda na samoopredeljenje; Tekst sporazuma dostupan na <http://hrlibrary.umn.edu/osce/basics/finact75.htm> pristupljeno 14.02.2017. Moj prevod (m.p.)

nezainteresovani i nevoljni da se upuštaju u početke jugoslovenske krize. Kako ističe Živorad Kovačević u svojoj ukupnoj polaznoj oceni, „Amerika svakako nije navijala za raspad zemlje, ali nije bila spremna da se previše angažuje u situaciji koja je za nju bila suviše složena i nejasna, a domaći akteri nisu bili spremni da racionalno postupaju i gde je bilo malo uslova za uspeh američkog posredovanja. Bila je to kvadratura kruga za administraciju: nije za raspad, a ne može ni da nametne jedinstvo.”⁵ Stoga je zvanični američki stav prema SFRJ ostao nepromenjen kao i decenijama pre, a to je podržavanje njene celovitosti, nezavisnosti i teritorijalnog integriteta, a protivljenje secesionizmu njenih republika. Kriza je okarakterisana kao regionalna i ona koja ne ugrožava vitalne američke interese. Iako su se razlikovali stavovi američke izvršne i zakonodavne vlasti administracija je, po logici konzervativne sile, nastojala da održi *status quo*. Ona je bila prevashodno zauzeta prioriternijim temama kao što su održavanje Gorbačova na površini i briga oko sovjetskog nuklearnog naoružanja u slučaju nasilnog raspada SSSR. Jugoslavija je izrodila izrazito komplikovanu krizu čije etničke sukobe predsednik Buš, oblikovan iskustvom Hladnog rata, nije razumeo. Ona je u novoj eri unipolarnosti jednostavno izgubila pređašnji strateški značaj i aktuelnost, što slikovito prikazuje proporcija u zajedničkim memoarima Buša i njegovog savetnika za nacionalnu bezbednost Skoukrofta, gde su na skoro 600 strana o najznačajnijim izazovima njihovog mandata posvetili svega četiri kratke reference Jugoslaviji.⁶ Nadasve, počela su da izbijaju najteža politička i humanitarna pitanja koje administracija, na krilima uspeha u Zalivskom ratu, nije htela da stavlja u fokus. Pitanja takve vrste „uglavnom se prebacuju na zamenike... u ovom slučaju na Iglbergera.”⁷

Iako je završetak XIV vanrednog partijskog kongresa SKJ nagovestio dezintegraciju Jugoslavije, niko nije mogao da pretpostavi kakvu će formu taj razlaz poprimiti. Ono što je bila slovenačka strategija paraliziranja saveznih institucija, kako bi one na osamostaljenje svojih delova reagovala što konfuznije i slabije, ubrzo je postalo i hrvatski princip.⁸ U teškoj atmosferi međurepubličkih odnosa i sveopšteg porasta nacionalizama koje je agresivno podsticala izborna kampanja na prvim višestranačkim izborima u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, SAD su se odlučile za pokušaj uravnoteženja situacije, iako neuverljivo. Poslale su u Beograd Lorensa Iglbergera, zamenika državnog sekretara, nekadašnjeg cenjenog ambasadora u Jugoslaviji. Nakon sastanka sa saveznim premijerom Markovićem, u čije

⁵ Živorad Kovačević, *Amerika i raspad Jugoslavije*, Filip Višnjić, Beograd, 2007. str. 41.

⁶ Zbignjev Bžežinski, *Druga šansa Amerike; Tri predsednika i kriza američke supersile*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 41.

⁷ Dejvid Halberstam, *Rat u vreme mira: Buš, Klinton, generali*, BMG – Beogradsko mašinsko-grafičko preduzeće, Beograd, 2003, str. 54.

⁸ Mario Nobile, *Hrvatski feniks: diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990–1997*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2000, str. 40.

je reforme polagao nade, sastao se i sa Slobodanom Miloševićem. „U delu razgovora o političkim temama, Milošević je dokazivao da je jedinstvena Jugoslavija jedina politička formacija koja omogućava svim Srbima da žive u jednoj zemlji. Njegova formula jedinstva bila je beskompromisna – čvrsta federacija sa minimalnom autonomijom za republike.“⁹

Uveren u novo, nacionalističko ruho Miloševića kojeg je poznavao još od sedamdesetih godina, zamenik državnog sekretara odlučuje da čuje i stavove opozicionih predstavnika, naročito pred nastupajuće višepartijske izbore u Sloveniji i Hrvatskoj. Taj će skup sazvati u svojoj rezidenciji Voren Zimerman, američki ambasador u Jugoslaviji.¹⁰ I dok su se čuli liberalniji glasovi koji su strepeli od mogućnosti izbivanja građanskog rata ukoliko zajednička država ne ostane ujedinjena, okupljene je zaprepastio iskaz Vladimira Šeksa, predstavnika Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), stranke koja tek što je započela izdašnu nacionalističku izbornu kampanju u Hrvatskoj. Izjavio je da je njegova HDZ voljna da prizna ono što smatra za unutrašnje granice republika, međutim, ukoliko bi došlo do bilo kakvog prekrivanja tih granica „Hrvati ne treba da ostanu izvan uticaja svoje republike.“¹¹ Na pitanje Iglbergera da li bi bio recipročan u istim pravima prema hrvatskim Srbima, kratko i jasno je odgovorio da ne bi.¹² Peter Jambrek iz slovenačkog DEMOS-a otišao je i korak dalje, eksplicitno se izjašnjavajući za kraj jedinstvene Jugoslavije.¹³ Skup se razišao i ostavio za sobom nagoveštaj o odlučnosti slovenačkih i hrvatskih političara o osamostaljenju. Zvaničan stav SAD bio je da se zalažu za jedinstvo Jugoslavije i privredne reforme, kao i da će raspad zemlje neizbežno voditi u nasilje. Međutim, ovaj stav je ostao neuverljiv i sporan zbog Iglbergerove izjave da ukoliko do secesije ipak dođe, iako je oni ne podržavaju, „SAD neće imati drugog izbora do da žive sa tim“.¹⁴ Vašington jeste razumeo osetljivost dezintegracije Jugoslavije ali je, iako deklarativno podržavajući njeno jedinstvo, zauzeo neaktivan stav po tom pitanju.

Američka zainteresovanost za turbulencije u Jugoslaviji je tokom 1990. godine protekla u znaku Iglbergerove, više simbolične nego funkcionalne, posete i njegovog kasnijeg zalaganja kod ambasada u zapadnim državama da ne ohrabruju secesionističke tendencije, već jedinstvo. Iglberger je bio mišljenja da bi u suprotnom, usled vakuuma koji nastane raspadom zajedničke države, moglo da dođe do talasa oružanog nasilja. Izveštaj CIA

⁹ Voren Zimerman, *Poreklo jedne katastrofe: Jugoslavija i njeni rušitelji*, Dan Graf, Beograd, 1996, str. 43.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid., str. 44.

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

iz oktobra 1990. godine, koji je procurio u javnost, potvrdio je njegovo mišljenje jer je pored predviđanja raspada države (koji se ispostavio tačnim) procenio i ustanke Srba u rubnim krajevima koji bi bili praćeni etničkim nasiljem širokog raspona. U izveštaju se napominje da će SAD biti nemoćne da deluju u pravcu spasavanja Jugoslavije.¹⁵

Državna kriza se rasplamsala slovenačkim referendumom za nezavisnost od Jugoslavije i usvajanjem novog hrvatskog Ustava,¹⁶ kulminirajući u odnosima Zagreba i Beograda nakon tzv. „afere Špegelj“ u kojoj je kompromitovan hrvatski politički vrh zbog upletenosti u ilegalan uvoz oružja u Hrvatsku.¹⁷ U Beogradu su mediji oštro osuđivali Hrvate za secesionizam i militantnost, dok je Zagreb isticao svoju samoodbranu i strah od „velikosrpske agresije“ i „srbizacije JNA“ nastojeći da na taj način pridobije status žrtve.¹⁸ Nakon kontroverznog sastanka Tuđmana i Miloševića u Karadorđevu aprila meseca 1991. godine (jedan u nizu tajnih sastanaka kojih je bilo na desetine sve do kraja rata), i kada je izgledalo da ovi „gospodari rata“ drže sve ključne aktere na terenu u svojim rukama, usledio je period nasilja koji će do kraja godine ići samo uzlaznom putanjom, evoluirajući u građanski rat. Vašington je verovao da će dezintegracija Jugoslavije biti nasilna ako se zapale ove hrvatsko-srpske čarke i zahvate bosansko „bure baruta“.¹⁹

Najavljeno je odlučno proglašenje nezavisnosti Slovenije i Hrvatske od SFRJ, što je učinilo uzaludnim napore ambasadora Zimermana da će putovanjem u Ljubljanu i Zagreb odgovoriti vođe od jednostranih akata. Takođe, dolazak američkog državnog sekretara Bejkera, direktno sa Berlinskog sastanka KEBS, te njegovih devet uzastopnih sastanaka sa rukovodstvima republika i federacije nisu urodili plodom. On je naišao na nerazumevanje i netrpeljivost svih strana koje su pritom postale i ratoborne, a jedino razumno rešenje koje je podržao, a nudio savezni premijer Marković, ismejale. Džejms Bejker je kasnije pričao da je ovo putovanje bilo jedan od najgorih dana u njegovoj profesionalnoj karijeri i oko čijeg efekta je bio duboko sumnjičav: „(...) tako sam se osećao zbog ludačke psihologije mojih sastanaka; delovalo je kao da su lideri mesečarili i srljali pravo u saobraćajnu nesreću i bez obzira koliko bi neko glasno vikao – ili u slučaju Miloševića koji bi im lupao šamare – jednostavno su nastavljali da srljaju.“²⁰ Nakon Bejkerove posete, neposredno pre proglašenja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske,

¹⁵ CIA (Central Intelligence Agency), *National Intelligence Estimate 15-90: Yugoslavia Transformed*, 1990. dostupno na <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/1990-10-01.pdf> pristupljeno 19.02.2017.

¹⁶ Koji je Srbe u Hrvatskoj sa statusa konstitutivnog naroda sveo na status manjine.

¹⁷ Borisav Jović, *Politički lavirint devedesetih*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 50-54.

¹⁸ Mario Nobilo, *Hrvatski feniks: diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990–1997*, op. cit., str. 90.

¹⁹ David Gombert, *How to defeat Serbia*, Foreign Affairs, vol. 73, no. 4, 1994, pp. 32-34.

²⁰ James Baker, Thomas DeFrank, *The Politics of Diplomacy: Revolution, War and Peace 1989–1992*, Putnam, New York, 1995, p. 483 (m.p.)

formulisana je jednostavna američka politika prema Jugoslaviji – a to je da više nemaju igrača u toj igri.²¹

Dok je administracija bila jedinstvena u oceni da će secesionistički potezi neizostavno izazvati krvavi građanski rat i eskaliranje sukoba u BiH (sa čim se slagao i izveštaj CIA), zbog čega je, iako mlako i neaktivno, podržavala integritet SFRJ, Kongres je imao drugačije viđenje jugoslovenske krize, pritom veoma uticajno. Samoopredeljenje naroda bilo je vrednost po sebi i kao takvo, važnije od jedinstva. Po svom istorijskom i filozofskom ustrojstvu, Kongres se uvek prvenstveno fokusirao na dešavanja, događaje-okidače, a ne procese. Svega se nekoliko kongresmena i senatora bavilo Jugoslavijom, čak i oni sporadično, te su svi oduševljeno dočekali višestranačke izbore kao demokratsku tekovinu. Da li će demokratski izbori proizvesti demokratska ponašanja, to nije bilo posebno važno u njihovim preuzetim rasporedima.²² Senator Robert Dol naročito se zalagao za izglasavanje rezolucija o nezavisnosti Hrvatske kao i Albanaca na Kosovu, pružajući veoma značajnu podršku jakom hrvatskom i albanskom lobiju u Kongresu (ne trošeći mnogo vremena na „trivijalnosti“ poput teške pozicije hrvatskih Srba i shvatanje Kosova kao stuba srpske kulture i državnosti).²³ Njegovi govori su pozdravljani i slavljani kako u Hrvatskoj, tako i na Kosovu, dok je oštro osuđivan u beogradskim medijima. Kongres je, podstrekivanjem samostalnosti SFRJ republika, urušio kohezivan i konstruktivan američki prilaz jugoslovenskoj krizi u vremenu kada se možda i mogao sprečiti nasilan raspad države. U svakom slučaju, ubrzao je proces tog raspada.

Proglašenje nezavisnosti Slovenije i Hrvatske, 25. juna 1991. godine, dan pre nego što su najavile, dočekano je podeljeno u Evropi. Kako ističe Dejvid Halberstam, da bi se shvatila stanovišta evropskih sila prema ovim jednostranim aktima dovoljno je podsetiti se na kom su stanovištu bile 1914. i 1940. godine, odnosno, ko su bili saveznici u dva svetska rata.²⁴ Ujedinjena i izuzetno politički jaka Nemačka, predvođena uticajnim ministrom spoljnih poslova Hansom Diritrihom Genšerom, pružila je veliku podršku osamostaljenju ove dve republike. Istovremeno se u Evropskoj zajednici pregovaralo o prerastanju u političku uniju, a jedan od glavnih uslova bio je ključni dogovor Francuske i Nemačke o pitanjima odbrambenog identiteta EZ. Dogovor će biti testiran u pristupu prema Jugoslaviji. Međutim, „(...) nemačka podrška za hrvatsku nezavisnost probudila je sećanja na podršku nacističkog režima hrvatskim fašistima pedeset godina ranije i medijski zapalila Francusku.“²⁵ Francuska je u suštini podržavala beogradsko

²¹ Živorad Kovačević, *Amerika i raspad Jugoslavije*, op. cit., str. 79.

²² Voren Zimmerman, *Poreklo jedne katastrofe: Jugoslavija i njeni rušitelji*, op. cit., str. 108.

²³ Ibid.

²⁴ Dejvid Halberstam, *Rat u vreme mira: Buš, Klinton, generali*, op. cit., str. 112-113.

²⁵ Dezmon Dinan, *Menjanje Evrope – Istorija Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 238.

stanovište za očuvanjem jedinstvene Jugoslavije, ali ne kao podršku u Miloševiću, nego strepeći koliki bi bio politički uticaj Nemačke u Evropi ukoliko uspe da nametne rešenje krize. Ipak, nakon činova otepljenja, republike nisu uspele da osiguraju priznanje nijedne vlade sve do kraja godine, a ovim potezom su antagonizirale JNA koja je još jedino sebe smatrala čuvarom federalnih okvira. Marković, zatečen preuranjenim proglašenjima nezavisnosti, potpisuje odluku kojom ovlašćuje JNA da čuva jugoslovensku granicu, implicitno podrazumevajući upotrebu sile (usled secesije, u složenoj pravnoj situaciji oko nadležnosti komande nad JNA, ova uloga je „premošćena“ sa Predsedništva na Savezno izvršno veće).²⁶ Na taj način je započeo desetodnevni („lažni“) rat u Sloveniji između snaga JNA i slovenačke teritorijalne odbrane.

Međunarodna zajednica jedino u čemu je bila složna bilo je u zabrani upotrebe sile od strane JNA, pa čak i ako to podrazumeva prvenstvo mirnom razlazu republika. Američka administracija je naročito podržavala ovo mišljenje strahujući da bi upotreba sile mogla postati praksa i u, za nju prioritarnijoj, tranziciji SSSR zbog čega će vrlo brz njen stav podrške jedinstvu SFRJ evoluirati ka mirnom razlazu njenih republika. Usled snažnih međunarodnih pritisaka, egzodusa mladića od vojne obaveze u JNA, kao i odbijanja da se pošalje pojačanje kasarnama u Sloveniji usled dogovora Kučana i Miloševića, Armija je poražena i otpočela povlačenje iz Slovenije koja je na taj način *de facto* završila svoju bitku za nezavisnost. Evropska zajednica, koja sve do juna 1991. godine gotovo uopšte nije bila zainteresovana za jugoslovenska dešavanja, najednom se ubacuje u razrešenje sukoba u Sloveniji, nastojeći da iskoristi trenutak američke pasivnosti za promociju autentične evropske spoljne politike. Njena „blic“ diplomatija, koju je predvodila „trojka“, uspeła je da osigura prekid vatre u Sloveniji i suspendovanje odluka parlamenata Slovenije i Hrvatske o nezavisnosti na tri meseca. Zajednička (Brionska) deklaracija Slovenije i Hrvatske, trojke EZ, i predstavnika savezne vlasti potpisana je 7. jula 1991. godine i pored pobrojanih načela mirovnog rešenja obavezala sve strane da se suzdrže od bilo kakvih jednostranih akata, pogotovo nasilnih.²⁷ Posmatra se kao redak diplomatski uspeh EZ u ovoj krizi nakon kojeg je smatrala da će uspeti da pronađe i političko rešenje za situaciju u Hrvatskoj do isteka moratorijuma na proglašenje nezavisnosti, te potvrditi svoj istorijski „trenutak Evrope“.

Američki državni sekretar Bejker je praktično jedva dočekaó da jugoslovenski problem prebaci Evropljanima i to ne samo da bi ispitaó njihovu sposobnost u najavljenój samostalnoj evropskoj spoljnoj i bezbednosnoj politici,

²⁶ Roksanda Ninčić, *Kraj druge Jugoslavije*, Vreme (iz arhive), Beograd, br. 36, 1991, dostupno na: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1408080> pristupljeno: 20.4.2017.

²⁷ Mario Nobilo, *Hrvatski feniks: diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990–1997*, op. cit., str. 114.

već i zbog preokupiranosti američke administracije drugim punktovima u globalnom rasporedu. Akumulirana istorija američke spoljne politike u XX veku ukazuje na pravilnost da SAD nisu u stanju da se efektivno nose sa više od dve ozbiljnije regionalne krize u istom istorijskom trenutku.²⁸

Trenutak Evrope

Iako se „trojka“ nametnula kao medijator nakon sukoba u Sloveniji u nadi da će uspešno rešiti probleme u svom dvorištu i umanjiti opasnost od širih regionalnih poremećaja, ubrzo je pala na jugoslovenskom testu koji se ispostavio pretežak za njene diplomatske kapacitete bez vojne zaleđine. Nakon Brionske deklaracije, o čijoj uspešnosti su mišljenja podeljena, dogovoreno je održavanje Mirovne konferencije o Jugoslaviji, kojom će predsedavati Britanac lord Karington u ime EZ i čiji će ciljevi biti rasprave oko budućeg eventualnog konfederalnog uređenja i statusa manjina u republikama. Konferencije su održavane u Hagu i Briselu, a nastojala se dobiti saglasnost svih republičkih rukovodstava za određene predloge političkih rešenja (pokušaj da se Jugoslavija sačuva barem kao konfederacija bio je propali Karingtonov plan koji je ostao poznat kao Jugoslavija *a la carte*). Međutim, dešavanja na terenu uveliko su prevazilazila mogućnost praćenja i konstruktivnog reagovanja u tako birokratski složenoj političkoj kulturi kao što je Savet ministara tadašnje dvanaestorice, te je ukupan uticaj EZ na krizu ostao neznatan.

Kontroverzne kampanje JNA u Vukovaru i Dubrovniku mogu da se posmatraju kao prekretnice u ratu u Hrvatskoj, koji je u međuvremenu od statusa unutrašnjeg sukoba postao međunarodni,²⁹ jer su pretočene u simbol hrvatske borbe za nezavisnost na unutrašnjem i međunarodnom planu. Televizijska i novinska izveštavanja izazivala su bes svetskog javnog mnjenja koja su rezultirala viđenjem da su federalne snage, a potom i Srbi kao nacija, agresivni varvari usmereni na pokoravanje Hrvatske i pritom ne žale zbog uništavanja neprocenjivih bogatstava.³⁰ Javnost u SAD, ali i tvrda linija jastrebova u američkom zakonodavnom telu, zahtevali su odlučnu akciju američke administracije. Međutim, bilo je veoma malo glasova u Stejt Departmentu da se u fazi srpsko-hrvatskog sukoba tokom operacija u Vukovaru i Dubrovniku ide na vojnu intervenciju protiv JNA (koja je usled

²⁸ Živorad Kovačević, *Amerika i raspad Jugoslavije*, op. cit., str. 81.

²⁹ Istekom evropskog moratorijuma na odluku o nezavisnosti, 8.10.1991. Hrvatska postaje nezavisna država (iako još uvek nepriznata), a JNA počinje da se posmatra kao okupator sve do konačnog povlačenja u maju 1992. godine, usled čega se sukob u Hrvatskoj, umesto unutrašnjeg, tretirao kao međunarodni.

³⁰ CIA (Central Intelligence Agency), *Balkan Battlegrounds: A Military History of Yugoslav Conflict, 1990–1995*, CIA Office of Russian and European Analysis, Washington D.C., 2002, p. 104.

razbijenog ustavnog poretka sledila Miloševićev koncept preostale Jugoslavije). Reagovalo se na signale ljudi poput Iglbergera, a ti signali su bili veoma uprošćeni – trebalo bi svoje angažovanje u ovom trenutku svesti na najmanju moguću meru, te se nakon uspešne operacije u Zalivskom ratu mirno pripremiti za izbornu godinu.³¹ Nepisano je pravilo da se američki predsednici ne upuštaju u teške spoljnopolitičke poduhvate u izbornoj godini.

Buš se konstatntno i neposredno opirao uvlačenju u ovaj sukob o kojem je imao mišljenje da je najkomplikovaniji građanski rat i koji se nije uklapao u njegovo geopolitičko poimanje na koji način i gde američka administracija treba da šalje svoju silu.³² Štaviše, njegovi generali su ga uveravali da u Jugoslaviji ne postoji „strategija izlaska“, veoma važna stavka Pauelove doktrine. Iako su SAD imale opciju da uz brz, odlučan nastup 6. flote reaguju u slučaju Dubrovnika, postojala su strahovanja da će nastupiti potreba za gomilanjem američkih trupa u zabačenim istočnim krajevima Hrvatske pri čemu bi se, prema njihovom mišljenju, srpska strana lako pregrupisala u gerilske jedinice, koristeći grub teren u svoju korist. Situacija je načelnika generalštaba Kolina Pauela podsećala na Vijetnam, iskustvo koje je oblikovalo njegovu profesionalnu karijeru i posmatrao je dešavanja u Jugoslaviji kao daleki periferni rat za američke vojnike i političare, ali krvavi rat za opstanak za jugoslovensko rukovodstvo i Srbe u Hrvatskoj.³³ Shodno tome američko viđenje jugoslovenskog sukoba bilo je da je ono nasilje tradicionalnog tipa i da će se eventualni mirovni sporazum postići, ili čak nametnuti (kako je predviđao Kisindžer) tek kad se sukobljene strane vojno iscrpe borbama. Iglbergeru, svesnom mišljenja njegovih nadređenih Buša i Skoukrofta, nije preostalo ništa drugo nego da brani neaktivnost administracije i taj stav je preneo ambasadoru Mujezinoviću 19. oktobra 1991. godine.³⁴ U pojedinim situacijama bi dodavao kako u „istorijskoj mržnji“, koja vlada na Balkanu, ništa ne može da bude učinjeno dok zaraćene strane ne poubijaju jedne druge u dovoljnom broju, pritom citirajući Bizmarka da „nisu vredni života jednog jedinog pomeranijskog grenadira“.³⁵ SAD poručuju da su njihovi naponi ka očuvanju jugoslovenskog jedinstva iznevereni, te da glavnu reč prepušta Evropi koja tvrdi da bolje poznaje teren i glavne protagoniste ove drame.

Međunarodna zajednica je zauzela stav da su Srbi u akcijama u Vukovaru i Dubrovniku izvršili agresiju zbog čega će, kao kompenzaciju, Hrvatskoj uručiti međunarodno priznanje. U tom stavu je najjača država članica EZ imala veći udeo nego EZ u celini. Parlamentarne partije u

³¹ Dejvid Halberstam, *Rat u vreme mira: Buš, Klinton, generali*, op. cit., str. 40-43.

³² Ibid., str. 52-54.

³³ Ibid., str. 40-54.

³⁴ Živorad Kovačević, *SAD i jugoslovenska kriza*, predavanje u Kolarčevoj zadužbini u saradnji sa Srpsko-američkim centrom, 21. oktobra 2003. godine.

³⁵ Dejvid Halberstam, *Rat u vreme mira: Buš, Klinton, generali*, op. cit., str. 51.

Nemačkoj su još tokom jula meseca 1991. godine postigle konsenzus oko definisanja sukoba u Jugoslaviji kao srpske agresije i zahtevale priznanje otepljenih republika kao jedini način razrešenja krize.³⁶ Nemačka je imala jake motive za dokazivanjem u Jugoslaviji koja je, od regionalnog, postala glavno međunarodno krizno žarište. Jugoslavija je bila prilika da Nemačka afirmiše svoje ujedinjenje, izađe iz duge izolacije u rešavanjima pitanja od evropskog i svetskog značaja i za prevazilaženje ustavnih i društvenih stigma za politički i vojni angažman u svetu. Nije bio samo prioritet oslobađanje od kompleksa „ekonomskog diva, a političkog patuljka“, već i zaustavljanje talasa izbeglica u Nemačku i nastojanje da se osigura njihov što skoriji povratak na Balkan.³⁷ Svakako, veoma je važna činjenica da je glavna valuta u upotrebi takom rata u Hrvatskoj, a potom i u BiH, bila upravo nemačka marka. Takođe, tokom propagandnih zalaganja ministra Genšera da se priznaju Slovenija i Hrvatska, Bon je bio pod velikim pritiskom bogate i politički izuzetno uticajne Katoličke crkve u Nemačkoj, te pape Ivana Pavla Drugog.³⁸ Sveta Stolica, na čelu sa papom Vojtilom, proslavljenim u revoluciji u Poljskoj kao izričiti antikomunista zajedno sa Lehom Valensom, video je u obaranju komunizma, u dvema katoličkim državama vatikanskog susedstva, branu „agresivnom pravoslavlju“ i „Miloševićevom programu krvi i tla i etničkog čišćenja“.³⁹ Vatikan je agitovao da se priznaju Slovenija i Hrvatska kod ostalih evropskih zemalja i zajedno sa Nemačkom prvi uspostavio diplomatske odnose sa dvema državama. Nemačko priznanje dve republike suočilo je ostale zemlje članice sa nepromišljenom politikom svršenog čina koje su morale da slede ovaj primer kako bi očuvale bar privid evropskog jedinstva pred najavljeni novi osnivački Ugovor o Uniji. Ubrzo je Nemačka platila ceh svog demonstriranja nadmoćnosti u Evropi. Usled ogromnih pritisaka ostalih zemalja članica EZ i SAD, morala je da vodi mnogo oprezniju politiku prema jugoslovenskoj krizi, a Genšer podneo ostavku nakon četrnaest godina službovanja na poziciji ministra spoljnih poslova.⁴⁰ Odlazeći Generalni sekretar UN Havijer Perez de Kueljar poslao je krajem decembra 1991. godine pismo tadašnjem predsedniku Saveta ministara EZ u kom je izrazio duboku zabrinutost zbog preuranjenog i selektivnog priznanja deklaracija o nezavisnosti pojedinih konstitutivnih jedinica Jugoslavije. U pismu se naglašava da će usled ovakvog priznanja ostati posledice za ceo Balkan i najverovatnije buknuti žarište u BiH i Makedoniji.⁴¹

³⁶ Predrag Simić, *Jugoslovenska kriza – od izbivanja do Dejtonskog sporazuma*, Međunarodni problemi, vol. XLVIII, br.1-2, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1996. str. 138.

³⁷ Mario Nobilo, *Hrvatski feniks: diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990–1997*, op. cit., str. 159.

³⁸ Ibid. str. 170.

³⁹ Ibid. str. 170-171.

⁴⁰ Predrag Simić, *Jugoslovenska kriza – od izbivanja do Dejtonskog sporazuma*, op. cit., str. 139.

⁴¹ Chinmaya R. Gharekhan, *The Horseshoe Table: An Inside View of the UN Security Council*, Paerson Longman, India, 2006, p. 98.

Brojni analitičari su ove prognoze kasnije iskoristili za argumentaciju da je dominantna i beskompromisna nemačka diplomatija delimično odgovorna za izbijanje rata u Bosni.

Poslednji značajniji napor EZ da utiče na prilike u jugoslovenskoj krizi bio je Karington-Kurtiljerov plan za BiH, a ujedno i poslednji pokušaj da se ona očuva kao unitarna multietnička država. Odbacivanje ovog plana od strane Izetbegovića i kontroveržno tumačena Zimermanova teza za koju neki autori smatraju da je bila zeleno svetlo za povlačenje potpisa („ako mu se ne sviđa sporazum ne treba ni da ga potpiše/ako vam se ne sviđa zašto ste ga potpisali“), predstavlja jedan od prvih znakova povratka američkog interesovanja za tok jugoslovenske krize, ali i istovremenu marginalizaciju EZ u daljim dešavanjima na području bivše Jugoslavije.⁴²

Američka spoljna politika je naročito bila opterećena pritiscima javnog mnjenja, usled zastarelosti njenih doktrina i strategija završetkom Hladnog rata. Televizija kao medij imala je devedesetih godina u SAD presudan uticaj na formiranje javnog mnjenja i njegovog odnosa prema stranama u nekom dalekom sukobu (naročito CNN). Pojednostavljeni televizijski prenosi informacija sažimali su kompleksne ratne odnose u crno-bele kategorije „agresora“ i „žrtve“. „Status žrtve koji se stiče objektivnim stanjem stvari, ali i smišljenom propagandnom akcijom u skladu sa američkim uzusima i standardima, već unapred obezbeđuje pozitivni predznak u interpretaciji događaja i politike sukobljenih strana. Za imidž Srbije u Americi presudna je bila činjenica da su sve ratove vodile srpske vojne i paravojne snage na teritoriji van Srbije i da su gradovi Hrvatske i Bosne i Hercegovine bili opsedani i granatirani (...)“.⁴³ Shodno tome i američko viđenje raspada Jugoslavije bilo je da je prouzrokovano srpskom agresijom, u skladu sa čim je administracija formulisala svoju politiku kada se priznanjem tri republike vratila na balkansku scenu. Vojne akcije JNA „etiketirale“ su kao agresora u zapadnim medijima Srbe u celini, što je proizvelo negativne efekte po srpsko stanovništvo u Hrvatskoj. Tek krajem 1991. godine međunarodna javnost je saznala za ratne zločine nad srpskim civilima u Gospiću i Pakračkoj poljani u kojima su učestvovala regularne hrvatske vojne i policijske jedinice, od septembra do decembra te godine.⁴⁴ Ovi zločini nisu podjednako osuđeni od strane međunarodne zajednice i medija čiji aršini nisu dozvoljavali usložnjavanje situacije, niti su sve žrtve imale identičan tretman.

⁴² Živorad Kovačević, *Amerika i raspad Jugoslavije*, op. cit., str. 91-92.

⁴³ Živorad Kovačević, *Amerika i raspad Jugoslavije*, op. cit., str. 75.

⁴⁴ Đorđe Pražić, *Gospićka krvava jesen 1991*, Udruženje Gospićana „Nikola Tesla“, Beograd, 2015, dostupno na: <http://www.gospic.rs/gospicka-krvava-jesen-1991/> pristupljeno: 29.4.2017.

SAD pravi zaokret u politici prema Jugoslaviji

SAD pravi zaokret u svojoj spoljnoj politici, te nakon evropskog pokušaja da se nametne kao arbitar i nemačke dominacije koja je usledila, preuzima vodeću reč u tekućem jugoslovenskom građanskom ratu koji se u međuvremenu proširio na područje BiH. Predizborna kampanja u Americi iznedrila je Bosnu kao važnu tačku dnevno-političke agende jer je tim predsedničkog kandidata Bila Klintonu procenio da je ona najslabija karika Bušove spoljne politike, a u kojoj se nazire početak humanitarne katastrofe.⁴⁵ Probudeno američko interesovanje za jugoslovensku krizu 1992. godine nastalo je usled opasnosti koju je ona nosila za kredibilitet Ujedinjenih nacija, NATO i samih SAD kao vodećeg nosioca ovih struktura devedesetih godina, ali i usled oštrog pritiska američkog mnjenja s druge strane.

Televizijsko prenošenje uživo poletanja aviona sa nosača i bombardovanja ciljeva u Iraku navođenim projektilima otvorili su novu eru ratovanja koje su neki teoretičari nazvali postmodernim. Ratovi početkom devedesetih godina bili su veoma „televizični“, visokog publiciteta, od čega su profitirali mediji koji su obilato koristili ove atraktivne spoljnopolitičke teme. I dok je prenos Zalivskog rata bio, pre svega, demonstracija američkog superoružja i spektakularnih vojno-tehnoloških kapaciteta, građanski ratovi u Hrvatskoj i BiH slali su u svet slike masovnih stradanja civila i priče hiljada silovanih žena koje se dešavaju na tlu Evrope na pragu XXI veka. Iako je postojao pritisak i zahtev za delovanjem tokom blokada Vukovara i Dubrovnika, pravi izazov za administraciju bio je početak opsade Sarajeva aprila 1992. godine. Filmski izveštaji koncentracionih logora u BiH praćeni su gledanošću visokog rejtinga što je rezultovalo ogorčenim pritiscima novinarske asocijacije i javnog mnjenja u celini za energičnom akcijom. Pritisak je bio toliko značajan da američki političari nisu imali mogućnost da ga ignorišu ako su želeli povoljnu predizbornu sliku o sebi, te administracija prihvata spornu evropsku tezu da će priznanje otepljenih republika doprineti rešenju jugoslovenske krize.

Zahtev za priznanjem Hrvatske i Slovenije nakon što su to uradile evropske države imao je svoje zastupnike u američkom dvodomnom zakonodavnom telu. Pre svih, to je bio senator Robert Dol koji je iscrpno pratio jugoslovensku krizu i usled čijeg zalaganja je usvojena uticajna „Dolova rezolucija“ u Senatu 21. januara 1992. godine. Ova rezolucija poziva predsednika Buša da što skorije izvrši priznanje dve republike podsećajući na: njihove referendume o nezavisnosti i proglašenja nezavisnosti; napade JNA koji su podržani od strane komunističkog vođstva u Srbiji; međunarodna priznanja od strane 39 država; na uspostavljanje diplomatskih odnosa sa demokratskim zemljama nastalim emancipacijom od komunizma, što će

⁴⁵ Više o ispitivanjima javnog mnjenja u SAD koja su doprinela ponovnom skretanju pažnje administracije na jugoslovensku krizu u: Dejvid Halberstam, *Rat u vreme mira: Buš, Klinton, generali*, str. 15-26.

doprineti stabilnosti u Evropi a u američkom je nacionalnom interesu.⁴⁶ SAD su se našle u raskoraku svoje početne politike nepriznavanja otepljenih republika i razvoja situacije koja je diktirala da se nešto učini po tom pitanju. Ovu oprečnu situaciju nastojale su da prevaziđu istovremenim priznanjem četiri republike bivše SFRJ u pokušaju očuvanja koherentnih spoljnopolitičkih principa, a zbog čega su prvo morale da lobiraju kod evropskih saveznika za međunarodno priznanje BiH.⁴⁷ Sajrus Vens, Specijalni izaslanik generalnog sekretara UN i kreator Vensovog plana za obustavu vatre u Hrvatskoj, bio je protivnik priznanja u ovom trenutku, strahujući za uspešnost raspoređivanja mirovnih snaga, a njegovo mišljenje su delile i mnoge članice EZ. Oštro protivljenje i veto grčkog premijera Micotakisa za priznanje Republike Makedonije, uslovilo je američko koncentrisanje samo na BiH. Džejms Bejker je iz tog razloga stigao u Brisel kako bi usaglasio politike sa vodećim akterima EZ koji su bili spremni za nagodbu sa SAD. U konfuznoj situaciji izbora između konzistentnih spoljnopolitičkih principa i pragmatične pogodbe koja će usaglasiti priznanja EZ i SAD, Makedonija je, kao najmiroljubivija republika, ostavljena da se razmatra za neko drugo vreme.⁴⁸

Evropska zajednica priznala je Bosnu i Hercegovinu 6. aprila, na godišnjicu bombardovanja Jugoslavije u Drugom svetskom ratu, dok su SAD vodile računa o simbolici koju taj datum nosi i priznanje proglasile dan kasnije, za Sloveniju, Hrvatsku i BiH zajedno. Lord Dejvid Oven, kopredsednik Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji okrivio je SAD i EZ za pritiskanje obarača kojim je zvanično izbio rat u Bosni jer su sebično išle na priznanje iz unutrašnjih razloga, iako se ukazivalo da bi takva nepromišljena politika bila ništa drugo do dolivanje benzina na vatru koja tinja.⁴⁹ „Postojala je težnja da se krivica baci na generalnog sekretara UN i Sajrusa Vensa, jer nisu početkom 1992. godine izašli pred Savet bezbednosti sa zahtevom da se odobre preventivne jedinice UN za BiH – zaboravljajući na teškoću na koju je SB već naišao u iznalaženju dovoljnog broja vojnika i njihovom brzom razmeštaju kako bi se održao prekid vatre od 2. januara u Hrvatskoj.“⁵⁰

Američko priznanje novostvorenih republika rezultat je prihvatanja problematične evropske teze da će se na taj način rešiti jugoslovenska kriza. Ispostavilo se da je tim aktom ona samo produbljena i proširena. Neposredno nakon priznanja, SAD su svoj pristup prema Jugoslaviji ograničile na

⁴⁶ “Dole Resolution on the Recognition of Croatia and Slovenia”, Robert J. Dole Archive and Special Collections, University of Kansas, pp. 1-2, dostupno preko http://dolearchivecollections.ku.edu/collections/press_releases/920100res.pdf, pristupljeno 23.3.2017.

⁴⁷ Živorad Kovačević, *Amerika i raspad Jugoslavije*, op. cit., str. 95.

⁴⁸ Ibid. str. 94-95.

⁴⁹ Dejvid Oven, *Balkanska odiseja*, Radio B92, Beograd, 1996, str. 72.

⁵⁰ Ibid.

dopremanje humanitarne pomoći i primenu sankcija kao instrumenta spoljne politike, zalažući se za traženje rešenja kroz multilateralne pregovaračke platforme, a izbegavajući direktno intervenisanje u krizna žarišta. Nakon smene republikanske administracije demokratskom, na predsedničkim izborima krajem 1992. godine otpočeće nova faza u američkom pristupu prema ratovima na području Hrvatske i BiH i jugoslovenskoj krizi.

Zaključak

Jugoslovenska kriza je izbila u vreme tektonskih promena u međunarodnim odnosima. „Plišane revolucije“, raspad Istočnog bloka i izuzetno osetljiva tranzicija SSSR-a, te predvođenje koalicije u Iraku, bile su u fokusu jedine preostale supersile pod vođstvom Dž. H. V. Buša. Marginalni značaj Jugoslavije za ovu administraciju uslovio je indiferentan odnos prema početku njene dezintegracije. Nekonzistentnost spoljne politike SAD u eri unipolarnosti rezultirala je čestim smenama njenih pravaca i veću podložnost uticajima javnog mnjenja. Tako je i stav SAD prema SFRJ na početku jugoslovenske krize prešao trajektoriju od deklarativnog podržavanja njene celovitosti, nezavisnosti i teritorijalnog integriteta do davanja prvenstva mirnom razlazu republika nad upotrebom sile, te ka konačnom odustajanju od podrške jedinstvu priznavanjem nezavisnosti Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Nakon neuspeha EZ da iskoristi svoj istorijski „trenutak Evrope“, SAD zauzimaju čelnu poziciju međunarodne zajednice u pristupu prema jugoslovenskoj krizi, priznanjem nezavisnosti tri republike, aprila 1992. godine. Ovaj potez SAD, nakon što su BiH priznali evropski partneri, doprineo je eskalaciji rata u Bosni i humanitarnoj katastrofi, nezapamćenoj u Evropi još od Drugog svetskog rata. Iako faktori dezintegracije Jugoslavije jesu tema za sebe, posledice promene stava SAD o jedinstvu SFRJ ukazuju na neophodnost uključivanja ovog nivoa analize u tu raspravu.

Literatura

- Zimerman, Voren, *Poreklo jedne katastrofe: Jugoslavija i njeni rušitelji*, Dan graf, Beograd, 1996.
- Baker, James, DeFrank, Thomas, *The Politics of Diplomacy: Revolution, War and Peace 1989–1992*, Putnam, New York, 1995.
- Bžežinski, Zbignjev, *Druga šansa Amerike: Tri predsednika i kriza američke supersile*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
- CIA (Central Intelligence Agency), *Balkan Battlegrounds: A Military History of Yugoslav Conflict, 1990–1995*, CIA Office of Russian and European Analysis, Washington D.C., 2002.

- Dinan, Dezmon, *Menjanje Evrope – Istorija Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Gombert, David, *How to defeat Serbia*, Foreign Affairs, vol.73, no.4, 1994.
- Gharekhan, Chinmaya R., *The Horseshoe Table: An Inside View of the UN Security Council*, Paerson Longman, India, 2006.
- Halberstam, Dejvid, *Rat u vreme mira: Buš, Klinton i generali*, BMG – Beogradsko mašinsko-grafičko preduzeće, Beograd, 2003.
- Jović, Borisav, *Politički lavirint devedesetih*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Kovačević, Živorad, *Amerika i raspad Jugoslavije*, Filip Višnjić, Beograd, 2007.
- Kovačević, Živorad, *SAD i jugoslovenska kriza*, predavanje u Kolarčevoj zadužbini u saradnji sa Srpsko-američkim centrom, 21. oktobra 2003. Godine.
- Meiertons, Heiko, *The Doctrines of US Security Policy: An Evolution under International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Nobilo, Mario, *Hrvatski feniks: diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990–1997*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2000.
- Oven, Dejvid, *Balkanska odiseja*, Radio B92, Beograd, 1996.
- Simić, Predrag, *Jugoslovenska kriza – od izbijanja do Dejtonskog sporazuma, Međunarodni problemi*, vol. XLVIII, br. 1-2, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1996.

Dokumenti i internet izvori:

- CIA (Central Intelligence Agency), “National Intelligence Estimate 15-90: Yugoslavia Transformed”, 1990, dostupno na <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/1990-10-01.pdf>
- Ninčić, Roksanda, *Kraj druge Jugoslavije*, Vreme (iz arhive), Beograd, br. 36, 1991, dostupno na: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1408080>
- Pražić, Đorđe, *Gospićka krvava jesen 1991*, Udruženje Gospićana „Nikola Tesla“, Beograd, 2015, dostupno na: <http://www.gospic.rs/gospicka-krvava-jesen-1991/>
- Robert, J. Dole Archive and Special Collections, University of Cansas, “Dole Resolution on the Recognition of Croatia and Slovenia”, dostupno preko http://dolearchivecollections.ku.edu/collections/press_releases/920100_res.pdf
- Završni akt iz Helsinkija, KEBS, Helsinki, 1975: Tekst sporazuma dostupan na <http://hrlibrary.umn.edu/osce/basics/finact75.htm>

Sanja VOJVODIĆ

THE USA'S RELATION TOWARDS THE UNITY OF THE SFRY AT THE BEGINNING OF THE YUGOSLAV CRISIS

Abstract: In the early 1990s, the United States was positioned as the only remaining superpower and it was difficult to imagine resolving regional crises without its influence. Such crises were erupting uncontrollably during the disappearance of the bipolar world. At the same time, the Western defense systems sought for a purpose in a new world order. The breakup of the SFRY took place within the aforementioned international surrounding, which provoked the consequences for Yugoslav constituent units as well. The aim of this paper is to describe, and, where possible, to explain the evolution of the US stance from the support to the unity of the SFRY to the support of the independence of its republics, as a hypothesis of the US administration that it will contribute to the solution of the Yugoslav crisis in this way.

Key words: the USA, Yugoslav crisis, the unity of the SFRY.

UDK 327::911.3](497:456.31)
Bibliid 0543-3657, 70 (2018)
God. LXIX, br. 1170, str. 43–58
izvorni naučni rad
Priljen: 19.3.2018.

Vladan STANKOVIĆ¹

Geopolitika Svete stolice i Zapadni Balkan

Sažetak: Naučni rad koji je pred nama pozabavio se savremenom geopolitikom Rimske kurije. Autor polazi od osnovnih teoloških i eshatološki postulata katoličkog pristupa hrišćanskoj veri, prelazi na određena ekumenska pitanja, kao i na spoljnopolitički odnos Svete stolice prema prostoru Zapadnog Balkana, da bi u završnim razmatranjima rad prikazao obrise jedne celokupne geopolitičke konture: Katoličke crkve, države Vatikan i Svete stolice. U *prostornoj* ravni rad sagledava glavne aktivnosti delovanja Rimske kurije, njen uticaj na katoličke vernike u svetu, sa posebnim osvrtom na odnose Svete stolice prema zemljama Zapadnog Balkana. U *vremenskom* smislu istraživanje zahvata period od poslednjih stotina godina, sa posebnim naglaskom na trenutne relacije. *Cilj* istraživanja je: da prikaže obrise geopolitike Vatikana u savremenom svetu, da ukaže na prostor ekumenskog dijaloga i međuverke saradnje, da problematizuje pitanja od značaja za srpski narod u vezi spoljnopolitičkih odnosa sa Svetom stolicom... *Metode* kojima se autor u radu koristi su: metod posmatranja, analiza sadržaja, uporedni pristup, realpolitički metod u međunarodnim odnosima, dogmatsko-normativističko i ciljno tumačenje normi, analogija...

Ključne reči: geopolitika, Vatikan, Katolička crkva, međunarodni odnosi, diplomatija, srpski narod

Eshatološka geopolitika

Geopolitička dimenzija katoličkog pristupa hrišćanskoj veri u mnogo čemu je određena teološkom ravni, u kojoj centralno mesto igra doktrinarni avgustinizam. Sveti Avgustin je iznedrio tumačenje prema kome spaseni mogu biti samo odabrani, a svi ostali treba da se hrane „darovima Crkve“, nasušnim hlebom Hristovim i da sebi obezbede blaženstvo, još ovde u zemnom životu. Crkva je telo Hristovo, a pošto su jevađelja životna i

¹ Institut za političke studije u Beogradu.

istorijska to je i crkva istorijska i aktivna. Ona ima misiju da spusti nebo na zemlju, da utisne Sveti duh na plodno tlo.² Stoga je Rimaska crkva aktivna, plodonosna i borbena: ona podaruje život vernicima i omogućava im da dosegnu blaženstvo.

Iz ovakve postavke proizilazi i eshatološka dimenzija katoličkog pristupa hrišćanskoj veri.³ Katolička eshatologija je: optimistička, solidaristička i ovozemaljska. Ona veruje u spuštanje, odnosno dovlačenje Carstva nebeskog na zemlju. Rimokatolička eshatologija prepoznaje grehe čovečanstva koji su toliko veliki i brojni da će svet u jednom trenutku preplaviti „večni mrak“ u kome će stradati trećina čovečanstva. To je neka vrsta čistilišnog stanja nakon koga dolazi „kratko vreme mira i svetosti“.⁴ Vreme mira i svetog spokoja je svojevrсна replika Raja gde su ljudi izborili blaženstvo do dolaska Strašnog suda. „Na kraju tog puta stoji iščekivanje Eshatona, predarmagedonskog stanja solidarnosti i svetske ljubavi, koji je ništa drugo do ideal hrišćanskog preuređenja sveta naslikan bojama društvenog i socijalnog učenja (Rimo)katoličke crkve.“⁵ Tako će smerni katolici ostvariti blaženstvo na zemlji i omogućiti harmonične odnose u društvu iščekujući drugi Hristov dolazak.⁶ U pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes* tokom Drugog vatikanskog sabora istaknuta je eshatološka uloga Crkve, koja treba da „teži jedino za tim da dođe kraljevstvo Božje i da se ostvari spasenje svega ljudskog roda“.⁷ Crkva je tu, dakle, puna optimizma, ona je društveno-

² Jean Guitton: *Katolicizam*, Hrvatsko književno društvo Sveti Ćiril i Metod, Zagreb, 1974, str. 60: „Katolicizam je prijelaz božanske Ideje u Historiju (iz vječnosti u vrijeme), što je tajna – misterij.“

Slično nalazimo i kod Tome Akvinskog: „Pomoću forme, koja je akt (stvarnost, zbilja) materije, materija postaje stvarno biće, i to kao Nešto.“ (Toma Akvinski: *O biću i suštini*, BIGZ, Beograd, 1973, str. 5)

³ Proučavanje poslednjih stvari se naziva „eshatologija“, a naziv duguje grčkoj reči eschatos (ἔσχατος, η, ov), što se prevodi sa: „poslednji (dani)“, „konačište“, „kraj“.

⁴ Ronald Conte Jr, „On Speculative Theology and Eschatology“, <http://www.catholicplanet.com/secrets/Speculative-Theology.pdf>, p. 26: „We can also conclude that the killing of so many persons was largely due to a refusal to repent, and was necessary to give the world the subsequent brief time of peace and holiness.“

⁵ Владан Станковић, „Верски идентитет – угао геополитичке есхатологије“, *Политичка ревија*, Vol. 34, №4: 221-239, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 228.

⁶ „Drugi vatikanski koncil potiče kršćane, koji su građani jednog i drugog grada (tj. svetovnog i duhovnog), da nastoje svojim zemaljskim dužnostima vjerno udovoljavati, i to vođeni evanđeoskim duhom. Oni koji misle da zbog toga što znaju da ovdje nemamo stalna prebivališta nego tražimo buduće, mogu zanemariti svoje zemaljske dužnosti, napuštaju istinu zaboravljajući da ih sama vjera još više obavezuje na zemaljske dužnosti, svakoga prema njegovu pozivu.“ (Ladislav Nemet, „Uvod u kršćansku eshatologiju“, *Obnovljeni život*, Vol. 55, № 2: 155–168, Filozofsko teološki institut Družbe Isusove Jordanovac, Zagreb, 2000, str.167).

⁷ *Gaudium et spes*, 45.

социјална и борбена у настојању да се „што шире и дјелотворније оствари онај бољи свијет за све мушкарце и жене“.⁸

Iako veruje u armagedonsku sliku okršaja Dobra i Zla, te u Strašni sud gde će prokletima biti suđeno prema zaslugama, katolička eshatologija poziva na stanje večnog mira, još sada i ovde na zemlji. U tome je ona unekoliko slična protestantima u judaistima. I dok judaisti pozivaju na izbjavljenje „Izabranog naroda“ iz stanja večnog prokletstva od zabluda i greha,⁹ a protestanti na stvaranje Novog Izraela gde će se svi – i hrišćani-neprotestanti, i muslimani, i Jevreji preobratiti u protestantsku verziju novog saveza sa Izraelom,¹⁰ dotle pravoslavni hrišćani i muslimani imaju eshatološku predstavu prema kojoj će vreme zla, mržnje i bezakonja naslediti doba „svetske harmonije“ Lažnog Mesije (Dadžala ili Satane) a njega, na kraju vremena, pobediti Isus (i Mahdi – koga će u sunitskoj verziji poslati novi Muhamed).¹¹ U pogledu geopolitičke eshatologije učenja judaista, protestanata i katolika imaju zajedničku nit u pogledu vere u Carstvo božije na zemlji; pravoslavni i muslimani ovu mogućnost praktično odbacuju. „Harmonizam“ u eshatološkoj ravni judaista i protestanata je gotovo identičan, sem u konverziji nakon odlučujuće Armagedonske bitke. Judaisti veruju u Mesiju-vladara koji će doneti konačni mir svima. Budući svet ili *Olam ha-baa* biće Novo doba – „Novi svetski poredak“. Savremeni cionisti prizivaju „Savet dvanaestorice mudraca“, u postistoriji, koji će upravljati svetom iz Jerusalima. Biće to novi, judeocentrični svet, koji već sada polako nastaje... S druge strane, sa promenama nakon Drugog vatikanskog sabora, koju su izneli papa Ronkali (Jovan XXIII) i papa Montini (Pavle VI), katoličanstvo se odaje „univerzalizizmu“ i otvoreno prepoznaje „harmoniju mira i svetosti“ koja se doseže „dobrim delima“. Dobra dela vernih katolika sada postaju zbirni doprinos svetskog spasa. Taj svet je moguć i on je od Boga. Nasuprot tome, eshatološka tumačenja šiitskih muslimana i pravoslavnih hrišćana dele drugačiju viziju „konačnog sveta“. Razlika

⁸ Gerald O'Collins, „Trideset godina Konstitucije *Gaudium et spes*“, *Crkva u svijetu*, Vol. 31, №2: 195-200, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 1996, str. 200.

⁹ „Божје царство на земљи. Рај ће наступити са вечном државом Израел, и са Храмом и Заветним ковчегом као њеним средиштем. Ово рајско стање претпоставља долазак Месије који обзнањује хиљадугодишњи период трајног мира и благостања. Они који не признају есхатолошког цара биће уништени, а остали ће се обратити у јудаизам.“ (Владан Станковић, „Верски идентитет – угао геополитичке есхатологије“, *Политичка ревија*, Vol. 34, №4: 221-239, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 226)

¹⁰ „Следи одсутна битка између Праведника Израилђана, и неправедних блудника окупљених у хетерогену коалицију коју ће предводити најјачи међу њима Велики кнез из народа Рош. Одсутну битку на пољу удолине Мегидо (библијски: Армагедон), призивају истовремено и јудејци и протестантски хришћани. Тек је последњи чин есхатолошке замисли између јудејаца и реформисаних протестаната супротстављен. Наиме, према протестантским ционистима по окончању овога света (доба), сви ће се Јевреји преобратити у хришћане.“ (Ibidem, str. 226-227)

¹¹ Ibidem, str. 228-230.

između ove dve verske grupe hrišćana i muslimana, pravoslavnih i šiita, je jedino u tome što šiiti veruju da dvanaesti imam Mahdi zajedno sa „prorokom Isom“ (Isusom) dolazi da spasi svet, dok kod pravoslavnih to čini samo Isus.¹²

Iz svega istraženog sada možemo hipotetički izvući zaključke o jednoj eshatološkoj geopolitici, koja se prelama oko „svetog među najsvetijim“ mesta za tri monoteističke svetske religije. Radi se o drevnom gradu Jerusalimu, i „Zlatnom brdu“, gde se nalazio „Solomonov hram“, i gde je danas „Kupola na steni“, i džamija „Al-aksa“. Prema judaističkom predanju spasenje i izgradnja „Novog saveza“ sa Bogom nije moguća dok se ne obnovi Solomonov hram.¹³ Otuda se Jevreji danas mole ispred ostataka hrama: pred delom zida drevne građevine koju molio obasipaju molitvama i suzama („Zid plača“). Za muslimane Jerusalim i „Sveto uzvišenje“ su treća muslimanska svetinja u svetu, odmah iza Meke i Medine.¹⁴ Po islamskom predanju sa tog mesta Muhamed se na konju (kobili) vinuo u nebo. I dok judaisti molitvama i plačem dozivaju podizanje novog hrama na istom mestu gde su danas islamske svetinje, iščekujući kao nagradu za strpljenje silazak jevrejskog Mesije, dotle muslimani u tom „Lažnom mesiji“ vide „Sotonin ispljuvak“ ili „Dadžala“, koji najavljuje Novi sekularni poredak: poredak bez (islamskog) Zakona i Boga.¹⁵ (Najdublje biće islamske ontologije leži u ideji da je Muhamed došao da obnovi Mojsijev zakon, nakon vekova „iskrivljavanja“ od strane judaističke i hrišćanske teološke i obredne prakse, pa islamske verske vođe pozivaju sledbenike judaizma da se mole sa muslimanima u njenim svetinjama na Brdu hrama, što Jevreji sa gnušanjem odbijaju.)

S druge strane, katolički „univerzalizam“ pape Ronkalija i pape Montinija doprineo je da „dozivanje Carstva nebeskog“ utiče na zbližavanje sa Zapadnim svetom protestanata i judaista. Sve ove verske zajednice iščekuju silazak Crstva nebeskog na zemlju, s' tom bitnom razlikom, što katolici upravo preuređeni „vrt Božiji“ vide kao konačno ishodište, ili

¹² Na ovu temu u: Yehoiakin Ben Ya'ocov, *Concepts of Messiah - A Study of the Messianic Concepts of Islam, Judaism, Messianic Judaism and Christianity*, WestBow Press, 2012.

¹³ Леонид Фридович Кацис: *Русская эсхатология и русская литература*, ОГИ, Москва, 2000, стр. 109: „Израил хочет создать себе спасение своими собственными руками. Поэтому израильская стихия и лежит в основе новоевропейской культуры.“

¹⁴ O bliskom odnosu Jevreja i muslimana nakon pada Jerusalima iz vizantijskih u arapske ruke u: Sajmon Sibag Montefiore, *Jerusalem*, Evro-Giunti, Beograd, 2012, str. 242: „I Jevreji su srdačno dočekali Arape posle vekova vizantijskog ugnjetavanja.“

S druge strane, muslimani nisu krili da im je namera da postanu nastavljači tradicije „Mojsijeve vere“: „Omar je sledio Muhamedovu želju da nadmaši hrišćanstvo prisvajanjem tog mesta drevne svetosti, ne bi li muslimane načinio zakonitim naslednicima jevrejske svetosti i pretekao hrišćane.“ (Ibidem, str. 241)

¹⁵ Steven Wasserstrom, *Between Muslim and Jew - The Problem of Symbiosis under Early Islam*, Princeton University Press, 1995, p. 57.

Eshaton. Da bi se do tog stanja stiglo mora se svakodnevno „delati u ime Hristovo – u punini s' Bogom, u samom Hristu“. Preurediti svet postao je imperativ (rimo)katoličke eshatologije. Crkva je postala „globalni činilac“, i „saveset sveta“. Tako je na posredan način katolička eshatologija nastojala da crkvu izmesti iz elitističkog izolacionizma u veliku svetsku arenu međunarodnih činilaca.

Ekumenska politika

Ekumenska politika iskazuje nastojanja Svete stolice ka zbližavanju Katoličke crkve sa drugim hrišćanskim crkvama (istočni hrišćani: unijati, maroniti, pripadnici drugih hrišćanskih konfesija objedinjenih u duhovnom primatu rimskog episkopa kao: *primus inter pares*), ali i ka sjedinjenju sa pravoslavnima i protestantima, a u nekoj široj perspektivi i ka otvaranju međureligijskog dijaloga i verske tolerancije i ka drugim verskim zajednicama kako bi se iznašao najmanji zajednički imenitelji, oličeni u jednoj, jedinstvenoj, večnoj i nepromenljivoj Istini.¹⁶ Valja napomenuti da sve do danas rimska Katolička crkva nije članica Svetskog saveta crkava, iako je vremenom kroz dokumenta sa Drugog vatikanskog sabora, i kasnije, u osnovi pristala na preuzimanje i sprovođenje ekumenske politike.

U čemu se ogleda ekumenska politika Svete stolice i koji su njeni domašaji danas?

Najpre valja istaći da su se rimokatolici dugo držali po strani od svakog oblika ekumenizma, pozivajući se na krilaticu: *Nulla salus sine ecclesia* („Nema spasenja bez Crkve“), prema kome spasenja nema izvan (Rimo)katoličke crkve. Međutim, na Drugom vatikanskom saboru (1962–1965) doneta su čak tri dokumenta koja u značajnoj meri otvaraju mogućnost ekumenskim integracijama (rimo)katolika sa ostalim hrišćanima, uz poziv na razgovore i ostalim verskim zajednicama, agnosticima, pa čak i ateistima koji se vode osnovnim načelima humanizma.¹⁷ Prvi dekret Drugog vatikanskog sabora nosi naslov „O istočnim crkvama“, ili *Orientalium ecclesiarum* (OE), i kroz kodifikaciju uloge, položaja, rada i delatnosti grkokatolika, istočnih ili unijatskih (pridruženih) crkava vide nadu u zbližavanju katolika sa pravoslavnima. Drugi dokument, dekret *Unitatis redintegratio* (UR), po prvi

¹⁶ Roman Miz, *Uvod u teologiju ekumenizma*, LIDIJ, Veternik/Novi Sad, 2001, str. 69: „Ekumenizam je pokret za ujedinjenje svih kršćanskih zajednica u jednoj Crkvi – Kristovoj.“

¹⁷ Nadogradnje na crkvenu tradiciju tokom Drugog vatikanskog sabora tumačene su kao nadogradnja na deo crkvenog nasleđa, bez pretenzija da se dira u njenu suštinu. („The Second Vatican Council has not been treated as a part of the entire living Tradition of the Church, but as an end of Tradition, a new start from zero. The truth is that this particular Council defined no dogma at all, and deliberately chose to remain on a modest level, as a merely pastoral council; and yet many treat it as though it had made itself into a sort of super-dogma which takes away the importance of all the rest.“ Brother Thomas Mary Sennott, Obl. S.B., *Vatican II and Extra Ecclesiam Nulla Salus*, p. 4-5).

put priznaje svetotajinsku snagu drugih crkava, i mogućnost da i one baštine apostolsko nasleđe. Treća deklaracija, naslova: *Nostra aetate* (NAE) pronalazi zajedničke imenitelje i u drugim verskim praksama i religijama (međureligijski dijalog). „Sve što je prepoznatljivo (u šintoizmu i konfučijanstvu), istinito (u hinduizmu i budizmu) i istovetno (u islamu i judaizmu) RKC prihvata kao svetlo Božanskog. Sa muslimanima deli istovetno Avramovo nasleđe, poštovanje Isusa i Device Marije, te Sudnji dan. U judaizmu ističe istovetnost Avramovog nasleđa, svetih spisa i hrabrost sinova Izabranog naroda da prihvate Hristovo učenje.“¹⁸ Tako je omogućeno življe spoljnopolitičko delovanje Svete stolice, države Vatikan i Katoličke crkve u celini.

Geopolitika Vatikana

Eshatološka tumačenja i ekumenizam pomoći će nam da steknemo uvid u ono što bi podveli pod: *Opšta geopolitika Vatikana*. Da bi geopolitiku mogli da stavimo u ispravni spoljnopolitički i društveni kontekst moramo zaći u istoriju geopolitike Svete stolice, još pre nego što je nastala država Vatikan (1929. godine). Zbog značaja blizine događaja na sadašnja spoljnopolitička dešavanja, ali i zbog prostora u radu, potrudimo se da okvir ovih razmatranja ne prekorači više od stotinu godina, kako bismo mogli da se usredsredimo na savremenu geopolitiku Svete stolice i države Vatikan.

Na samom početku Prvog svetskog rata, 3. septembra 1914. godine, ustoličen je pontifikat pape Benedikta XV (papa *Giacomo della Chiesa*, 1854†1922). Podrška koju je Sveta stolica davala zvaničnom Beču i Habzburgovcima, već tokom rata (sa mirovnim Proglasom pape iz 1917. godine) prerašće u neutralan odnos prema ratnom sukobu velikih sila. Poraz centralnih sila (Nemačka i Austrougarska) i međunarodni uspon jedne od ratnih pobednica, Italije, utiće da Sveta stolica već 1929. pristane na uslove iz 1870. godine, i da potpiše Lateranske mirovne sporazume, čime je Italija odobrila teritorijalno priznanje državnice Vatikan u centru Rima.¹⁹ Socijalno zakonodavstvo pape Lava XIII s kraja XIX veka, i otpor crkve prema liberalizmu i tržišnom kapitalizmu, dodatno će približiti gledišta Kurije i Musolinijeve države, naročito nakon enciklike o korporativnom ekonomsko-socijalnom modelu iz 1931. godine (*Quadragesimo anno*).²⁰ Posebno loš odnos Vatikan će imati sa Sovjetskim Savezom u kome je boljševička vlast odbila

¹⁸ Vladan Stanković, „Ekumenska politika Svete stolice“, *Međunarodna politika*, N°2, Vol. 1158-1159: 164-176, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015, str.173-174.

¹⁹ Paolo Bancalè, *Noncredo - la cultura della ragione*, Volume bimestrale, Anno IV, Marzo-Aprile, Fondazione Religions - Free Bancalè, Civitavecchia, Roma, 2012, p. 128: „Esiste dal 1929, allorché Benito Mussolini e il Cardinal Gasparri sottoscrissero il Trattato del Laterano con il quale l'Italia riconobbe sovranità territoriale all'organo di governo della Chiesa cattolica, la Santa Sede.“

²⁰ Ive Mihovilović, *Vatikan i fašizam*, Glas rada, 1950, str. 41.

dva najkrupnija instrumenta Katoličke crkve u delovanju među pastvom: imenovanje biskupa i školovanje sveštenstva u vlastitim školama.²¹ Pa ipak, papske okružnice Benedikta XV *Maximum illud*, te *Ubi arcano Dei consilio* („Preko Hristovog mira u Hristovo carstvo“) u kojima se osuđuje neumereni nacionalizam i posebno okružnica protiv rasizma – *Mit brennender sorge* („Sa velikom brigom“), pape Pija XI iz 1937. godine, distanciraće Vatikan i od naci-fašističke osovine Berlin–Rim. U tom periodu Katolička crkva je u defanzivi i u SAD, čije vernike zahvata proces amerikanizacije, liberalne modernizacije i protestantizacije. Pontifikat pape Pija XII uticao je da Vatikan tokom Drugog svetskog rata zadrži neutralnu poziciju spram sukobljenih strana, bez preteranog opiranja naci-fašističkom režimu. Posleratna dešavanja naterala su papu Pija XII da u konzervativnim režimima u SAD, Velikoj Britaniji i Francuskoj pronalazi saveznike, iako je Kurija, u osnovi, imala malo šta sa njima. Nakon Drugog svetskog rata veliki deo Istočne Evrope (tzv. *Mittel Europe*) sa znatnom, ponegde i većinskom, rimokatoličkom populacijom pao je pod Istočni lager, a položaj vernika u mnogim zemljama je tokom 50-ih i 60-ih godina XX veka bio nezavidan. U posebno teškom položaju zatekli su se „istočni hrišćani“, grko-katolici, tzv. „unijati“ u Sovjetskom Savezu. U zemljama sa dominantnom katoličkom populacijom, poput Poljske, Mađarske, pa i Čehoslovačke, Vatikan je osnaživao otpor tzv. civilnog društva protiv „komuno-ateističkih režima“. Rimska kurija je već početkom 60-ih godina podržala politiku detanta Kenedija i Hruščova, i stvaranje Evropske ekonomske zajednice (za ugallj i čelik).²² U događajima koji će uslediti tokom 80-ih godina prošlog veka poljski pokret „Solidarnost“, imao je neskrivenu podršku „svog pape“ Karola Vojtile (Jovana Pavla II). Vatikan je među prvima podržao nezavisnost dve većinski katoličke jugoslovenske republike: Hrvatsku i Sloveniju.²³ Propast Istočnog bloka i unipolarni intervencionizam SAD tokom 90-ih godina prošlog veka, uživali su podršku pape Jovana Pavla II sve do intervencije u Iraku 2002. godine. Od tada se, papa Vojtila, istina stidljivo, distancira od politike agresivnog humanitarnog intervencionizma.²⁴ Otklon od atlantističke politike produbiće se tokom pontifikata pape

²¹ Boris Vukićević: „Diplomatske veze Svete stolice sa Sovjetskim Savezom u vrijeme pontifikata koncilskih papa“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 64, N° 3: 425-441, Pravni fakultet, Zagreb, 2014, str.426: „Glavni cilj Svete Stolice bio je opstanak katoličkog stanovništva na teritoriji pod sovjetskom dominacijom i omogućavanje makar minimuma njegovog vjerskog života.“

²² Владан Станковић, „Спољна политика Свете столице – осврт на српско питање“, (уредио Зоран Милошевић) *Небеска геополитика – Ватикан и међународни односи*, 65-93, Центар академске речи, Шабац, 2016, стр. 72.

²³ Eva Pfösl, *La creazione di una zona di pace e stabilità attorno all'Unione Europea*, Istituto di Studi Politici „Santo Pio V“, Roma, 2006, p. 134.

²⁴ Na ovu temu u: Andrea Torielli, „Guerra, Onu e ingerenza umanitaria secondo Papa Wojtyła“, *La Stampa*, Torino, 26. agosto 2014, <http://www.lastampa.it/2014/08/26/vaticaninsider/ita/vaticano/guerra-onu-e-ingerenza-umanitaria-secondo-papa-wojtyla-PAINKr8iSzcTDL6lXRk4K/pagina.html>

Benedikta XVI (*Josef Ratzinger*, pontifikat 2005–2013). Vrsni teolog, iako kao mlad sledbenik „drugovatikane“, sada je daleko konzervativniji: sledi dominikansko čistunstvo neotomizma i nije spreman ka preteranom međuverskom dijalogu predhodnog pape. Benedikt XVI se u svom pristupu vraća principu da „nema spasa izvan Crkve“, pa nešto prisnije odnose održava jedino sa pravoslavnim hrišćanima i anglikancima.²⁵

Od vremena pape Benedikta XV sve do kraja pontifikata pape Benedikta XVI proteklo je punih stotinu godina. Sa dolaskom pape Đorđa Marija Bergolja (papa Franja) na tron crkve Svetog apostola Petra u Rimu 2013. godine otpočinje era savremene geopolitike Svete stolice. Ovde se sada postavlja pitanje: Kako izgleda savremena geopolitika Svete stolice i koje su osnovne konture njenog spoljnopolitičkog delovanja?

Da bismo stekli uvid u trenutno stanje potrebno je da istražimo eventualne uzroke geopolitičkih promena u rimskoj Kuriji, koji su iznuđeni društvenim (političkim i ekonomskim) promenama u svetu. Već za pontifikata pape Ratzingera (2005–2013) dolazi do krupnih potresa u svetu. Među svim dešavanjima najkrupnija promena tektonskih razmera desila se sa talasom *Velike ekonomske krize* koja je zapljusnula središte sveta, odnosno njegova najrazvijenija društva visokorazvijenog Centra tokom 2008. godine. Prenaduvani balon veštačkih investicionih unosa zasnovanih na špekulativnim transakcijama kupovine nepokretnosti (bez dovoljnog hipotekarnog pokrića) stvorio je „piramidalne lance“ bankarskih „prodaja putem pozajmica“. Kriza otplate kreditnih zaduženja širila se linearnom progresijom po čitavim Sjedinjenim Državama, da bi se potom „teorijom spojenih finansijskih sudova“ proširila na sve zemlje sveta čije su ekonomije bile u bliskoj vezi sa špekulativnim finansijskim centrima u SAD.²⁶ Ubrzo se talas krize prelio na nerazvijeniji deo sveta: smanjene su plate, opala su investiciona ulaganja, povećana je nezaposlenost...(Neo)liberalna ekonomija prikazala se u najgorem mogućem svetlu. U obraćanjima tokom 2009, 2010. i 2011. godine papa Benedikt XVI (Jozef Ratzinger), oštro se usprotivio ekonomsko-socijalnom konceptu koji je krizu prebacio na najsiromašnije slojeve ljudi u čitavom svetu.²⁷ Sa dolaskom jezuitskog pape Bergolja (papa Franje), odnos Vatkana prema svetskom liberalnom kapitalizmu još se više zaoštava.²⁸ Papa otvoreno kritikuje „zemlje Centra“ da u ime profita i

²⁵ Vladan Stanković, *Katoličko društvo – kultura, ustanove, razvoj, politika*, Neopress Publishing/Institut za političke studije, Beograd, 2017, str. 326.

²⁶ Na ovu temu u: Dejvid Harvi, *Kratka istorija neoliberalizma*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2012, str. 89-117.

²⁷ Na ovu temu u zborniku: Adian Pabst (ed.), *The Crisis of Global Capitalism – pope Benedict XVI's Social Encyclical and the Future of Political Economy*, Wipf and Stock Publishers, 2011.

²⁸ Papa Franja je „kritikovao globalnu politiku, za koju je rekao je *devalvirala, uništena mitom i korupcijom*. Govorio je o *moralnom propadanju* prisutnom u društvu u celini, rekavši da je niska stopa nataliteta u Evropi rezultat trenutne ekonomske krize i *kulturni raskol obeležen*

očuvanja eksploatacije, zapostavljaju „malog čoveka“, nosioca porodičnih vrednosti, i da teret krize sa Vol Strita prebacuju na radnika „hranitelja koji u velikim dugovima ostaje bez posla i doma“.²⁹

Druga značajna međunarodno-politička pojava koja je u velikoj meri izmenila vatikansku geopolitiku – od eshatološkog saveza judeohrišćana ka alterglobalizmu – je agresivni „humanitarni intervencionizam“ zemalja „Kvinte“ predvođen NATO paktom. Situacija se posebno zakomplikovala kada su zemlje Kvinte podržale „demokratske pobunjenike“ u Siriji, iza kojih je stajala „Islamska država“ (ISIS ili DAESH) i vahabitski pokret čiji je logistički centar u Saudijskoj Arabiji. Stvorena je jedna neobična geopolitička sinergija radikalnog, suni-fundamentalističkog islama i judeoprotestantskog globalizma. U građanskom ratu u Siriji tako su se sukobili: radikalni islamski fundamentalisti pod maskom borbe protiv autoritarnog režima dinastije Asad i nacional-arapski BAAS, socijalističko-sekularni režim Bašara El Asada koji je ostvario podršku Rusije, Irana i Kine. U područjima Sirije pod kontrolom ISIS-a stradale su brojne hrišćanske bogomolje. Među mnogim verskim objektima naročito su stradala sveta zdanja koja pripadaju Antiohijskoj patrijaršiji koja je pod direktnom zaštitom Moskovske patrijaršije Ruske pravoslavne crkve, ali i svetinje „hrišćana-maronita“ – koji priznaju vrhovni autoritet rimskog episkopa kao čuvara crkve trona Svetog Petra u Rimu.³⁰ Stradanja pravoslavaca i katolika u Siriji približili su Moskvu i Rim. Situacija u Siriji kao da je tradicionalno dobre odnose Rima i Konstantinopolja pomalo gurnula u drugi plan, i otvorila pitanje odnosa Svete stolice prema Moskovskoj patrijaršiji, toj najmnogoljudnijoj i najuticajnijoj pravoslavnoj patrijaršiji u svetu. Sve su ove činjenice ubrzale susret patrijarha Zapada i episkopa Rima (rimskog pape, poglavara najveće crkvene zajednice u hrišćanskom svetu) sa poglavarom najmoćnije pravoslavne crkve, Moskovskim patrijarhom Kirilom. Sastanak se odigrao u Havani, glavnom gradu Kube, u zemlji čije je kulturno-istorijsko nasleđe spojilo (ruski) socijalizam i (rimsko) katoličanstvo.³¹ Bio je to sastanak od

---

sebičnošću i hedonizmom. Od njegovog ustoličenja u martu 2013. godine, Franja je često napadao globalni ekonomski sistem da je neosetljiv na siromašne, i da ne čini dovoljno da se bogatstvo podeli sa onima kojima je pomoć najpotrebnija. Ranije ovog meseca, kritikovao je bogatstvo stečeno od finansijske spekulacije kao nedopustivo, i da ugrožava pristup hrani siromašnima.“ (Associated Press, „Papa – komunisti su pritajeni hrišćani“, <http://www.princip.info/2015/07/20/papa-komunisti-su-pritajeni-hriscani/#>)

²⁹ Papa Franja, Enciklika: *Laudato si'* – o brizi za zajednički dom, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015, str. 112.

³⁰ Војислав Лалић, „Хришћански мученици на Блиском истоку“, *Политика*, 27.12.2014, <http://www.politika.rs/scc/clanak/314527/Hriscanski-mucenici-na-Bliskom-istoku:> „Прослава Божића одвија се у свету у сенци драме коју проживљавају многи хришћани у Ираку и Сирији где су сада главна мета дихадиста који су прогласили калифат. На тај проблем је у посебној поруци указао и папа Фрања.“

³¹ Ana Petrović, „Evropa diše na dva plućna krila“, *Večernje novosti online*, 29. mart 2016, http://www.novosti.rs/dodatni_sadrzaj/clanci.119.html:598003-Evropa-dise-na-dva-

istorijske važnosti za zavađeni hrišćanski svet koji se u XXI veku uveliko susreće sa mnogim velikim globalnim izazovima.

Sveta stolica i Zapadni Balkan

Konačno, nas posebno zanima implementacija geopolitike Vatikana na prostorima jugoistočne Evrope, i još uže Zapadnog Balkana.

Kada je o jugoistočnoj Evropi reč, kao širem prostoru Zapadnog Balkana, tradicionalno dobri međucrkveni odnosi postoje između Svete stolice i Carigradske patrijaršije. Od istorijskog susreta pape Pavla VI i carigradskog patrijarha Atinagore 1964. godine ti odnosi idu uzlazno. Pa ipak, sami odnosi grčkog pravoslavlja i katoličanstva nisu zabeležili dinamiku susreta kakvi postoje u vrhovima dveju crkava. U maju 1999. godine papa Jovan Pavle II posetio je Rumuniju i susreo se sa rumunskim patrijarhom Teoktitom. Bila je to prva poseta pape jednoj predominantno pravoslavnoj zemlji. Samo tri godine kasnije isti papa, Karol Vojtila (Jovan Pavle II) posetio je Bugarsku, i krajem maja 2002. susreo se sa bugarskim patrijarhom Maksimom. Centralni događaj bila je misa u Plovdivu pred oko 80.000 vernika, nakon koje se sveti otac obratio vernicima.

Kada je reč o prostoru bivše Jugoslavije, najrečitiji su pohodi papa na „najkatoličkiju među katoličkim zemljama“ jugoistočne Evrope – na Hrvatsku. Zanimljivo je da je papa Jovan Pavle II čak tri puta za samo 9 godina „došao među Hrvate“: 1994. godine kako bi podržao tek stečenu nezavisnost Hrvatske i podstakao „oprost i pomirenje“ između Hrvata i Srba; 1998. pohodom u Marija Bisticu (gde je Alojzija Stepinca načinio „blaženim“) i u Split gde je Hrvatskoj pozeleo „pripadnost porodici evropskih naroda“; i 2003. posetom Rijeci, Dubrovniku, Osjeku i Zadru, kojima je hteo „da prigrli čitavu Hrvatsku“, i da poseti sve njene važnije dijeceze.³² Drugi papa Benedikt XVI posetio je Zagreb 2011. godine i podstakao je nastojanja da se očuva porodica, „obiteljski život“ i porodični sklad. S druge strane, Bosnu i Hercegovinu papa Jovan Pavle II pohodio je čak dva puta. Prvi put 1997. godine: kako bi podržao „nastojanja za mir u BiH“, u rovitim posleratnim godinama implementacije Parisko–dejtonskog mirovnog ugovora. Drugi odlazak pape Jovana Pavla II BiH zbio se u prigodi posete Banjaluci, glavnom gradu Republike Srpske, gde je Ivana Merca (*Ivan Merz*) proglasio blaženim, dajući potporu laičkom apostolatu vernika, zalaganjem za bolji položaj katolika u Republici Srpskoj i BiH, te moleći se

---

plucna-krila: „(...) papa Franja konstatovao da je: *učinjen još jedan korak prema prevladavanju šizme i prevazilaženju greha podele, uz dosta optimističko očekivanje da će Havana postati glavni grad hrišćanskog ujedinjenja.*“

³² Silville Tomašević, „Pape i Hrvati – u 17 godina 6 posjeta Hrvatskoj i BiH“, *Večernji list*, 06/06/2015, <https://www.vecernji.hr/vijesti/pape-i-hrvati-u-17-godina-sest-posjeta-hrvatskoj-i-bih-1008807>

za mir i međusobno razumevanje među vernicima dve religije i tri konfesije (katoličkim i pravoslavnim hrišćanima i sunitским muslimanima).³³ Papa Jovan Pavle II je dva puta posetio Sloveniju: prvi put 1996. godine, podržavajući mladu slovenačku demokratiju, tražio je od slovenačkih vlasti da zaključe konkordat sa Svetom stolicom, što bi podrazumevalo niz obaveza slovenačke države prema Vatikanu kao gravitacionoj tački preko milion slovenačkih vernika u matici.³⁴ Druga poseta desila se septembra 1999. godine. Tada je papa Vojtila posetio mariborsku (nad)biskupiju i obratio se masi od oko 200.000 vernika, poslavši poruku o potrebi očuvanja hrišćanskih vrednosti u sekularizovanom društvu.

Kada je reč o srpskom političkom interesu on se u najmanje tri najvažnije tačke dodiruje sa geopolitikom Vatikana na Zapadnom Balkanu.

Prva tačka dodira je odnos Srba prema Hrvatskoj biskupskoj konferenciji (HBK), ogranku Katoličke crkve u Hrvatskoj. Relativna autonomija biskupa okupljenih u Biskupsku konferenciju otvara im mogućnost da mogu formirati stavove povodom određenih pitanja i da donekle vode samostalnu politiku. Takav je slučaj bio i u pogledu nastojanja za kanonizacijom zagrebačkog nadbiskupa i hrvatskog kardinala Alojzija Stepinca u sveca Crkve. Pogromi Srba, Roma i Jevreja u doba Nezavisne države Hrvatske (NDH) predstavljaju ozbiljnu hipoteku na jednu ovakvu ideju. Za Hrvate Stepinac je stradalnik od komunističkog terora, za centralu u Rimu on je heroj jer je sa gnušanjem odbio pritiske Brozovog režima da odvoji Hrvatsku biskupsku konferenciju iz okrilja Crkve u nekakvu novu nekanonsku Hrvatsku katoličku crkvu. Međutim za srpski narod (ali i Jevreje i Rome) Alojzije Stepinac je, u najmanju ruku odgovoran, čak iako nije aktivno učestvovao u zločinima ustaškog režima u NDH, jer se nije aktivno pobunio protiv pogroma. Za srpsku stranu: Stepinac se nije odupreo, ili bar bitnije usprotivio namerama hrvatskih rasista i naci-fašista. Stoga su državni vrh Srbije i Srpska pravoslavna crkva prionuli da diplomatskim kanalima predoče Svetoj stolici, i papi Franji lično, kakve bi posledice po odnose između Srba i Svete stolice imala kanonizacija jedne više nego kontroverzne ličnosti kakav je zasigurno bio Stepinac. Iako je dijalog u Zagrebu između SPC i HBK odmakao, ličnom odlukom pape Franje proces kanonizacije je zaustavljen i odložen do daljnjeg.

Druga tačka prelamanja interesa leži u odnosu snaga unutar Bosne i Hercegovine. Sama činjenica da tek oko pola miliona katolika u BiH ima kardinala dovoljno oslikava važnost ovog prostora po Vatikan.³⁵

³³ Ibidem

³⁴ http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:277171-Незахвалност-отцепљених

³⁵ Владан Станковић, „Спољна политика Свете столице – осврт на српско питање”, (уредио Зоран Милошевић) *Небеска геополитика – Ватикан и међународни односи*, 65-93, Центар академске речи, Шабац, 2016, стр. 84: „Босна и Херцеговина се сагледава као јединствен животно простор, међународно призната мултиконфесионална и

Arhitektonika Dejtonskog mirovnog ugovora predvidela je dva entiteta podjednake velične. Jedan je Republika Srpska i ona bi prirodno, kao deo međunarodno priznate BiH, inklinirala ka Srbiji. Drugi entitet je bošnjačko-hrvatska Federacija BiH, i ona je zamišljena kao deo BiH koji bi trebalo da gradi specijalne veze sa Hrvatskom. Kako su posebne veze Federacije BiH sa Hrvatskom, igrom američkih administracija (a na pritiske Bošnjaka i muslimanskih zemalja, pre svega Saudijske Arabije) izostale, katolički faktor u BiH našao se u „manjinskoj“ i defanzivnoj poziciji. Bošnjačka strana u okviru muslimansko-hrvatske Federacije BiH odbila je da gradi specijalne veze sa Hrvatskom, a preko nje sa Rimom i Zapadnim svetom. Iz tih razloga geopolitika Svete stolice se nakon takvih iskustava vraća na početne pozicije o Bosni kao *terra missionaris*. Posebno mesto i ulogu u tom procesu igraju vrhbosanski (sarajevski) franjevci, ti „čuvari srednjovekovne bosanske države“.³⁶ Najnovije izjave banjalučkog biskupa Franje Komarice po pitanju legitimiteta Republike Srpske dodatno podižu tenzije. Banjalučka biskupija neprestano alarmira kako je (p)ostala: „biskupija bez vernika“ i „kako ništa nije učinjeno da se vrate Hrvati-katolici u Banju Luku i Posavinu“.³⁷ U geopolitičkom smislu hrvatske lobi-grupe pri Svetoj stolici podgrejavaju ideju o „podeli svetova“ između Zapada i Istoka na Drini. U praksi ovi neformalni lobi-centri pristali bi na Bosnu bez pravoslavnog Podrinja, ili bar bez pravoslavno-islamskog činioca (granice tzv. Banovine Hrvatske iz 1939. godine). U minimalističkim razgovorima o uvođenju „Trećeg entiteta“ poteže se za revizijom Dejtonskog sporazuma, i zahteva se da treći entitet zadre i unutar granica Republike Srpske... Svakako da ovakvi predlozi ne nailaze na razumevanje u zvaničnom Beogradu kao jednom od garanta Parisko-dejtonskog mirovnog ugovora. Revizija po ovim principima u osnovi predstavlja atak na mir u BiH i na stabilnost čitavog okruženja.

Konačno, tu je i pitanje međunarodnog priznanja tzv. „države Kosovo“. Sveta stolica ostaje i nadalje opredeljena principu nepriznavanja južne srpske pokrajine u kojoj većinu čini albanska nacionalna manjina u Srbiji. Priština, pod kontrolom kosovsko-metohijskih Alabanaca, nastoji da čitavom paletom

---

мултиетничка држава, са потребом заштите оних који стоје у јединству са црквом Светог Петра на рубовима цивилизације.“

³⁶ Ibrahim Sofić, „Franjevci – dok je fratara, bit će i Bosne“, *Al Jazeera Balkans*, 16/03/2015, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/franjevci-dok-je-fratara-bit-ce-i-bosne>: „Vole fratri Bosnu. Kažu ljudi: *Dok ima fratara, bit će i Bosne*. Pa eto, nadamo se da nećemo izumrijeti, kroz osmijeh za *Al Jazeeru* govori fra Josip Ikić, gvardijan samostana Svetog Bonaventure u Visokom, nekada centralnom dijelu Bosne i stolnom mjestu bosanskih vladara.“

³⁷ Tako npr. „Biskup Komarica – U Republici Srpskoj nedostaje 90 posto katolika“, *Al Jazeera*, 24/12/2015, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/biskup-komarica-u-rs-u-nedostaje-90-posto-katolika>: „U bosanskohercegovačkom entitetu Republika Srpska nedostaje više od 90 posto katolika u odnosu na njihov broj prije rata. Što je još poraznije, na području Banjalučke biskupije nedostaje njih 95 posto. Neće biti pravednog mira bez ispravljanja ove velike nepravde – izjavio je u srijedu biskup banjalučki Franjo Komarica.“

mera privoli Svetu stolicu da diplomatski legalizuje secesiju Kosova: podignuta je imponantna katedrala u Prištini, mise se služe i u drugim većim urbanim središtima u Metohiji i na Kosovu, zvaničnici tzv. „nezavisne Kosove“ (iako uglavnom muslimani) često i sami učestvuju u misama; posebno je u Rimu aktivan prištinski biskup... Pa ipak, vatikanska geopolitika po ovom pitanju ostaje privržena dobrim odnosima sa SPC, kao snažnom savezniku Moskovske patrijaršije u ovom delu sveta. Razvoj odnosa RKC i SPC za Svetu stolicu je primaran, a ona snažno podržava očuvanje srpsko-pravoslavne hrišćanske kulturne baštine na Kosovu, koja je ugrožena muslimanskim ekspanzionizmom.

Zaključna razmatranja

U ovom naučnom radu prikazali smo samo neke osnovne obrise geopolitike Vatikana. Ističući faktore koji, po skromnom sudu, utiču na geopolitička opredeljivanja pozabavili smo se: eshatološkom geopolitikom katoličanstva, ekumenskom politikom rimske Kurije, geopolitikom Svete stolice u međunarodnim odnosima u poslednjih stotinu godina, te geopolitikom Vatikana na prostoru jugoistočne Evrope i Zapadnog Balkana. Iz ovako postavljenih primesa slede konačni, opšti zaključci:

Crkva se dugo držala opšteg načela da „van Crkve nema spasa“, pa se sa više ili manje uspeha od srednjeg veka naovamo držala savezništva sa najvernijim evropskim i svetskim silama. U eshatološkom smislu poprilično društveno angažovana, pripadala je zapadnoj „aktivističkoj“ hemisferi sveta. Promene koje je isposlovaio Drugi vatikanski sabor učinile su da Katolička crkva izađe iz izolacionizma i da prigrli ekumensku ideju. Od tada ona igra aktivniju ulogu u međunarodnim odnosima. Već na izmaku pontifikata, „dugovečnog pape“, Jovana Pavla II ona se distancira od atlantističkog „humanitarnog intervencionizma“ judeo-protestantske geopolitike. Potpuni otklon od ove politike zadobija već tokom pontifikata Benedikta XVI, a preokret ka alterglobalizmu sa papstvom Đorđa-Marija Bergolja, pape Franje. Na prostoru Zapadnog Balkana posebno aktivnu ulogu igrao je papa Vojtila (Jovan Pavle II), naročito radeći na učvršćivanju novih nezavisnih država – Hrvatske i Slovenije, kao i na konsolidovanju posleratne Bosne i Hercegovine. Isti papa bio je posvećen produbljivanju saradnje sa bugarskom i rumunskom pravoslavnom crkvom. Kasnije će na prostor Zapadnog Balkana, i to ponovo u Zagreb, samo još jednom otići papa Racinger (Benedikt XVI) kako bi dao podršku za obnovu porodičnog života među katolicima „u novonastala smutna vremena krize porodice i demografskog sunovrata“. Odnosi Svete stolice prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi doživljavaju izvesne pomake i poboljšanja u odnosu na vreme trajanja dugotrajnog pontifikata Jovana Pavla II. Pomaci se tiču ponajviše razumevanja Svete stolice „za složenost inicijative da se Stepinac kanonizuje“, čime bi se radikalno poljuljali uzlazni odnosi RKC sa SPC. S

druge strane, viđenje budućnosti i opstanka Bosne i Hercegovine gotovo nepomirljivo opterećuju odnose Svete stolice i srpskog nacionalnog interesa. Do kraja nedefinisan položaj Hrvata u muslimasko-hrvatskoj federaciji kao i neprestane inicijative ka formiranju Trećeg entiteta i nauštrb Republike Srpske samo povećavaju podozrenje. Kada je o priznanju tzv. „države Kosovo“ reč, politika Svete stolice ostaje dosledna stavu da priznanja nema, i da treba uložiti veće napore ka očuvanju hrišćanske „srpsko-pravoslavne“ kulturne baštine u vandalski nastrojenom okruženju.

Literatura

- Akvinski, Toma, *O biću i suštini*, BIGZ, Beograd, 1973.
- Asociated Press, „Papa – komunisti su pritajeni hrišćani“, <http://www.princip.info/2015/07/20/papa-komunisti-su-pritajeni-hriscani/#>
- Bancale, Paolo, *Noncredo – la cultura della ragione*, Volume bimestrale, Anno IV, Marzo-Aprile, Fondazione Religions – Free Bancale, Civitavecchia, Roma, 2012.
- Ben Ya’ocov, Yehoiakin, *Concepts of Messiah – A Study of the Messianic Concepts of Islam, Judaism, Messianic Judaism and Christianity*, WestBow Press, 2012.
- Conte, Ronald Junior, „On Speculative Theology and Eschatology“, <http://www.catholicplanet.com/secrets/Speculative-Theology.pdf>
- Guitton, Jean, *Katolicizam*, Hrvatsko književno društvo Sveti Ćiril i Metod, Zagreb, 1974.
- Harvi, Dejvid, *Kratka istorija neoliberalizma*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2012.
- <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/biskup-komarica-u-rs-u-nedostaje-90-posto-katolika>
- http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:277171-Незахвалност-отцељених
- <https://www.vecernji.hr/vijesti/pape-i-hrvati-u-17-godina-sest-posjeta-hrvatskoj-i-bih-1008807>
- Mihovilović, Ive, *Vatikan i fašizam*, Glas rada, 1950.
- Miz, Roman, *Uvod u teologiju ekumenizma*, LIDIJ, Veternik/Novi Sad, 2001.
- Montefjore, Sajmon Sibag, *Jerusalim*, Evro-Giunti, Beograd, 2012.
- Nemet, Ladislav, „Uvod u kršćansku eshatologiju“, *Obnovljeni život*, Vol.55, № 2: 155-168, Filozofsko teološki institut Družbe Isusove Jordanovac, Zagreb, 2000.
- O’Collins, Gerald, „Trideset godina Konstitucije *Gaudium et spes*“, *Crkva u svijetu*, Vol.31, №2: 195-200, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 1996.

- Pabst, Adian (ed.), *The Crisis of Global Capitalism – pope Benedict XVI's Social Encyclical and the Future of Political Economy*, Wipf and Stock Publishers, 2011.
- Petrović, Ana, „Evropa diše na dva plućna krila“, *Večernje novosti online*, 29. mart 2016, http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:598003-Evropa-dise-na-dva-plucna-krila
- Pfössl, Eva, *La creazione di una zona di pace e stabilità attorno all'Unione Europea*, Istituto di Studi Politici „Santo Pio V“, Roma, 2006.
- Pope Paul VI, „Gaudium et spes“, *Pastoral Constitution On The Church in the Modern World*, Pauline Books & Media, Rome, 1965.
- Sennott, Thomas Mary, (brother Obl. S.B), *Vatican II and Extra Ecclesiam Nulla Salus*
- Sofić, Ibrahim: „Franjevci – dok je fratara, bit će i Bosne“, *Al Jazeera Balkans*, 16/03/2015, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/franjevci-dok-je-fratara-bit-ce-i-bosne>
- Stanković, Vladan, „Ekumenska politika Svete stolice“, *Međunarodna politika*, №2, Vol.1158-1159: 164-176, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015.
- Stanković, Vladan, *Katoličko društvo – kultura, ustanove, razvoj, politika*, Neopress Publishing/Institut za političke studije, Beograd, 2017.
- Tomašević, Silvije, „Pape i Hrvati – u 17 godina 6 posjeta Hrvatskoj i BiH“, *Večernji list*, 06/06/2015,
- Tornielli, Andrea, „Guerra, Onu e ingerenza umanitaria secondo Papa Wojtyla“, *La Stampa*, Torino, 26. agosto 2014, <http://www.lastampa.it/2014/08/26/vaticaninsider/ita/vaticano/guerra-onu-e-ingerenza-umanitaria-secondo-papa-wojtyla-PAINKr8iSzcTDL6lIXRk4K/pagina.html>
- Vukićević, Boris, „Diplomatske veze Svete stolice sa Sovjetskim savezom u vrijeme pontifikata koncilskih papa“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 64, № 3: 425-441, Pravni fakultet, Zagreb, 2014.
- Wasserstrom, Steven, *Between Muslim and Jew – The Problem of Symbiosis under Early Islam*, Princeton University Press, 1995.
- Кацис, Леонид Фридович, *Русская эсхатология и русская литература*, ОГИ, Москва, 2000.
- Лалић, Војислав, „Хришћански мученици на Блиском истоку“, *Политика*, 27.12.2014, <http://www.politika.rs/scc/clanak/314527/Hriscanski-mucenici-na-Bliskom-istoku>
- Станковић, Владан, „Верски идентитет – угао геополитичке есхатологије“, *Политичка ревија*, Vol.34, №4: 221-239, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

Станковић, Владан, „Спољна политика Свете столице – осврт на српско питање“, (уредио Зоран Милошевић) *Небеска геополитика – Ватикан и међународни односи*, 65-93, Центар академске речи, Шабац, 2016.

Vladan STANKOVIĆ

GEOPOLITICS OF THE HOLY SEE AND THE WESTERN BALKANS

Abstract: In this scientific journal, we have presented only some basic outlines of the Vatican's geopolitics. Important factors that, in our understanding, strongly affect the erosion of one geopolitics are: the ecumenical politics of Roman Curia, the geopolitics of the Holy See in international relations in the last hundred years, and the geopolitics of the Vatican in the area of Southeastern Europe and the Western Balkans. The changes from the Second Vatican Council made the Catholic Church come out of isolation, and to join the ecumenical movement. Since then, she has played a more active role in international relations. The relations between the Holy See and the Serbian Orthodox Church experience some progress and improvements in relation to the time of John Paul II's pontificate. The progress is primarily reflected in the acquisition of mutual confidence in the canonization of Stepinac, as well as in the consistent decision of the Holy See not to recognize the so-called "Kosovo's independence".

Key words: geopolitics, Vatican, (Roman)Catholic Church, international relations, diplomacy, Serbs.

UDK 327(560+497)
Bibliid 0543-3657, 70 (2018)
God. LXIX, br. 1170, str. 59–77
izvorni naučni rad
Primljen: 19.4.2018.

Stefan JOJIĆ¹

Snaženje pozicije Turske na Zapadnom Balkanu: uzroci i posledice

Sažetak: Ponašanje svake države uslovljeno je delovanjem velikog broja faktora koji na različitim nivoima determinišu njeno spoljnopoličko delovanje. Ovaj rad se bavi analizom uzroka koji su, u periodu nakon Hladnog rata, a naročito tokom prve dve decenije 21. veka, doveli do intenzivnijeg angažovanja Turske na Zapadnom Balkanu, kao i posledica koje su iz takvog angažovanja proistekle. Bez namere da unosi jasna i rigidna vremenska i razgraničenja dejstva ključnih determinanti, što u kompleksnom polju istraživanja kakvo je polje međunarodnih odnosa nije moguće, autor je političko delovanje savremene Turske na Zapadnom Balkanu podelio na tri vremenska perioda, budući da je svaki od njih, uprkos konstanti turskih nacionalnih interesa „na terenu“, obojen različitim aktivnostima koje su se odvijale u bitno različitim međunarodnim okolnostima.

Ključni reči: Turska, Zapadni Balkan, turski nacionalni interesi.

Uvod

Tokom druge polovine 20. veka, u periodu Hladnog rata, Turska je kao najistočnija članica NATO alijanse zauzimala bitnu geostratešku poziciju, u smislu ograničavanja agresivnog Sovjetskog Saveza u regionu Crnog mora i Kavkaza. Izuzev invazije na Kipar i tinjajućeg neprijateljstva sa Grčkom Turska je, u ovom periodu, sprovodila pasivnu spoljnu politiku, „ušuškana“ u bipolarni međunarodni poredak. Na taj način turska spoljna politika dugo je ostala zavisna od dva bitna parametra: zauzimanja mesta pod sigurnosnim štitom Zapada, nasuprot sovjetskoj pretnji, i fiksiranje na

¹ Student master studija na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

probleme koje je imala sa Grčkom na diplomatskom polju, opet unutar ovog sigurnosnog štita.² Do zaokreta u spoljnopolitičkom ponašanju Turske dolazi nakon pada gvozdene zavese i transformacije bipolarnog poretka, u vreme kada se na mestu šefa turske države nalazio Turgut Ozal. Za razliku od prakse tokom skoro 70 godina trajanja Republike, u Ozalovo doba turska međunarodna politika se „otvara“ i usmerava na područja koja su nekada bila pod kontrolom Osmanskog carstva.³

Devedesete godine i uloga Turske u raspadu Jugoslavije

Turskoj je u novoformiranim spoljnopolitičkim okolnostima u cilju reafirmacije međunarodnog položaja koji je nekada imala, odgovarala kriza u regionu, gde bi ona odlučnim angažovanjem demonstrirala politički aktivizam dostojan regionalne sile. Takvo angažovanje bi doprinelo učvršćivanju pozicije Turske kao dominantne balkanske države, sposobne da se nosi sa bezbednosnim izazovima u regionu kome pripada i prema kome, promenom međunarodno-političkih okolnosti, najednom gaji izvesne ambicije. O kakvim se ambicijama radi i prema kome su usmerene, dalo se videti prilikom turskog angažovanja u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije, kada je Turska nastojala da igra davno napuštenu ulogu zaštitnika muslimanske populacije Balkana. Za popunjavanje vakuuma nastalog raspadom Jugoslavije, bili su zainteresovani neki od najvažnijih međunarodnih faktora, kao i neki od tradicionalnih rivala Turske kao što je Grčka, ali i Saudijska Arabija i Iran. Njihovo delovanje je obeleženo radikalnim islamističkim predznakom što je bio dodatan podsticaj za brzu akciju Turske, čija je politička scena još uvek bila sekularna i nenaklonjena radikalnom tumačenju Islama.

Rat u Bosni i Hercegovini

Turska je jedna od država koje su, u procesu raspada Jugoslavije i osamostaljivanja republika, bezuslovno priznale njihovu nezavisnost, i time doprinele onemogućavanju postizanja kompromisnog rešenja pre izbijanja oružanog sukoba. Tokom rata u BiH, turska politika se aktivno angažovala na diplomatskom, ekonomskom i, u izvesnoj meri, na vojnom planu, s ciljem pružanja podrške i popravljanja teške situacije u kojoj su se

² Ahmet Davutoglu, *Strategijska dubina*, Službeni glasnik, Beograd, 2014, str. 88.

³ Zbog toga, kao i zbog njegovih izjava o turskom svetu od Jadrana do kineskog zida, Ozal po mnogima predstavlja začetnika neoosmanizma – političke platforme po kojoj Turska treba da preuzme značajniju političku ulogu na prostoru nekadašnjeg Osmanskog carstva. Takvo mišljenje deli i Darko Tanasković, koji u svojoj knjizi *Neoosmanizam: doktrina i spoljnopolitička praksa* detaljno objašnjava pojavu i nosioce neoosmanizma. O ovoj pojavi, više reči biće u narednim poglavljima.

tada našli bosanski muslimani. Sledeći liniju američkog, a u širem i neobaveznijem smislu, ukupnog zapadnog nastupanja u vezi sa jugoslovenskom krizom, napuštajući u praksi neka od temeljnih načela Ataturkove spoljne politike, Ankara je u svoju balkansku orijentaciju promišljeno ugrađivala i do moguće mere realizovala u biti neosmansku, imperijalnu konstantu državnog interesa.⁴ Tokom sukoba, Turska je aktivnom politikom promovisala interese bošnjačke strane, doprinosila učvršćivanju slike o Srbima kao agresorima i isključivim krivcima za rat, i zalagala se, na međunarodnim forumima, za pomoć Bošnjacima.⁵

Šatl diplomatija i multilateralne inicijative pri međunarodnim platformama, s ciljem isticanja neophodnosti međunarodne vojne intervencije, bile su u centru turskih napora.⁶ Zalažući se među prvima za vojnu intervenciju protiv Srba u Bosni, predlažući čak i sopstveni plan za takvu akciju, turski zvaničnici su, u horu muslimanskih glasova, spremno posezali čak i za argumentima koji se ne mogu protumačiti drukčije nego kao svojevrсно ucenjivanje svojih partnera na Zapadu.⁷ Nakon otpočinjanja vazdušnih udara na bosanske Srbe, Turska je, u svrhu pružanja logističke podrške i obezbeđivanja zone zabrane letenja iznad BiH, NATO alijansi stavila na raspolaganje deo svojih vazduhoplovnih snaga. Iako to nije u potpunosti odgovaralo istini, turska premijerka Tansu Čiler, u izbornoj godini,⁸ nije propustila priliku da objavi ratobornu i trijumfalističku izjavu, koja je bila u skladu sa očekivanjima turske javnosti: „Bombe bačene na srpske položaje nose tursku oznaku. Do toga je došlo zahvaljujući i našim nastojanjima. Turski avioni su izručili bombe u sam pupak Evrope. To je važan čin da se slomi tvrdoglavo držanje Srba... Turska je spremna i za kopnena dejstva u Bosni“.⁹ Pored angažovanja u vazduhu, Turska je nakon pritisaka na međunarodnu zajednicu, a uz negodovanje Srba, uspjela da izdejstvuje da se njeni vojnici nađu u sastavu UNPROFOR-a, odnosno IFOR-a i kasnije SFOR-a. „Biće to prvi put od osmanskih vremena da naše jedinice stupaju na Balkan“, zadovoljno je, tih dana, konstatovao dnevnik „Hurijet“ na jednoj od naslovnih strana.¹⁰

⁴ Darko Tanasković, *Islam i mi*, Partenon, Beograd, 2008, str. 131.

⁵ Pored otvorene političke podrške Bošnjacima, Turska je bila jedna od zemalja odgovorna za ilegalno dostavljanje oružja bosanskim muslimanima, uprkos zabrani međunarodne zajednice.

⁶ Alida Vračić, „The Turkey’s Role in the Western Balkans“, *SWP Research Paper*, 2016, p. 18. Internet: https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2016RP11_vcc.pdf 01/04/2018.

⁷ Darko Tanasković, *Islam i mi*, op. cit., str. 134.

⁸ Uprkos ratobornoj retorici usklađenoj sa očekivanjima javnosti, Čiler u decembru 1995. nije uspjela da trijumfuje na opštim izborima u Turskoj. Ratna retorika i „džihad propaganda“ doprineli su pobjedi islamista Nedžmetina Erbakana.

⁹ Vojislav Lalić, *Turska bez Ataturka*, Filip Višnjić, Beograd, 1997, str. 88.

¹⁰ Darko Tanasković, *Islam i mi*, op. cit., str. 139.

Pred sam kraj rata, u cilju formiranja protiv-srpske koalicije, turski predsjednik, Sulejman Demirel, je u Splitu posredovao prilikom postizanja sporazuma između bošnjačke i hrvatske strane.

Rat na Kosovu i Metohiji

Sličnu ulogu Turska je odigrala i tokom rata na Kosmetu. Bez obzira na sličan secesionistički i etnonacionalni sukob sa Kurdima koji je tinjao na jugoistoku zemlje, Turska je kosovskim Albancima „stavila na raspolaganje“ svoj diplomatski, a kasnije i vojni potencijal. U vreme rastuće krize na Kosmetu, Turska je u proleće 1998. godine, u okviru NATO i bilateralno, pojačala vojnu saradnju sa Makedonijom donirajući tada Makedoniji 20 borbenih aviona kao znak učvršćivanja saradnje i demonstracije odlučnosti da se kriza neće preliti na njenu teritoriju.¹¹ Nakon kraha pregovora u Rambujeu, Turska je uzela aktivno učešće u vazдушnim napadima NATO snaga na teritoriju Jugoslavije. Kao i u slučaju rata u Bosni, i te 1999. godine turski zvaničnici ali i mediji nisu se uzdržavali od ratoborne retorike, usmeravajući svoj bes prema Srbima i ističući istorijsku obavezu Turske da brani svoju balkansku „sabraću“. Tadašnji predsednik Sulejmana Demirel istakao je da je „naša (turska, prim. aut.) obaveza da spasimo našu braću Kosovare“, prenela je 4. aprila 1999. turska novinska agencija *Anadolu Ajenci*.¹² Kasnije, Turska je doprinela međunarodnim mirovnim snagama na Kosovu, sa oko 1000 vojnika, raspoređenih u julu 1999.¹³ Takva odluka bila je u skladu sa turskim ambicijama da se aktivno uključi u posleratnu balkansku kombinatoriku.

Balkanska politika Turske od dolaska AK partije na vlast

Do suštinskog porasta političkog angažovanja Turske dolazi nakon dolaska *Partije pravde i razvoja* (AKP) na vlast 2002. godine i definisanja nove spoljne politike Turske. U umerenim islamistima Tajipa Erdogana (Recep Tayyip Erdogan) Zapad je video zdravu alternativu za radikalni kemalizam i islamizam, dva suprotstavljena pola turske političke scene, oba izrazito nedemokratskog karaktera. Ipak, već na samom početku mandata AKP savezništvo Turske i Zapada našlo se pred izazovom, budući da vlada Turske u martu 2003. odbija da koaliciji predvođenoj Sjedinjenim Državama (SAD) ustupi svoju teritoriju za napade na Irak. Ta odluka predstavljala je novu stranicu u turskoj spoljnoj politici, nakon koje

¹¹ Nevenka Jeftić-Šarčević, „Zapadni Balkan u projekciji ‘Turske strateške vizije’“, *Međunarodni problemi*, vol. 62, no. 4, 2010, str. 702.

¹² Ibid.

¹³ Alida Vračić, „The Turkey’s role in the Western Balkans“, op. cit., p. 16.

Turska postepeno zauzima sve samostaliju ulogu na međunarodnoj sceni, udaljavajući se vremenom iz zagrljaja SAD.

Ovakva odluka bila je u skladu sa ambicijama novih turskih vlasti da regionalnu politiku vode isključivo u skladu sa svojim nacionalnim interesima, i doneta je u duhu politike „nula problema sa susedima“, koju je formulisao univerzitetski profesor, a tada savetnik premijera Erdogana, Ahmet Davutoglu, koji će kasnije obavljati niz najznačajnijih državnih funkcija. Politika „nula problema sa susedima“ je jedno od osnovnih načela na kojima počiva savremena, multidimenzionalna spoljna politika Turske, prema kojoj jedino u mirnom i stabilnom okruženju Turska može da ostvari svoje spoljnopolitičke ciljeve i postane model za zemlje regiona.¹⁴ Davutoglu ističe da je jedna od najvećih slabosti turske spoljne politike „nеспajanje stratezijskih i taktičkih poteza u dosledan teorijski okvir“, i u tom smislu predlaže formulisanje strategije koja bi uskladila taktičke poteze u različitim oblastima.¹⁵ Turska je nastojala da deluje u okviru nečega što je Davutoglu nazvao „ritmička diplomatija“, forsirajući proaktivizam trajnog karaktera na polju diplomatije, i da ostvari aktivniju ulogu u međunarodnim organizacijama, otvarajući se za nova područja gde su turski kontakti bili ograničeni u prošlosti.¹⁶ Radi povećanja efikasnosti diplomatskog angažovanja, naročito u domenu regionalne saradnje, Davutoglu preporučuje, i ličnim primerom obilato demonstrira, što veću pokretljivost, česte radne posete stranim prestonicama i pozivanje kolega iz inostranstva u Tursku.¹⁷

Kritikujući reaktivnu spoljnu politiku Turske tokom 20. veka, Davutoglu piše da se „Turska, umesto da stvori imidž regionalne zemlje sa delotvornim političkim i istorijskim iskustvom, trudila da naglasi svoju poziciju centra globalne moći na Bliskom istoku i tako ušla u proces sve većeg otuđenja od ove regije.“¹⁸ On predlaže odbacivanje uloge periferne države i zauzimanje nove pozicije na međunarodnoj sceni, kao ključnog faktora i garanta stabilnosti u regionu. Davutoglu ističe da turska specifična regionalna kompozicija pruža mogućnost manevrisanja u više regiona istovremeno. Pored geografskog faktora, Turskoj na ruku ide i „istorijska dubina“, odnosno, istorijski faktori koji zbog zajedničke viševekovne osmanske prošlosti regiona, opskrbljuju Tursku jedinstvenim potencijalom da oblikuje budućnost svog susedstva. U tom smislu, on

¹⁴ Politika „nula problema sa susedima“ u velikoj meri podseća na davno proklamovanu Ataturkovu politiku „mir kod kuće – mir u svetu“.

¹⁵ Ahmet Davutoglu, *Strategijska dubina*, op. cit., str. 69.

¹⁶ Ziya Onis & Sunhaz Yilmaz, „Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era“, *Turkish studies*, vol. 10, no. 1, 2009, p. 12.

¹⁷ Darko Tanasković, *Neosmanizam: doktrina i spoljnopolitička praksa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 44.

¹⁸ Ahmet Davutoglu, *Strategijska dubina*, op. cit., str. 44.

predlaže aktivniju politiku i uspostavljanje tešnijih odnosa sa državama iz, kako je on nazvao, bliske kopnene sfere, odnosno regiona Balkana, Kavkaza i Bliskog istoka. Turska ne sme da, kao što je bio slučaj u prethodnim periodima, usled privlačnosti integracije sa Zapadnom Evropom i vanregionalnih saveza napravi grešku tako što će se otuđiti od ove bliske sfere.¹⁹ S obzirom na višestruki regionalni identitet Turske, bilo je neophodno formulisati multidimenzionalnu spoljnopolitičku strategiju koja bi zadovoljila širok dijapazon nacionalnih interesa, usmerenih prema regionima sa međusobno bitno različitim karakteristikama.

Budući da je definisan kao jedan od regiona u bliskoj kopnenoj sferi Turske, Balkan se, od samog dolaska AKP na vlast, našao u žiži interesovanja turske diplomatije. Napuštanjem tradicionalne realpolitike i usvajanjem novih pristupa, kao što su „nula problema sa susedima“ i win-win politike, pod patronatom bivšeg premijera Ahmeta Davutoglua, Turska se našla dobro pozicionirana da igra značajnu ulogu u regionu.²⁰ Usporavanje procesa evrointegracija Zapadnog Balkana dodatno je otvorilo prostor za ambicioznu politiku Turske. Govoreći o turskim ambicijama na Balkanu, Davutoglu piše da su „dva važna kratkoročna i srednjoročna cilja turske spoljne politike na Balkanu jačanje Bosne i Albanije unutar stabilne strukture i formiranje međunarodnog pravnog temelja kojim će se zaštititi nacionalne manjine u ovoj oblasti.“²¹ Ispostaviće se da je favorizovanje isključivo interesa muslimanskih zajednica nespojivo sa proklamovanom politikom „nula problema sa susedima“, naročito uzevši u obzir specifičnost balkanske istorije i još živa sećanja na ulogu Turske na ovim prostorima.

Neoosmanizam

Mnogi vide AKP kao sprovodioca, a Davutoglua kao glavnog „ideologa“ neoosmanizma, što dodatno dobija na značaju nakon što on zauzima niz najznačajnijih političkih funkcija. „Neoosmanizam“ još uvek nije definisan i u svojoj sadašnjoj upotrebi liči na primamljivu (fancy), ali inherentno praznu ljušturu.²² Po volji nekih autora, ili ne, možda najiscrpniju definiciju neoosmanizma dao je srpski orijentolog, Darko Tanasković. Pod neoosmanizmom se mahom podrazumeva kompleksna makroideološka platforma prema kojoj današnja Turska, kao njegova legitimna civilizacijska naslednica, treba da reafirmiše celokupno duhovno, kulturno i političko nasleđe Osmanskog carstva, kako bi u

¹⁹ Ibid. str. 131.

²⁰ Alida Vračić, „The Turkey's Role in the Western Balkans“, op. cit., p. 5.

²¹ Ahmet Davutoglu, *Strategijska dubina*, op. cit., str. 134.

²² Inan Ruma, „Turkish Foreign Policy towards the Balkans: New Activism, Neo-ottomanism or/so what?“, *Turkish Policy Quarterly*, vol. 9, no. 4, 2010, p. 138.

preraspodeli svetske moći i uticaja koja je u toku, obezbedila i delotvorno igrala ulogu jednog od globalno značajnih međunarodnih činilaca.²³ Začeci ove politike mogu se naći još u kasnim osamdesetim, ali ona svoj pun potencijal dobija dolaskom AKP na vlast i sprovođenjem desekuritizacije kojom je skinut „tabu“ sa islamskog elementa turskog identiteta, čime su se stekli puni uslovi za sveobuhvatni duhovni, kulturni i politički prodor u regione od interesa.

Teza o osmanskome karakteru turske spoljne politike prema Balkanu dobija na značaju nakon niza izjava turskih zvaničnika, gde oni, neretko sa imperijalističkim prizvukom, ističu zajedničku prošlost Turske i balkanskih naroda kao dobar primer za budućnost. Tadašnji ministar inostranih poslova Davutoglu je, na predavanju održanom u Sarajevu 2009. godine ocenio osmanske vekove na Balkanu kao „uspešnu priču koju treba ponoviti“, zanemarujući, pritom, kolektivna osećanja neislamskog stanovništva Balkanskog poluostrva.²⁴ Upravo je porast značaja islama u identitetskom određivanju Turske otežao dosledno sprovođenje politike „nula problema sa susedima“ prema regionu, naročito prema Srbiji. Tanasković je, dalje, neoosmanizam odredio kao „ideološki amalgam islamizma, turkizma i osmanskog imperijalizma.“²⁵ Specifičan geografski položaj i jedinstvena istorijska dubina izgleda nalažu ambicioznu regionalnu politiku, s ciljem zauzimanja liderske pozicije u odnosu na braću po krvi i veri: „Verujte mi, Sarajevo je danas pobedilo koliko i Istanbul; Bejrut je pobedio koliko i Izmir; Damask koliko i Ankara; Ramala, Nablus, Dženin, Zapadna Obala i Jerusalim koliko i Djarbakir“, preneo je britanski Bi-Bi-Si (BBC) reči Erdogana nakon pobede na izborima u junu 2011. godine.²⁶

Meka moć

Na ruku rastućim ambicijama Turske išao je dinamičan i ubrzan privredni rast, koji je umnogome omogućio sprovođenje proaktivnih ciljeva u konkretne političke akcije. Privredni razvoj, koji je dostigao pun zamah u prvim godinama vladavine AKP, dozvolio je sprovođenje u delo velikog dela ambicioznih Davutogluovih planova, po kojima Turska treba da „odigra“ odlučujuću ulogu u ekonomskom i kulturnom oblikovanju susedstva. Dok Turska, s jedne strane, treba da radi na polju regionalne bezbednosti i saradnje u bliskoj kopnenoj sferi, s druge strane treba da

²³ Darko Tanasković, *Neosmanizam: doktrina i spoljnopolitička praksa*, op. cit., str. 8.

²⁴ „Šta Turska hoće na Balkanu?“, *Nova srpska politička misao*, 27. oktobar 2009, Internet: <http://www.nspm.rs/prenosimo/sta-turska-hoce-na-balkanu.html?alphabet=102/04/2018>.

²⁵ Darko Tanasković, *Neosmanizam: doktrina i spoljnopolitička praksa*, op. cit., str. 19.

²⁶ „Turkey election: Victorious Erdogan pledges ‘concesus’“, *BBC*, 13 June 2011, Internet: <http://www.bbc.co.uk/news/mobile/world-europe-13744972> 02/04/2018.

preduzme korake koji će ojačati uzajamne odnose zavisnosti, naročito na ekonomskom i kulturnom polju, gde se oseća snažnom.²⁷ Ova procena u velikoj meri govori o namerama Turske da se, u novom milenijumu, koristeći instrumente meke moći, nametne kao čvorna tačka regionalne međuzavisnosti, odnosno, izvoriste kulturnog, ekonomskog i političkog identiteta svog okruženja. Džozef Naj (Joseph S. Nye) objašnjava meku moć kao sposobnost da drugu stranu privolite da „želi ono što vi želite“, naspram tvrde moći usmerene na primoravanje druge strane na nešto što ne želi.²⁸ Na planu „privoljavanja“, kako političkih elita tako i populacije okolnih država, Turska je, od dolaska AKP, uradila mnogo.

Dinamičan ekonomski rast, koji je turskim privrednicima pružio mogućnost da plasiraju svoj kapital u okolnim zemljama, učinio je da se „sveukupne turske investicije u inostranstvo povećaju sa 160 miliona evra 2002. na 1,3 milijarde u 2011. godini, od čega 10% turskih direktnih investicija u 2011. otpada na balkanske zemlje.“²⁹ Pored ulaganja u tekstilnu industriju, po kojoj je Turska prepoznatljiva, značajne investicije ostvarene su u finansijskom i domenu komunikacija, dok se „tursko prisustvo oseća i u sektorima bankarstva, i sve više u transportu.“³⁰ S druge strane, smanjenje trgovinskih barijera koje je Turska izdejsvovala sa svim zemljama Zapadnog Balkana, dovelo je do prave ekspanzije trgovinske razmene dve strane.³¹ Kao rezultat liberalizacije tržišta, ukupan obim spoljnotrgovinske razmene Turske i zemalja Zapadnog Balkana porastao je sa 382 miliona dolara u 2002. godini, na 2,3 milijarde u 2015.³² Prema podacima iste agencije (Turkstat), turski izvoz na Zapadni Balkan je 2015. godine iznosio 1,6 milijardi dolara, dok je uvoz iznosio 633 miliona, što za države Zapadnog Balkana čini samo 38% pokrivenosti uvoza izvozom u Tursku. Iako je obim trgovine sa zemljama Zapadnog Balkana neznatan u poređenju sa drugim tržištima na kojima posluje, trgovinski suficit koji Turska ostvaruje na ovim prostorima čini je posebno zainteresovanom za ekonomsko prisustvo u ovom regionu, posebno uzevši u obzir trendove rasta.

²⁷ Ahmet Davutoglu, *Strategijska dubina*, op. cit., str. 151.

²⁸ Joseph S. Nye, „Soft power“, *Foreign Policy*, no. 80, 1990, p. 166.

²⁹ Alida Vračić, „The Turkey’s Role in the Western Balkans“, op. cit., p. 12.

³⁰ Dimitar Bachev, „Turkey in the Balkans: Taking a Broader View“, *Insight Turkey*, vol. 14, no. 1, 2012, p. 143.

³¹ Turska je 1999. godine zaključila Sporazum o slobodnoj trgovini sa Makedonijom; 2002. sa BiH i Hrvatskom; 2006. sa Albanijom; 2008. sa Crnom Gorom, i naposljetku, 2009. sa Srbijom.

³² Spoljnotrgovinska razmena Turske sa zemljama Zapadnog Balkana podrazumeva trgovinu sa BiH, Crnom Gorom, Albanijom, Makedonijom i Srbijom sa KiM. Podaci preuzeti od: Turkish Statistical Institute, Internet: http://www.turkstat.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046_03/04/2018.

Kulturni i civilizatorski uticaj na region Turska ostvaruje dvostruko: ona je najveći regionalni izvoznik masovne kulture i, s druge strane, ona ulaže znatna sredstva u duhovno i kulturno oblikovanje Balkana investiranjem, kako u obrazovne institucije, tako i u restauraciju osmanske materijalne baštine. Za razliku od druge polovine 20. veka, kada je turska kinematografija u svakom segmentu zaostajala za jugoslovenskom, danas su turske TV serije među najpopularnijim medijskim sadržajima u regionu. Usled mešavine glamura i sentimentalizma koji izaziva anti-turske stereotipe, turske serije su brzo zamenile interes Balkana za latinoameričkim „sapunicama“, prikazujući tako širu i moderniju sliku zemlje.³³ Na polju muzike, usled trgovine pravima na obradu muzičkih numera, u poslednjih 30 godina došlo je do prodiranja orijentalnog „zvuka“ na Balkan i njegove fuzije sa elementima lokalnog melosa, što je naročito izraženo u komercijalnim žanrovima.

Turska vlada se, direktno ili indirektno, posredstvom fondacija i specijalizovanih organizacija, pojavljuje kao jedan od najvećih donatora u oblasti kulture. Među tim organizacijama, najznačajniju ulogu obavlja Turska agencija za saradnju i koordinaciju (TIKA). Prema godišnjem izveštaju, TIKA je u 2014. godini 17,69% svojih ulaganja usmerila na zemlje Zapadnog Balkana, od toga najviše u Bosnu i Hercegovinu (7,35%).³⁴ Inicijative ove agencije su omogućile Turskoj da promoviše obnavljanje osmanskog umetničkog i arhitektonskog nasleđa na Zapadnom Balkanu, kao i gradnju novih džamija, kao rezultat angažovanja Predsedništva za religiozne poslove u simboličnoj *reaproprijaciji* osmanskog nasleđa na poluostrvu.³⁵ Od kapitalnih projekata na ovom polju, izdvaja se rekonstrukcija mosta u Višegradu i obnova džamije Ferhadija u Banjaluci, koji po mnogo čemu predstavljaju bisere osmanske arhitekture.

Turska je angažovana i na polju edukacije mladih naraštaja na Zapadnom Balkanu, prevashodno mlađe populacije iz muslimanskih zajednica – Bošnjaka, Albanaca i Turaka, koji u izvesnom broju naseljavaju Makedoniju i KiM. Kao izrazito aktivan na polju edukacije mladih muslimanskih naraštaja pojavio se i pokret Fetulaha Gulena (Fethullah Gulen), finansiranjem i otvaranjem obrazovnih institucija, mahom na područjima nastanjenim muslimanima. „Gulen na Zapadnom Balkanu ima dva jasno određena cilja: Jedan je podizanje ‘zlatne generacije’ vrbovane među lokalnim muslimanskim zajednicama i njihovo što tešnje

³³ Adriano Remiddi, „Turkey in the Western Balkans: Between Orientalist Cultural Proximity and Re/Orientation of Regional Equilibria“, *Balkan Social Science Review*, vol. 1, 2013, p. 222.

³⁴ Podaci preuzeti iz godišnjeg izveštaja TIKA za 2014. godinu. Internet: http://www.tika.gov.tr/en/publication/list/tika_annual_reports-22_05/04/2018.

³⁵ Adriano Remiddi, „Turkey in the Western Balkans: Between Orientalist Cultural Proximity and Re/Orientation of Regional Equilibria“, op. cit., p. 221.

povezivanje sa Turskom kao 'maticom'. Drugi je potiskivanje arapskog (a u BiH i iranskog) uticaja sa Balkana, i obezbeđivanje Turske suprematije među ovdašnjim muslimanima.³⁶ Na planu ostvarenja drugog cilja Turska je angažovana još od devedesetih godina, kada je sa dolaskom dobrovoljaca iz muslimanskih zemalja došlo i njihovo radikalno tumačenje islama, i u tom smislu, Turska je od strane Zapada viđena kao poželjan partner na planu suzbijanja malignih uticaja šiitskog i vahabijskog učenja. Uprkos pojavi i izvesnom uticaju arapskog (vahabijskog) i iranskog islama na Balkanu, tokom i nakon ratova u bivšoj Jugoslaviji, koji se ne može zanemariti, sve ozbiljne i nepristrasne ekspertske procene su saglasne da, za balkanske muslimane, Turska ostaje broj jedan adresa u islamskom svetu.³⁷ Turska diplomatska ofanziva u ovom regionu dodatno je smanjila šanse za uspeh šiitskih i vahabijskih učenja.³⁸

Politički uticaj i medijacija po meri turskih nacionalnih interesa

Na bilateralnom i multilateralnom polju, Turska je od dolaska AKP izuzetno angažovana u nastojanjima da ostvari veći politički uticaj u regionu Zapadnog Balkana, namećući se kao faktor i posrednik u rešavanju sporova. U nedostatku jasnog strateškog pristupa Evropske unije prema regionu, turska diplomatija je pod vođstvom Davutoglua popunila diplomatski vakuum i osnažila svoju poziciju nezaobilaznog regionalnog lidera, bez koga bi bilo nemoguće postizati neophodna kompromisna rešenja.³⁹ Takva nastojanja nisu uvek i od svih prihvatana kao iskrena želja nepristrasnog arbitra da stavi svoje diplomatske kapacitete na raspolaganje sukobljenim stranama već, ponekad, i kao težnja regionalnog hegemonu da nametne jednostrana rešenja koja idu u korist samo jedne strane. Osećaj nesigurnosti pojedinih političkih faktora dodatno je pothranjivala agresivna retorika sa imperijalnim prizvukom, koja je kod pojedinih zajednica izazivala nelagodnosti, što nikako nije doprinosilo uspostavljanju Davutogluove politike „nula problema sa susedima“ na celom prostoru Zapadnog Balkana.

³⁶ Vladimir Ajzenhamer i Vladimir Trapara, „Turska politika prema Srbiji i Zapadnom Balkanu u kontekstu aktuelnih međunarodnih i regionalnih trendova“, U: *Srbija u Jugoistočnoj Evropi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2013, str. 13.

³⁷ Darko Tanasković, „The Balkans and the Islamization: Turkey's regional priorities“, U: *The Balkans and the Middle East: Are They Mirroring Each Other?*, Kancelarija odbora za Kosovo i Metohiju SPC, Beograd, 2012, p. 36.

³⁸ Vladimir Ajzenhamer, „The Western Balkans and the Islamic schism: The case of Bosnia and Herzegovina“, U: *The Balkans and the Middle East: Are They Mirroring Each Other?*, Kancelarija odbora za Kosovo i Metohiju SPC, Beograd, 2012, p. 119.

³⁹ Bejrudin Briljavac, „Turkey entering the European Union through the Balkan doors: In the style of a great power!“, *Zbornik radova pravnog fakulteta u Splitu*, vol. 48, no. 3, 2011, p. 523.

Odnosi između Srbije i Turske našli su se pred izazovom nakon turskog priznanja jednostrano proglašene nezavisnosti KiM 2008. godine, ali su održavani usled povremenih diplomatskih sastanaka na marginama samita. Odnosi su već u martu 2009, od strane ministra inostranih poslova Srbije Vuka Jeremića, okarakterisani kao strateško partnerstvo.⁴⁰ Poseta Beogradu turskog predsednika Abdulaha Gula u oktobru 2009. značila je dalje otopljanje odnosa. Iste godine, posredstvom Davutoglua, postignut je sporazum između ministara inostranih poslova Srbije i BiH o rešavanju spora oko postavljanja ambasadora BiH u Srbiji, koji je dve godine opterećivao odnose dve države. U martu 2010. godine Skupština Srbije usvojila je *Deklaraciju o Srebrenici*, u kojoj se osuđuju zločini počinjeni nad bošnjačkim civilima u julu 1995. U aprilu 2010, na trilateralnom sastanku i Istanbulu, predsednici Boris Tadić i Abdullah Gul, i predsedavajući predsedništva BiH Haris Silajdžić, potpisali su *Istanbulsku deklaraciju*, koja je trebalo da označi novi početak u odnosima ovih zemalja.⁴¹ Tom prilikom, komentarišući evroatlantske integracije BiH, predsednik Srbije Boris Tadić istakao je da „sve što je legitimna odluka institucija BiH, predstavnika sva tri naroda, apsolutno je prihvatljivo za Srbiju.“⁴²

Upravo je konsenzus tri naroda bio predmet kritike ove i sličnih inicijativa, a najglasniji u negodovanju bio je predsednik Republike Srpske, Milorad Dodik. U komentaru na usvajanje deklaracije, Dodik je istakao da „za nas (RS, prim. aut.) Istanbulska deklaracija ne postoji, jer je taj dokument Silajdžić potpisao neovlašćeno.“⁴³ Konfuzija koju članovi predsedništva BiH prave, često privatizujući funkciju predsedavajućeg i delujući isključivo u skladu sa interesima sopstvene zajednice, a bez saglasnosti druge dve, čini da ocene o funkcionalnosti BiH budu negativne. Vizije tri naroda o ustrojstvu BiH, nakon ukidanja funkcije Visokog predstavnika, su dijametralno suprotne i nepomirljive što, opet, pothranjuje potrebu za postojanjem jednog arbitrarnog tela. Dok većina Bošnjaka vidi tursko prisustvo kao garanciju njihovih interesa u budućoj unitarnoj državi, bosanski Srbi ga vide kao smetnju očuvanju Parisko-dejtonskog sistema, koji oni tako nepokolebljivo brane.⁴⁴ A upravo je

⁴⁰ Više u: Ahmet Davutoglu, „Turska i Srbija ključne zemlje Balkana“, *Politika*, 22. jul 2009, Internet: http://www.politika.rs/scc/clanak/96623_06/04/2018.

⁴¹ Manifestacija konačnog otopljanja odnosa predstavljala je Erdoganova poseta Srbiji, u julu 2010. godine, kada je prisustvovao otvaranju turskog kulturnog centra u Novom Pazaru.

⁴² „Istanbulska deklaracija“, *Politika*, 24. april 2010, Internet: http://www.politika.rs/sr/clanak/132446/Politika/Istanbulska-deklaracija_06/04/2018.

⁴³ „Dodik: Beograd mora da nauči“, *Večernje novosti*, 21. maj 2010, Internet: http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:274069-Dodik-Beograd-mora-da-nauci_06/04/2018.

⁴⁴ Žarko Petrović & Dušan Reljić, „Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score-Card“, *Insight Turkey*, vol. 13, no. 3, 2011, p. 161.

Davutoglu, na trilateralnom sastanku ministara spoljnih poslova Srbije, BiH i Turske, na marginama samita u Istanbulu 2009. godine naglasio da su „ustavne reforme Bosne preduslov za postepeno ukidanje Kancelarije visokog predstavnika“.⁴⁵ O koliko se različitim pogledima na ulogu Turske radi, najbolje svedoči podatak da se za tri godine „Nebojša Radmanović našao na tri... a Željko Komšić je održao četiri sastanka sa turskom stranom... Dok je Bakir Izetbegović održao ne manje od 25 zvaničnih sastanaka sa zvaničnicima vlade Turske.“⁴⁶

Sve vreme postojanja nezavisne BiH, Turska je podržavala unitaristička nastojanja Bošnjaka, što je učvršćivalo ionako negativnu sliku o Turskoj među bosanskim Srbima. Turska je na izvestan način nastojala da marginalizuje srpski faktor u Bosni, pozivajući na trilateralne sastanke i inicijative iza kojih je stajala, samo članove predsedništva iz reda bošnjačkog naroda. Predsedavajući ili ne, bošnjački član predsedništva nije ovlašćen da deluje i preuzima obaveze suprotno saglasnosti druge dvojice, a Turska, ophodeći se prema njima kao prema legitimnim predstavnicima cele države, u velikoj meri doprinosi stvaranju iluzije o Bosni kao državi Bošnjaka.⁴⁷ Za razliku od prakse Turske, Srbija je na trilateralne sastanke koje je inicirala pozivala sva tri člana predsedništva, što je bio slučaj i na sastanku u aprilu 2011. u Karađorđevu, gde su se pored predsednika Srbije i Turske, i predsedavajućeg predsedništva BiH Nebojše Radmanovića, našli i hrvatski i bošnjački član predsedništva.

Loše odnose Republike Srpske i Turske dodatno je podgrevala agresivna retorika Ankare, budući da je konkretna podrška Bošnjacima bila upakovana u verbalnu „oblandu imperijalizma“, kojim savremena turska politika obilato odiše. U neoosmanskoj retorici je prednjačio Davutoglu, ali su najviše reakcija izazivale Erdoganove izjave, poput one iz 2012, kada je izjavio da mu je Alija Izetbegović „ostavio Bosnu u amanet“, budući da je ona „zaostavština Osmanlija“.⁴⁸ Najžešće reakcije iz Srbije i Republike Srpske izazvala je Erdoganova izjava iz oktobra 2013, data prilikom posete Prizrenu: „Nemojte zaboraviti, Turska je Kosovo, Kosovo je Turska“.⁴⁹ Ratoborna retorika je posebno dobijala na intenzitetu tokom važnih

⁴⁵ Dimitar Bachev, „Turkey in the Balkans: Taking a Broader View“, op. cit., p. 139.

⁴⁶ Alida Vračić, „A Political Romance: the Relationship Between Bosnia and Turkey“, *Turkish Policy*, Spring 2014, p. 188.

⁴⁷ Sličnu iluziju, međunarodna zajednica je pothranjivala i tokom rata u BiH, predstavljajući Aliju Izetbegovića, koji se usled ratnog vihora zadržao duže na mestu predsedavajućeg, kao predsednika cele države i sva tri naroda.

⁴⁸ „Erdogan: Izetbegović mi je ostavio Bosnu u amanet“, *Politika*, 12. jul 2012, Internet: <http://www.politika.rs/scc/clanak/225656/Erdogan-Izetbegovic-mi-je-ostavio-Bosnu-u-amanet> 07/04/2018.

⁴⁹ „Erdogan: Kosovo je moja druga zemlja“, *RTS*, 23. oktobar 2013, Internet: <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/1426293/erdogan-kosovo-je-moja-druga-zemlja.html> 07/04/2018.

lokalnih ili opštih izbora u Turskoj: „Kunem vam se velikim Alahom, dok sam ja živ, ako bi iko na bilo kakav način dirnuo Bošnjake, imao bi protiv sebe sto miliona Turaka. I zato nemojte se čuditi kada turski ratni brod uplovi u Neum, jer je to naš znak i podrška suverenitetu BiH“, rekao je Erdogan na jednom predizbornom skupu 2014. godine.⁵⁰ U susret unutar-državnim potrebama Erdogana rado izlazi Bakir Izetbegović, koji je prilikom izražavanja podrške Erdoganu za predstojeće predsedničke izbore 2014. godine, rekao da „on (Erdogan, prim. aut.) nosi zastavu koju je nosio pokojni Alija Izetbegović u krvavom bosanskohercegovačkom ratu“.⁵¹ Iako bi se agresivna retorika, kojoj se na Balkanu rado pribegava, nakon završetka izbornog procesa stišavala, bezrezervna podrška Bošnjacima u aktivnostima prema unitarizaciji ostaje konstanta spoljne politike Turske.

S druge strane, u nameri da uveća svoj uticaj među lokalnim muslimanima, Turska je nastojala da odigra ulogu posrednika u izmirenju dve suprotstavljene islamske zajednice u Srbiji. Sporazum o ujedinjenju Islamske zajednice Srbije i Islamske zajednice u Srbiji, iniciran je od strane Turske 2011. godine, a na medijaciji je bio angažovan i vrhovni poglavar Islamske zajednice Turske, Mehmet Gormez. Tursko „rešenje“ ovog raskola išlo je na štetu IZ Srbije, jer se njime podrazumevalo ukidanje rijaseta (vrhovnog tela) ove zajednice, i stavljanje ponovo ujedinjenje IZ pod ingerencije Islamske zajednice BiH, čime bi *de facto* bila ukinuta njena nezavisnost.⁵² Nakon kraha ove inicijative, Gormez je još nekoliko puta pokušao da posreduje među zavađenim stranama. Prilikom posete Kosovskoj Mitrovici u junu 2014. on je istakao da se problem mora rešiti jer „dva brata ne smeju biti zavađena“, i izrazio nade u skoro postizanje jedinstva muslimana u Srbiji.⁵³ Uprkos diplomatskim i naporima turske islamske zajednice, dve suprotstavljene zajednice u Srbiji do danas nisu našle zajednički jezik.

⁵⁰ „Erdogan: Ako iko dirne Bošnjake imaće Tursku protiv sebe“, *Blic*, 12. jul 2014, Internet: <https://www.blic.rs/vesti/svet/erdogan-ako-iko-dirne-bosnjake-imace-tursku-protiv-sebe/l2wrw9y> 07/04/2018.

⁵¹ „Bakir Izetbegović: Erdogan nosi zastavu koju je nosi pokojni Alija Izetbegović u krvavom BiH ratu“, *Jutarnji*, 10. avgust 2014, Internet: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/bakir-izetbegovic-erdogan-nosi-zastavu-koju-je-nosio-pokojni-alija-izetbegovic-u-krvavom-bih-ratu/685990/> 07/04/2018.

⁵² Vladimir Ajzenhamer i Vladimir Trapara, „Turska politika prema Srbiji i Zapadnom Balkanu u kontekstu aktuelnih međunarodnih i regionalnih trendova“, op. cit., str. 11.

⁵³ „Turska miri islamske zajednice u Srbiji“, *Vesti online*, 23. jun 2014, Internet: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/413265/Turska-miri-islamske-zajednice-u-Srbiji> 07/04/2018.

Novi kurs?

Do promene spoljnopolitičkog raspoloženja Turske dolazi nakon neuspelog pokušaja puča 15. jula 2016. Nakon celodnevnih sukoba pobunjenih frakcija turske vojske sa snagama bezbednosti i građanima odanim Erdoganu, vladajuća AKP je uspela da uspostavi kontrolu nad celom zemljom, dok se više desetina hiljada ljudi ubrzo našlo u zatvoru. Pored oficira turske vojske, među uhapšenima ima ljudi od integriteta iz svih slojeva društva – svih onih koji su se mogli dovesti u vezu sa pokretnom Fetulahom Gulenom, koga turske vlasti vide kao neposrednog organizatora puča.⁵⁴ Činjenica da SAD odbijaju da Turskoj izruče Gulena doprinela je daljem otuđenju Turske od zapadnih saveznika i narušavanju ionako negativne slike Zapada u očima turskih građana, kao što je represija nakon puča i tursko „pogađanje“ sa EU po pitanju izbeglica dodatno narušilo sliku koju Evropljani imaju o Erdoganu. Tako je verbalni rat sa Erdoganom danas postao moneta kojom se, kako bi se tokom izbora dopali nacionalno nastrojenim građanima, koriste čak i evropski političari neoliberalnog establišmenta. Iz navedenih razloga, Turska je danas više nego ikada okrenuta sebi i svojim interesima, dovodeći tako u pitanje svoja tradicionalna savezništva i prijateljstva. Zamrzavanje procesa evrointegracija i njeno postepeno okretanje od Zapada dodatno su podstakli Tursku da se aktivnije angažuje na Balkanu, dok otopljavanje odnosa sa Rusijom poboljšava njenu poziciju u odnosu na Srbiju, i čini plodno tlo za suštinsko približavanje u bliskoj budućnosti. Teško da je pre nekoliko godina iko mogao predvideti događaje od jula 2016, a još manje međunarodno-političke posledice koje će proizvesti u region. Od svih predviđanja buduće uloge Turske na Balkanu, po učinkovitosti se izdvaja sledeće:

Ukoliko bi se Turska oslobodila neoosmanističke retorike i ukoliko bi umesto nastupa u maniru „regionalnog hegemonu“ izabrala ulogu „pregaoca“ tj. „lokomotive“ lokalnog razvoja i saradnje, ona bi zauzvrat dobila priliku da pokaže balkanskim državama kako bolje razume Balkan nego što ga razumeju velike evropske države. Samim tim, ona bi dobila priliku da se aktivnije uključi u rešavanje problema koji već duže vreme opterećuju čitav region i znatno usporavaju njegov razvoj.⁵⁵

Ocena dvojice autora data pre pet godina, sa ove vremenske distance zvuči gotovo proročki. Nakon događaja od leta 2016. došlo je do evidentne promene retorike, pa turski zvaničnici prema regionu, verbalno, više ne

⁵⁴ Zbog činjenice da je Gulen označen kao organizator, Turska je u više navrata uputila poziv državama Zapadnog Balkana da zatvore obrazovne institucije bliske Gulenu, i uskrate gostoprimstvo njihovom osoblju.

⁵⁵ Vladimir Ajzenhamer i Vladimir Trapara, „Turska politika prema Srbiji i Zapadnom Balkanu u kontekstu aktuelnih međunarodnih i regionalnih trendova“, op. cit., str. 14.

istupaju u maniru „regionalnog hegemona“; dok je personifikacija neoosmanizma, Davutoglu, napustio zvaničnu tursku politiku. S druge strane, usled sve vidljivijih investicija u regionu koje sada ne odlaze isključivo u zemlje sa islamskom većinom, Turska na izvestan način igra ulogu „lokomotive lokalnog razvoja.“ Na ekonomskom polju, konstruktivniju i potencijalno uravnotežujuću ulogu Turska ostvaruje dvostruko: s jedne strane, usled normalizacije političke klime turske investicije ne odlaze više isključivo na prostore nastanjene pretežno muslimanskom populacijom (Federacija BiH, KiM, Albanija), pa tako srpski ministar trgovine, Rasim Ljajić primećuje da je 2017. bila „godina procvata turskih investicija“⁵⁶; dok se, s druge strane, Turska pojavljuje kao potencijalni investitor i finansijer infrastrukturnih projekata od regionalnog i međunarodnog značaja.⁵⁷

Nakon puča, tokom koga su balkanski lideri verbalnim istupima jednoglasno podržali Erdogana, Turska se upušta u niz diplomatskih i vojnih ofanziva unilateralnog karaktera. Promenu spoljnopolitičkog kursa Turske pratila je promena retorike prema Balkanu pa se, nakon odlaska Davutoglua, izjave u neoosmanističkom duhu retko čuju. Štaviše, izjava Erdogana iz juna 2017. dovoljno govori o promeni njegovog odnosa prema Srbiji: „Ideje nekih o ujedinjenju Albanije, Kosova i Makedonije u Veliku Albaniju su loše i neprihvatljive za Tursku.“⁵⁸ Promenu retorike prati i suštinsko popravljavanje odnosa sa Srbijom. U oktobru 2017, Erdogan je posetio Srbiju, kada su se, prilikom njegove i posete predsednika Srbije Aleksandra Vučića Novom Pazaru mogli čuti samo pomirljivi tonovi.⁵⁹ Priliku da uzvрати posetu, predsednik Srbije je dobio u januaru 2018. godine, kada je na inicijativu Erdogana, u Istanbulu, održan trilateralni sastanak Erdogan–Vučić–Izetbegović. Pozivanjem na sastanak samo

⁵⁶ „Ljajić: Ovo je bila godina procvata turskih investicija u Srbiji“, *Blic*, 29. decembar 2017, Internet: <https://www.blic.rs/vesti/ekonomija/ljajic-ovo-je-bila-godina-procvata-turskih-investicija-u-srbiji/dph926v> 07/04/2018.

⁵⁷ Namera Turske da podrži izgradnju autoputa Beograd–Sarajevo naišla je na pozitivne reakcije u regionu. Nepoznanica ostaje za koju će se trasu turski investitori odlučiti, budući da je kao model finansiranja BiH dela puta koncesija sa turskom stranom. Trasa preko Tuzle i Bijeljine imaće prioritet u odnosu na ostale, i gotovo je izvesno da će u kratkom i srednjem roku biti predmet izgradnje. Koplja između Republike Srpske i Federacije se lome oko dve niskoprometne trase, budući da Beograd namerava da se sa Sarajevom spoji i preko Užica. Predlog je Republike Srpske da autoput ili brza magistrala, nakon prelaska granice kod Kotromana nastavi preko Ustiprača i Rogatice do Sarajeva, dok strana iz Federacije zagovara trasu preko Goražda.

⁵⁸ „‘Greater Albania’ unacceptable for Turkey – Erdogan“, *B92*, 21. jun 2017, Internet: https://www.b92.net/eng/news/world.php?yyyy=2017&mm=06&dd=21∓nav_id=101598 08/04/2018.

⁵⁹ Da pacifistički pristup Turske ima određenu političku cenu, najbolje pokazuje odluka srpskog parlamenta da se, u martu 2018, ne izjasni o usvajanju *Rezolucije o genocide nad Jermenima*.

bošnjačkog člana predsedništva, Turska nastavlja sa praksom marginalizacije srpskog, ali i hrvatskog faktora u BiH, što uvek nailazi na oštre osude iz Republike Srpske. Milorad Dodik je činjenicu da na trilateralnom sastanku u Istanbulu učestvuje samo Izetbegović ocenio kao „ozbiljan presedan“⁶⁰, što bi i bio, da se slične situacije već nisu događale u prošlosti.

Zaključak

Dok su za vreme Hladnog rata blokovska podeljenost sveta, ali i objektivna snaga i veličina Jugoslavije uslovljavali neznatno prisustvo Turske na prostoru Zapadnog Balkana, nakon pada gvozdene zavese i raspada Jugoslavije, otvorio se prostor za snažnije prisustvo Turske. Svesna svoje nove uloge, Turska je devedesetih godina pružala bezrezervnu podršku muslimanskim zajednicama na ratom zahvaćenom jugoslovenskom prostoru, u izvesnoj meri motivisana sprečavanjem potencijalnog širenja uticaja Grčke, kao i uticaja Saudijske Arabije i Irana, za koje su građanski ratovi „otvorili vrata“. Tada je turski uticaj u najvećoj meri bio kompatibilan sa ciljevima zapadnih faktora.

Nakon dolaska AKP na vlast i usvajanjem Davutogluovog multidimenzionalnog i principa ritmičke diplomatije, dolazi do dodatnog intenziviranja turskog prisustva na Zapadnom Balkanu. Nošena dinamičnim ekonomskim razvojem i neoosmanističkim ambicijama, turska spoljna politika nastojala je da ostvari ulogu nezaobilaznog činioca u procesu političkog, kulturnog i ekonomskog oblikovanja regije. Podrška evroatlantskim integracijama zemalja Zapadnog Balkana bitno je obeležje savremene turske regionalne politike, a ulogu političkog faktora ona je nastojala da ostvari posredujući, u različitim prilikama, između sukobljenih strana. Ta medijacija je bila po meri turskih nacionalnih interesa i često, od strane pojedinih lokalnih činilaca, nije bila doživljena kao dobronamerna. Osećaj podozrenja Srba dodatno je pothranjivala agresivna neoosmanistička retorika.

Nakon neuspelog pokušaja puča dolazi do zaokreta i zauzimanja bitno drugačijeg spoljnopolitičkog stava Turske. Usled zauzimanja samostalnije uloge Turska se, ukoliko je potrebno, u skladu sa svojim nacionalnim interesima, udaljava od tradicionalnih i okreće novim partnerima. Dok turska politika „nula problema sa susedima“ na Bliskom istoku sve više liči na politiku „upravljanja problemima u susedstvu“, balkanska politika Turske, iako više ne u potpunom saglasju sa politikom Zapada, počinje da dobija miroljubive obrise. Ipak, potencijalno uravnotežujuća ekonomska

⁶⁰ „Dodik: Ozbiljan presedan u Istanbulu“, *TV N1*, 29. januar 2018, Internet: <http://ba.n1info.com/a240242/Vijesti/Vijesti/Dodik-Ozbiljan-presedan-u-Istanbulu.html> 08/04/2018.

politika i podrška kapitalnim infrastrukturnim projektima su „jedna strana medalje“. Nije za očekivati da će konstruktivno zalaganje Turske ići mimo njenih nacionalnih interesa, posebno onih koji se odnose na muslimanske zajednice Balkana. Pošto su interesi Bošnjaka i Albanaca označeni kao značajni po turske nacionalne interese, teško da će u bliskoj budućnosti doći do „poklapanja“ srpskih i turskih nacionalnih interesa u Bosni i na Kosmetu. S druge strane, s obzirom na sve izvesniju evropsku budućnost regiona za ambicioznu ulogu Turske na Zapadnom Balkanu, od izazova bi moglo da bude dalje zaostrovanje odnosa sa Evropskom unijom, naročito situacija u kojoj bi se našla na „meti“ Zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU. U tom slučaju bi se politički lideri na Balkanu, naročito bošnjački i albanski, našli pred nezgodnim izborom. U slučaju odnosa Turske i Srbije, slične poteškoće može da izazove i pogoršanje bilateralnih odnosa Turske sa Rusijom.

Literatura

- Ajzenhamer, Vladimir i Trapara, Vladimir, „Turska politika prema Srbiji i Zapadnom Balkanu u kontekstu aktuelnih međunarodnih i regionalnih trendova“, U: *Srbija u Južnoistočnoj Evropi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2013, pp. 1-16.
- Ajzenhamer, Vladimir, „The Western Balkans and the Islamic schism: The case of Bosnia and Herzegovina“, U: *The Balkans and the Middle East: Are They Mirroring Each Other?*, Kancelarija odbora za Kosovo i Metohiju SPC, Beograd, 2012, pp. 107-121.
- Bachev, Dimitar, „Turkey in the Balkans: Taking a Broader View“, *Insight Turkey*, vol. 14, no. 1, 2012, pp. 131-146.
- Brljavac, Bejrudin „Turkey entering the European Union through the Balkan doors: In the style of a great power!“, *Zbornik radova pravnog fakulteta u Splitu*, vol. 48, no. 3, 2011, pp. 521-531.
- Davutoglu, Ahmet, „Turska i Srbija ključne zemlje Balkana“, *Politika*, 22. jul 2009, Internet: http://www.politika.rs/scc/clanak/96623_06/04/2018.
- Davutoglu, Ahmet, *Strategijska dubina*, Službeni glasnik, Beograd, 2014.
- Jeftić-Šarčević, Nevenka, „Zapadni Balkan u projekciji ‘Turske strateške vizije’“, *Međunarodni problemi*, vol. 62, no. 4, 2010, str. 691-714.
- Lalić, Vojislav, *Turska bez Atatürka*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.
- Nye, Joseph S., „Soft power“, *Foreign Policy*, no. 80, 1990, pp. 153-171.
- Onis, Ziya & Yilmaz, Sunchaz, „Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era“, *Turkish studies*, vol. 10, no. 1, 2009, pp. 7-24.

- Petrović, Žarko & Reljić, Dušan, „Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score-Card“, *Insight Turkey*, vol. 13, no. 3, 2011, pp. 159-172.
- Remiddi, Adriano, „Turkey in the Western Balkans: Between Orientalist Cultural Proximity and Re/Orientation of Regional Equilibria“, *Balkan Social Science Review*, vol. 1, 2013, pp. 217-232.
- Ruma, Inan, „Turkish Foreign Policy towards the Balkans: New Activism, Neo-ottomanism or/so what?“, *Turkish Policy Quarterly*, vol. 9, no. 4, 2010, pp. 133-144.
- Tanasković, Darko, „The Balkans and the Islamization: Turkey’s regional priorities“, U: *The Balkans and the Middle East: Are They Mirroring Each Other?*, Kancelarija odbora za Kosovo i Metohiju SPC, Beograd, 2012, pp. 35-44.
- Tanasković, Darko, *Islam i mi*, Partenon, Beograd, 2008.
- Tanasković, Darko, *Neosmanizam: doktrina i spoljopolitička praksa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Vračić, Alida, „A Political Romance: the Relationship Between Bosnia and Turkey“, *Turkish Policy*, Spring 2014, pp. 183-190.
- Vračić, Alida, „The Turkey’s Role in the Western Balkans“, *SWP Research Paper*, 2016, pp. 1-34. Internet: https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2016RP11_vcc.pdf 01/04/2018.
- „Dodik: Beograd mora da nauči“, *Večernje novosti*, 21. maj 2010, Internet: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:274069-Dodik-Beograd-mora-da-nauci> 06/04/2018.
- „Istanbulska deklaracija“, *Politika*, 24. april 2010, Internet: <http://www.politika.rs/sr/clanak/132446/Politika/Istanbulska-deklaracija> 06/04/2018.
- „Bakir Izetbegović: Erdogan nosi zastavu koju je nosi pokojni Alija Izetbegović u krvavom BiH ratu“, *Jutarnji*, 10. avgust 2014, Internet: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/bakir-izetbegovic-erdogan-nosi-zastavu-koju-je-nosio-pokojni-alija-izetbegovic-u-krvavom-bih-ratu/685990/> 07/04/2018.
- „Dodik: Ozbiljan presedan u Istanbulu“, *TV N1*, 29. januar 2018, Internet: <http://ba.n1info.com/a240242/Vijesti/Vijesti/Dodik-Ozbiljan-presedan-u-Istanbulu.html> 08/04/2018.
- „Erdogan: Ako iko dirne Bošnjake imaće Tursku protiv sebe“, *Blic*, 12. jul 2014, Internet: <https://www.blic.rs/vesti/svet/erdogan-ako-iko-dirne-bosnjake-imace-tursku-protiv-sebe/12wrw9y> 07/04/2018.
- „Erdogan: Izetbegović mi je ostavio Bosnu u amanet“, *Politika*, 12. jul 2012, Internet: <http://www.politika.rs/scc/clanak/225656/Erdogan-Izetbegovic-mi-je-ostavio-Bosnu-u-amanet> 07/04/2018.

- „Erdogan: Kosovo je moja druga zemlja“, *RTS*, 23. oktobar 2013, Internet: <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/1426293/erdogan-kosovo-je-moja-druga-zemlja.html> 07/04/2018.
- „‘Greater Albania’ unacceptable for Turkey – Erdogan“, *B92*, 21. jun 2017, Internet: https://www.b92.net/eng/news/world.php?yyyy=2017&mm=06&dd=21&nav_id=101598 08/04/2018.
- „Ljajić: Ovo je bila godina procvata turskih investicija u Srbiji“, *Blic*, 29. decembar 2017, Internet: <https://www.blic.rs/vesti/ekonomija/ljajicovo-je-bila-godina-procvata-turskih-investicija-u-srbiji/dph926v> 07/04/2018.
- „Šta Turska hoće na Balkanu?“, *Nova srpska politička misao*, 27. oktobar 2009, Internet: <http://www.nspm.rs/prenosimo/sta-turska-hoce-na-balkanu.html?alphabet=1> 02/04/2018.
- „Turkey election: Victorious Erdogan pledges ‘concesus’“, *BBC*, 13. June 2011, Internet: <http://www.bbc.co.uk/news/mobile/world-europe-13744972> 02/04/2018.
- „Turska miri islamske zajednice u Srbiji“, *Vesti online*, 23. jun 2014, Internet: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/413265/Turska-miri-islamske-zajednice-u-Srbiji> 07/04/2018.

Stefan JOJIĆ

STRENGTHENING TURKEY'S POSITION IN THE WESTERN BALKANS: CAUSES AND CONSEQUENCES

Abstract: Actions of a state are conditioned by the influence of multiple factors, which on different levels determine its foreign policy activity. This paper aims to present causes that led to an increased presence of Turkey in the Western Balkans in the period after the Cold War, and especially during the first decade of the 21st century. Also, it deals with the main consequences of that presence. Without the intention of implementing clear and rigid delimitations of different determinants influence, which is barely possible in the complex research field such as international relations, the author has divided Turkey's political engagement in the Western Balkans into three different periods. Each of them, despite the consistency of the Turkish national interests, was "coloured" with various activities, which were performed in different international and regional political circumstances.

Key words: Turkey, Western Balkans, Turkish national interests.

UDK 331.105.44(4)
Bibliid 0543-3657, 70 (2018)
God. LXIX, br. 1170, str. 78–90
izvorni naučni rad
Primljen: 27.4.2018.

Aleksandar MILOSAVLJEVIĆ¹

Politički aktivizam savremenih evropskih sindikata: uzroci i dometi

Sažetak: U prvim decenijama 21. veka nastavljen je trend opadanja snage sindikata kao refleksija dugotrajnih strukturnih promena svetske ekonomije koje su različito „amortizovane“ u evropskim zemljama. Suočeni sa dosta nepovoljnim kontekstom delovanja, sindikati su prinuđeni na primenu brojnih modela revitalizacije društvene i političke moći sa različitim ishodima. Polazeći od teze da predstavlja potencijalni odgovor na godinama unazad sve defanzivniji položaj u odnosu na državu i poslodavce, u radu se ispituju mogućnosti i sredstva realizacije političkog aktivizma sindikata, kao zbirnog naziva za sva sredstva uticaja na usvajanje važnih političkih odluka. U evropskim zemljama nema njegovog istovetnog oblika, a mogućnosti i ishod njegove primene uslovljeni su: 1) dizajnom institucija, 2) konstelacijom i kredibilitetom aktera političkog procesa, 3) kapacitetima sindikata.

Ključne reči: sindikati, Evropa, politički aktivizam, politička funkcija, politička moć, politički proces, tržište rada, javni sektor, štrajk, korporativizam.

Uvod

Masovni protesti zaposlenih u javnom sektoru u Francuskoj protiv politike reformi predsednika Makrona (Emmanuel Macron), održani 22. marta 2018. godine, predstavljali su najavu talasa štrajkova koji su usledili tokom proleća. Pravilno razumevanje ovih događaja zahteva njihovo stavljanje u širi kontekst sličnih dešavanja i u drugim evropskim zemljama poslednjih godina i decenija. Sindikati su protagonisti otpora politici deregulacije koju vide kao uzrok degradacije individualnih i kolektivnih prava radnika. Razni oblici političkog aktivizma postali su sredstvo uticaja na neke ključne političke odluke nacionalnih vlada od kojih zavisi i

¹ Autor je doktorand na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
aleks.fabius@gmail.com

budućnost samih sindikata. Dešavanja u Francuskoj su potvrda da se danas u Evropi, više nego ikad, u sferi političkog istovremeno prelamaju reformski interesi državnog establišmenta i sindikalni interesi sopstvenog opstanka.

Politički aktivizam sindikata ima osnovno utemeljenje u političkoj funkciji sindikata i demokratskom političkom diskursu što ga čini legitimnim sredstvom revitalizacije njihove političke moći u savremenom dobu. U radu se zastupa šira interpretacija političkog aktivizma sindikata koju čine tradicionalna sredstva uticaja poput saradnje sa političkim partijama preko tripartizma, političkih štrajkova do instrumenata direktne demokratije.

Kontekst ekonomske krize (2008–2013) dodatno je pojačao značaj svih ovih pitanja i testirao kapacitete sindikata da odbrane tekovine svoje dosadašnje borbe koje su se našle na direktnom udaru antikriznog menadžmenta nacionalnih vlada.

Opšti osvrt na savremene evropske sindikate: otpor i defanziva

Početak 21. veka evropski sindikati su dočekali prilično oslabljeni u odnosu na ostale aktere industrijskih odnosa, a njihovo opredeljenje za defanzivnu strategiju delovanja bilo je rezultat sinergijskog dejstva brojnih eksternih i internih negativnih faktora koji su uslovlili potragu za novim kanalima uticaja, ali i revitalizaciju postojećih. Očuvanje radničkih prava i standarda, kao i tekovina socijalne države ostalo je ključna misija sindikata i u novom veku.

Trend opadanja snage sindikata reflektovao se najčešće u osipanju članstva. On je bio intenzivniji u Istočnoj Evropi (1990–2008) gde su sindikati ostali bez 2/3 svojih članova, što je dvostruko više nego u Zapadnoj Evropi.² Najveće stope sindikalnog članstva imaju Finska (74%), Švedska (70%), Danska (67%), Norveška (52%) i Belgija (50%).³

Primećuje se i razlika u procentu radnika obuhvaćenih kolektivnim ugovorom koja je znatno veća u Zapadnoj (do 98% u Francuskoj) nego u Istočnoj Evropi (10–38%).⁴ Najveća diskrepanca između broja sindikalno organizovanih radnika i onih obuhvaćenih kolektivnim ugovorom u Zapadnoj Evropi je u Francuskoj (9–98%), a najmanja u Velikoj Britaniji (26–29%).⁵

² Magdalena Bernaciak, Rebecca Gumbrell-McCormick & Richard Hyman, *Sindikati u Evropi: inovativni odgovori na teška vremena*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2014, str. 3.

³ European Trade Union Institute (ETUI): Map of European Industrial Relations, Internet, <http://www.worker-participation.eu/National-Industrial-Relations/Map-of-European-Industrial-Relations> 23/04/2018.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid.

Posredujuća varijabla između globalnih ekonomskih kretanja i njihovih negativnih posledica po evropske sindikate bili su različiti obrasci industrijskih odnosa. Identični pritisci restrukturiranja i internacionalizacije privrednih i finansijskih aktivnosti, različito su „amortizovani“, u zavisnosti od toga da li je u nekoj konkretnoj zemlji razvijen korporativni institucionalni obrazac, kao i kakav je položaja sindikata u privredno-političkom sistemu. U zemljama „Gent sistema“ (Gent system) sindikati su zadržali relativnu snagu i uticaj jer upravljaju distribucijom osiguranja za slučaj nezaposlenosti (Belgija i nordijske zemlje). To se vidi i po visokim stopama sindikalnog članstva u ovim zemljama.

Pod direktnim udarom ekonomske globalizacije našlo se sindikalno članstvo. Postoji donekle preovlađujući trend opadanja broja sindikalno organizovanih radnika, kao i njihove gustine (density).⁶ Sindikati u Velikoj Britaniji su u periodu 1979–2015/16. izgubili čak sedam miliona članova.⁷

Posledično, negativna kretanja uticala su na resursne kapacitete sindikata, a indirektno na njihovu ukupnu društvenopolitičku moć.

Položaj sindikata u okviru matičnog obrasca industrijskih odnosa dodatno je pogoršan političkom dimenzijom globalizacije jer je internalizacijom finansijskih aktivnosti porastao i uticaj međunarodnih finansijskih organizacija (Međunarodni monetarni fond, Svetska banka) i evropskih institucija stvaranjem zajedničkog evropskog tržišta. Evropska komisija (European Commission) godišnje u okviru Evropskog semestra (European Semester), radi pribavljanja informacija za izradu odgovarajućih preporuka za narednih 12–18 meseci za svaku od zemalja članica, analizira njihove planove budžeta, kao i makroekonomskih i strukturalnih reformi. Konkurentnost ekonomije i održivost javnih finansija postali su tako prvorazredni cilj, a na udaru su se našle tekovine sindikalne borbe (radnička prava, uslovi rada, socijalna država) koje se od strane nekih političkih krugova interpretiraju kao balast reformama i razvoju. Sindikati se ne mire lako sa takvim razvojem događaja i pružaju različit otpor.

Tipološku klasifikaciju razloga opadanja moći sindikata čine: (1) *strukturni*, tj. strukturne promene u ekonomiji kao neoliberalizam, nezaposlenost, promene u strukturi radne snage; (2) *organizacijski*; (3) *individualni*, koji se odnose na individualizam i promene u shvatanju karijere;

⁶ Jeremy Waddington & Reiner Hoffmann, „Trade Unions in Europe: Reform, Organisation and Restructuring“, in: Jeremy Waddington and Reiner Hoffmann (eds) *Trade Unions in Europe. Facing Challenges and Searching for Solutions*, European Trade Union Institute, 2000; Bernhard Ebbinghaus, „Trade unions' changing role: membership erosion, organisational reform, and social partnership in Europe“, *Industrial Relations Journal*, Volume 33, Issue 5, 2002, pp. 465-483.

⁷ „Union membership has plunged to an all-time low, says DBEIS“, *The Guardian*, 01 June 2017, <https://www.theguardian.com/politics/2017/jun/01/union-membership-has-plunged-to-an-all-time-low-says-ons> 26/04/2018.

(4) *sindikalni*, koji se tiču neaktivnosti, razmrvljenosti i siromašne ponude usluga sindikata.⁸

Politika ekonomskog restrukturiranja i tržišnih reformi nacionalnih vlada je refleksija globalnih ekonomskih kretanja i deo koji upotpunjuje celinu konteksta delovanja savremenih evropskih sindikata, s tim što uvek treba imati u vidu da se svaka od negativnih pojava u različitom stepenu odražava u svakoj zemlji. Negativni uticaj okruženja ogleda se u: osipanju broja članova (u agregatnom smislu ili u pojedinim segmentima tržišta rada), eroziji radničkih veća, smanjenim mobilizacijskim kapacitetima, slabljenju veza sa političkim partijama.⁹ Izražena je asimetrija u broju članova iz javnog sektora u odnosu na privatni. Svakako, jedan od važnijih problema sindikata u Istočnoj i Srednjoj Evropi predstavlja organizovanje radnika u privatnom sektoru.¹⁰

Modeli revitalizacije sindikata

Uporedo sa svim navedenim procesima razvijaju se, sa većim ili manjim uspehom, planovi rukovodstva sindikata da iznađu prilikama odgovarajuće strategije oporavka. Često su tome priključeni članovi akademske zajednice koji, prateći dugoročne političke i ekonomske trendove i ukrštajući razne statističke podatke, takođe pokušavaju da odgovore na pitanja koja se tiču buduće strategije sindikalnog delovanja. Kao ilustracija takve aktivnosti može poslužiti rad Evropskog sindikalnog instituta (European Trade Union Institute – ETUI) koji je osnovan 2005. godine spajanjem tri institucije.¹¹

Modernizacija je sve više u fokusu rukovodstva sindikata i debata akademske i šire javnosti. Nju čine kompleksni i divergentni pokušaji revitalizacije sindikalne moći i uticaja, ali ne treba je posmatrati samo u svetlu prevazilaženja defanzivne pozicije aktera industrijskih odnosa već i kao normalan proces uklanjanja zastarelih obrazaca delovanja.

Brojne su reformske aktivnosti koje su sindikati poslednjih godina preduzeli i tiču se (1) organizacionog restrukturiranja; (2) građenja koalicija; (3) partnerstva sa poslodavcima; (4) političke akcije; (5) međunarodne saradnje.¹²

⁸ Nina Pološki-Vokić i Alka Obadić, "Revitalizacija sindikata u savremenom društvu", *Ekonomski pregled*, 61 (3-4), Zagreb, 2010, str. 187-214.

⁹ Carola Frege & John Kelly, "Union Revitalization Strategies in Comparative Perspective", *European Journal of Industrial Relations*, Volume 9, Number 1, 2003, pp. 8-9.

¹⁰ David Ost & Stephen Crowley, "Conclusion: Explaining Labour Weakness", in: David Ost & Stephen Crowley (eds) *Workers after Worker's States: Labour and Politics in Postcommunist Eastern Europe*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2001, p. 221.

¹¹ The European Trade Union Institute (ETUI) koji je osnovan 1978. godine i The European Trade Union College (ETUCO), Trade Union Technical Bureau (TUTB) koji su osnovani 1989. godine.

¹² Carola Frege & John Kelly, "Union Revitalization Strategies in Comparative Perspective", p. 9.

„Model organizovanja“ spada u grupu reformskih strategija usmerenih na uvećanje članstva regrutovanjem novih lica sa tržišta rada ili konsolidacijom postojećeg i u upotrebi je u anglosaksonskim (Velika Britanija) više nego u kontinentalnim zemljama.¹³ Sindikati nastoje i da ukрупnjavanjem (*mergering*) nađu rešenje za osipanje članstva i organizacione probleme.¹⁴ U postkriznom periodu (2013–2015) nastavljen je trend interne reorganizacije sindikata započet u vreme krize i procesi objedinjavanja su zabeleženi u Litvaniji, Slovačkoj, Španiji (spajanje sektorskih sindikata različitih konfederacija), kao i Finskoj (spajanje različitih sindikata).¹⁵

Revitalizacija kroz politički aktivizam

Na spisku korisnih preporuka sindikatima zarad osnaživanja njihovog trenutnog statusa je „aktivnije uključivanje u kreiranje ekonomske politike“.¹⁶

Mnogi zapadnoevropski sindikati su do početka 21. veka upravo primenom političke akcije obezbedili povoljno radno zakonodavstvo ili korporativnu regulaciju tržišta rada, a strukturalne karakteristike države i političkog sistema odlučujuće su delovale na odluku da se opredele za političku akciju kao sredstvo revitalizacije moći i uticaja.¹⁷ Odluke o uslovima rada su političke odluke.¹⁸ To znači da su, u saradnji sa državom, učestvovali u formulisanju važnih političkih odluka. Nemački sindikati su, recimo, koristili sredstvo političkog uticaja radi pribavljanja novog zakonskog uređenja radničkih veća, dok se pretežna sindikalna aktivnost uglavnom odvijala kroz kolektivno pregovaranje i radnička veća.¹⁹ Sindikati Španije i Italije su, takođe, svoju aktivnost dosta oslonili na sredstva političkog uticaja.²⁰

¹³ Edmund Heery, „Union Organising in Comparative Perspective“, *WSI-Mitteilungen*, 09/2003, vol. 56, pp. 522-527, Internet, https://www.boeckler.de/pdf/wsimit_eng_2003_09_heery.pdf 20/05/2017; Jeremy Waddington & Reiner Hoffmann, „Trade Unions in Europe: Reform, Organisation and Restructuring“, pp. 61-70.

¹⁴ Bernhard Ebbinghaus, „Ever larger unions: organizational restructuring and its impact on union confederations“, *Industrial Relations Journal*, Volume 34, Issue 5, December 2003, pp. 446-460.

¹⁵ Oscar Molina & Igor Guardiancich, „Comparative overview: National trajectories and good practices in social dialogue“, in: Igor Guardiancich & Oscar Molina (eds) *TALKING THROUGH THE CRISES: Social dialogue and industrial relations trends in selected EU countries*, International Labour Organisation, Geneva-ILO, 2017, p. 29.

¹⁶ Nina Pološki-Vokić i Alka Obadić, „Revitalizacija sindikata u savremenom društvu“, str. 201-209.

¹⁷ Carola Frege & John Kelly, op. cit., pp. 9-16.

¹⁸ Srećko Mihailović, „Politicizacija vs marginalizacija sindikata“, u: Srećko Mihailović (ur.) *Sindikati i politika*, Službeni glasnik – Centar za razvoj sindikalizma, Beograd, 2012, str. 7.

¹⁹ Carola Frege & John Kelly, op. cit., p. 10.

²⁰ Ibid.

Kreiranje ekonomske politike je proaktivan stav, ali su sindikati češće u poziciji da se naknadno izjašnjavaju o politici vlade, pri čemu su više u defanzivnoj poziciji ukoliko se opiru reformama javnog sektora ili tržišta rada.

Evropska konfederacija sindikata (ETUC) je na kongresu u Parizu 2015. godine usvojila Rezoluciju o ulozi ove panevropske organizacije u periodu 2015/2019. godine u kojoj se kaže da rast sindikata i uvećanje gustine sindikalnog članstva moraju postati politički prioriteti.²¹

Politička funkcija sindikata je instrument regulacije njihovog odnosa sa političkim sistemom dok su njena delotvornost i praktična operacionalizacija dvostruko uslovljeni istorijskim nasleđem, ali i institucionalnom konfiguracijom aktuelnog političkog konteksta i konstelacijom političke moći.²² Politička funkcija se može sagledati u užem (ekonomskom) i širem smislu (pitanja opšteg društvenog značaja) čime sindikati ostaju trajno između oblasti industrijskih odnosa i politike.²³ To ih određuje kao legitimnog aktera političkih procesa.

Politička moć sindikata ima dva izvora. Prvi predstavlja brojnost sindikalnog članstva (ljudski i materijalni resursi). Drugi je specifičan položaj u političko-institucionalnom sistemu i aranžmanu industrijskih odnosa. To praktično znači važnost broja članova koje okuplja neka sindikalna centrala i da li je u pitanju ekonomija sa deregulisanim (Velika Britanija) ili koordinisanim tržištem (Nemačka). Ekonomski temelj političke moći sindikata počiva na brojnosti članstva.

Kada sindikati pretvaraju industrijsku u političku moć dolazi do „političke razmene“ (political exchange) sa državom.²⁴ Prijemčivost vlade za stavove sindikata može zavisiti i od toga da li ona ima stabilnu većinu u parlamentu.

Čak i onda kada je strategija političkog delovanja sindikata proaktivna, nema jasnih garancija da će ishod pregovora sa vladom biti dobar za sindikate. Loše iskustvo italijanske sindikalne centrale CGIL (Confederazione Generale Italiana del Lavoro) tokom 2016/2017. godine sa vladom Paola Dentilonija (Paolo Gentiloni) oko pokušaja korekcije reformi tržišta rada

²¹ Internet, https://www.etuc.org/sites/www.etuc.org/files/document/files/en-role-of-the-etuc-2015-2019_etuc_reorganisation_0.pdf 20/04/2018.

²² Aleksandar Milosavljević i Predrag Terzić, „Politička funkcija sindikata: teorijske osnove i praktična dimenzija“, *Srpska politička misao*, Institut za političke studije, Beograd, Godina XXIV, Vol. 56, broj 2/2017, str. 193-194.

²³ Richard Hyman & Rebecca Gumbrell-McCormick, „Trade unions, politics and parties: is a new configuration possible?“, *Transfer: European Review of Labour and Research*, 16(3), August 2010, p. 327.

²⁴ Alessandro Pizzorno, „Political Exchange and Collective Identity“, in: Colin Crouch & Alessandro Pizzorno (eds) *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe since 1968*, Vol. 2, London: Macmillian Press, 1978, pp. 277-298.

putem referenduma, primer je koliko je važan uslov realizacije političke akcije sindikata i postojanje kredibilnog partnera na strani države.

U odnosu sa socijaldemokratskim partijama treba razlikovati situaciju u Zapadnoj i Istočnoj Evropi iako se stiče generalni utisak da nekadašnje ideološke veze starih partnera više ustupaju mesto pragmatičnoj *cost-benefit* analizi gde se sindikati vrednuju na osnovu potencijalnih glasova koje mogu obezbediti na parlamentarnim izborima. U Zapadnoj Evropi je potrebna revitalizacija odnosa kroz ponovnu izgradnju poverenja starih saveznika, a u Istočnoj je tek potrebno izgraditi takav odnos.²⁵ Istočnoevropski sindikati i političke partije su sticajem istorijskih okolnosti i kratkog vremena za demokratizaciju političkog i ekonomskog sistema ostali uskraćeni za višedecenijsko iskustvo saradnje koje njihovim zapadnoevropskim kolegama služi i danas kao baza potencijalne saradnje u budućnosti.²⁶

Pored brojnosti članstva i institucionalne pozicije u političko-ekonomskom sistemu, organizacioni kapaciteti sindikata, takođe, figuriraju kao determinanta njihove političke moći demonstrirane kroz politički aktivizam.

Korporativizam i/ili štrajk

Politike deregulacije tržišta rada i reforme javnog sektora sastavni su deo kompleksa globalnih faktora koji negativno utiču na evropske sindikate bilo da se radi o Zapadnoj ili Istočnoj Evropi. Kontekst ekonomske krize je samo pojačao pritisak Evropske komisije u pravcu nacionalnih vlada da pristupe sređivanju svojih finansija i javnog duga što je došlo do izražaja u odgovarajućem udaru antikriznog menadžmenta na individualna i kolektivna prava zaposlenih.

Postojanje tripartitnih organa nije garancija da je politički sistem neke zemlje dovoljno rezpozivan za zahteve sindikata. Samo krajnji ishodi političkog procesa su dovoljno merodavni da prosudimo jesu li sindikati relevantan politički akter ili ne.

Učešće socijalnih partnera, naročito sindikata, u pripremi paketa antikriznih mera, iz ugla akademske javnosti, nije ocenjeno kao zadovoljavajuće iako su nakon protesta sindikalni zahtevi (usmereni ka socijalnoj dimenziji programa) bili uvažavani, što je bio slučaj u zemljama razvijenije korporativne tradicije.²⁷ U Istočnoj Evropi nije ni uspostavljen

²⁵ Aleksandar Milosavljević, „Revitalizacija savremenih odnosa evropskih socijaldemokratskih partija i sindikata“, u: Zoran Stojiljković (ur.) *Levica u postkriznom kontekstu*, Friedrich Ebert Stiftung-Fakultet političkih nauka – Centar za demokratiju, Beograd, 2013, str. 67.

²⁶ Ibid., str. 66.

²⁷ Andrew Watt with the collaboration of Mariya Nikolova, *A quantum of solace? An assessment of fiscal stimulus packages by EU Member States in response to the economic crisis*, European Trade Union Institute, Working Paper, 2009.05, Brussels, 2009, p. 34.

pravi tripartizam već „pseudo-korporativistička fasada“.²⁸ Situacija se nije promenila ni tokom trajanja ekonomske krize. Vlade su u nekim zemljama (Bugarska i Poljska) izigrale prethodno postignut sporazum sa socijalnim partnerima što upućuje na motiv pridobijanja podrške društva u teškim vremenima metodom „PR korporativizma“.²⁹ Razvoj socijalnog dijaloga u Srednjoj i Istočnoj Evropi bio je ometen usled visoke stope nezaposlenosti, pada ili stagnacije plata i socijalnih davanja nakon ekonomske krize.³⁰

Obnova socijalnog dijaloga u Evropi u postkriznom periodu imala je divergentne putanje. Primećeni su razni mehanizmi i političke opcije tako da jedinstvenog recepta nema već pažnju treba obratiti na političko i socio-ekonomski kontekst, karakteristike socijalnih partnera, pravni okvir industrijskih odnosa.³¹

Tokom poslednje ekonomske krize, generalni štrajkovi bili su zastupljeniji u zemljama Južne Evrope, a ranije je bilo masovnih štrajkova u Austriji, Belgiji, Luksemburgu, Holandiji, Norveškoj s ciljem otpora reformama penzionog sistema, tržišta rada i socijalne države.³² Masovni „politički“ štrajkovi su „vidljiviji“ od ekonomskih i u porastu su poslednjih decenija, a često su upereni protiv vladinih politika promene radnog zakonodavstva.³³

Obrazac deregulacije radne legislative tokom ekonomske krize činili su fleksibilizacija kroz smanjenje troškova zaštite u slučaju otpuštanja i pojednostavljenje procedura.³⁴ Velika Britanija, Portugalija i Mađarska su zemlje u kojima je kontekst ekonomske krize iskorišćen kao izgovar vladama desnog centra da opravdaju neke deregulativne mere.³⁵ Reforme radnog

²⁸ David Ost, „Illusory Corporatism in Eastern Europe: Neoliberal Tripartism and Postcommunist Class Identities“ *Politics and Society*, Volume 24, Issue 4, Decembar 2000, pp. 503-530.

²⁹ Magdalena Bernaciak, „Social Dialogue Revival or „PR Corporatism“ Negotiating Crisis Measures in Poland and Bulgaria“, *Transfer*, Volume 19, Issue 2, 2013, pp. 239-251.

³⁰ „Social dialogue and tripartism“, International Labour Conference, 107h Session, Report VI, International Labour Organization, Geneva, 2018, p. 13.

³¹ Oscar Molina & Igor Guardiancich, „Comparative overview: National trajectories and good practices in social dialogue“, pp. 2-33.

³² Kerstin Hamann & John Kelly, „Varieties of capitalism and industrial relations“, in: Paul Blyton et. al. (eds) *The SAGE handbook of industrial relations*, London, Sage, 2010, p. 15, navedeno prema: Kurt Vandaele, *Sustaining or Abandoning 'social peace'? – Strike developments and trends in Europe since the 1990s*, European Trade Union Institute, Working Paper 2011.05, Brussels, 2011, p. 34.

³³ Ibid.

³⁴ Isabelle Schömann, *Labour law reforms in Europe: adjusting employment protection legislation for the worse?*, European Trade Union Institute, Working paper 2014.02, Brussels, 2014, pp. 51-53.

³⁵ Catherine Barnard, „The Charter in time of crisis: a case study of dismissal“, in: Nicola Countouris and Marc Freedland (eds) *Resocialising Europe in a time of crisis*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013, p. 251 navedeno prema: Isabelle Schömann, op cit., pp. 52-53.

zakonodavstva imale su negativan efekat na radnička i socijalna prava ali i zaštitu istih, dok je reformska procedura tekla van demokratskih standarda čime je njena legitimnost dovedena u pitanje.³⁶

Najnovija štrajkačka aktivnost transportnih sindikata Francuske je još jedna ilustracija ovog trenda. Štrajkači kažu da brane francuski javni servis, a ne samo transportne radnike.³⁷ Prošle godine je javni sektor takođe protestovao protiv plana reformi predsednika Makrona (Emmanuel Macron) koji se sastoji u tome da se tokom petogodišnjeg perioda smanji broj zaposlenih u javnom sektoru za 120 hiljada.³⁸ Bivši italijanski premijer Renci (Mateo Renzi) 2015. godine izvršio je reformu tržišta rada programom *Jobs Act* na štetu dotadašnjih radničkih prava, što je praćeno velikim štrajkovima.

Direktna demokratija

Ukoliko saradnja sa političkim partijama, štrajkovi ili institucije socijalnog partnerstva ne daju rezultate, sindikati mogu koristiti druge kanale političkog uticaja ako za to postoje institucionalne mogućnosti.

To su sredstva direktne demokratije poput fakultativnih referenduma i inicijativa na lokalnom, nacionalnom i nivou Evropske unije (EU), a njih su do sada koristili, sa različitim uspehom, sindikati u Italiji, Sloveniji, Nemačkoj, Irskoj i Švajcarskoj.³⁹

Različito od štrajkova, mehanizam referenduma omogućava sindikatima da obezbede širu legitimacijsku osnovu svojih zahteva i pritom ne stvore negativan imidž u javnosti. Osnovni limit ovog sredstva političkog uticaja na nacionalnom nivou je taj što sindikalni zahtev, radi pridobijanja javnosti, mora biti komplementaran široj društvenoj problematici, tako da u obzir eventualno dolaze samo pitanja pravca i sadržaja društvenog razvoja.

Primeru radi, jedno istraživanje javnog mnjenja u Francuskoj iz avgusta 2017. godine pokazalo je da 9 od 10 anketiranih lica podržava reformu

³⁶ Stefan Clauwereat & Isabelle Schömann, *The crisis and national labour law reforms: a mapping exercise*, The European trade Union Institute, Working paper 2012.04, Brussels, 2012, pp. 16-17.

³⁷ Hugh Morris, "The French strike: What it means and how transport is affected", *The Telegraph*, 04 April 2018, Internet, <https://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/europe/france/articles/why-do-the-french-always-strike/> 20/04/2018.

³⁸ Macron's public sector reforms spark nationwide strikes, BBC News, 10 October 2017, Internet <http://www.bbc.com/news/world-europe-41566665> 20/04/2018.

³⁹ Referendumi su najčešće korišćeni zarad očuvanja postojećih uslova rada i borbe protiv privatizacije javnog sektora. U Nemačkoj je tako sprečena privatizacija bolnice u Hamburgu, u Švajcarskoj i Sloveniji reforma penzionog sistema itd. Navedeno prema: Roland Erne & Markus Blaser, "Direct Democracy and Trade Union Action", *Transfer: European Review of Labour and Research*, Sage, 2018, (bez podataka o broju toma, izdanja i strana), Internet, <http://hdl.handle.net/10197/9131> 20/04/2018.

radnog zakonodavstva, ali čak 60 procenata izražava zabrinutost u vezi sa planom predsednika Makrona.⁴⁰

Zaključak

Suočeni sa negativnim aspektima okruženja u kome se prelamaju svi uticaji globalnih ekonomskih kretanja, evropski sindikati nastoje da raznim modelima revitalizacije obezbede uticaj na ključna političko-ekonomska kretanja. Politički aktivizam je model i legitimno sredstvo uticaja koje teorijski proizilazi iz njihove političke funkcije i demokratskog političkog diskursa. Sindikati se participacijom u političkim procesima, sa više ili manje uspeha, konfrontiraju vladinoj politici deregulacije i fleksibilizacije tržišta rada, kao i reforme javnog sektora, što je trenutno samo defanzivna pozicija. Politička moć sindikata predstavlja varijablu pretežno opadajuće vrednosti, a dometi njihovog političkog aktivizma svoj krajni izraz više imaju u simboličnom otporu neoliberalnim reformama, a manje u sprečavanju istih.

U evropskim zemljama nema istovetnog obrasca političkog aktivizma sindikata, a mogućnosti i odgovarajući ishod njegove primene uslovljeni su: 1) dizajnom institucija, 2) konstelacijom i kredibilitetom aktera političkog procesa, 3) ukupnim kapacitetima sindikata.

Panevropski prostor predstavlja logističku bazu za razmenu iskustava i koordinaciju aktivnosti nacionalnih sindikata pod okriljem Evropske konfederacije sindikata (ETUC). Debate u Evropskoj uniji danas se pomeraju sa polja fiskalne ekonomije usmerene ka izlasku iz dužničke krize na sve šire teme ekonomskog rasta, bezbednosti, očuvanja granica, socijalne kohezije i pravičnosti.⁴¹ Možda u tom prostoru treba tražiti buduće šanse sindikata koji bi proaktivnim političkim aktivizmom u pravcu nacionalnih vlada preventivno ukazali na važnost socijalne dimenzije ekonomskog rasta.

Literatura

Bernaciak, Magdalena, Gumbrell-McCormick, Rebecca & Hyman, Richard, *Sindikati u Evropi: inovativni odgovori na teška vremena*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2014.

Bernaciak, Magdalena, "Social Dialogue Revival or „PR Corporatism“? Negotiating Crisis Measures in Poland and Bulgaria", *Transfer*, Volume 19, Issue 2, 2013, pp. 239-251.

⁴⁰ Macron government launches overhaul of France's labour laws, *BBC news*, 31 August 2017, Internet, <http://www.bbc.com/news/world-europe-41094790> 20/04/2018.

⁴¹ Yannis Papanitiou, „Greece's Chance“, *Carnegie Europe*, Internet, <http://carnegie-europe.eu/strategieurope/74884?lang=en> 23/04/2018

- Clauwereat, Stefan & Schömann, Isabelle, *The crisis and national labour law reforms: a mapping exercise*, The European trade Union Institute, Working paper 2012.04, Brussels, 2012.
- Ebbinghause, Bernhard, "Ever larger unions: organizational restructuring and its impact on union confederations", *Industrial Relations Journal*, Volume 34, Issue 5, December 2003, pp. 446-460.
- Ebbinghause, Bernhard, "Trade unions' changing role: membership erosion, organisational reform, and social partnership in Europe", *Industrial Relations Journal*, Volume 33, Issue 5, 2002, pp. 465-483.
- Erne, Roland & Blaser, Markus, "Direct Democracy and Trade Union Action", *Transfer: European Review of Labour and Research*, Sage, 2018 (bez podataka o broju toma, izdanja i strana), Internet, http://hdl.handle.net/10197/9131_20/04/2018.
- Frege, Carola & Kelly, John, "Union Revitalization Strategies in Comparative Perspective", *European Journal of Industrial Relations*, Volume 9, Number 1, 2003, pp. 7-24.
- Guardiancich, Igor & Molina, Oscar (eds) *TALKING THROUGH THE CRISES: Social dialogue and industrial relations trends in selected EU countries*, International Labour Organisation, Geneva-ILO, 2017.
- Heery, Edmund, "Union Organising in Comparative Perspective", *WSI-Mitteilungen*, 09/2003, vol. 56, pp. 522-527. Internet, https://www.boeckler.de/pdf/wsimit_eng_2003_09_heery.pdf 20/05/2017.
- Hyman, Richard & Gumbrell-McCormick, Rebecca, "Trade unions, politics and parties: is a new configuration possible?", *Transfer: European Review of Labour and Research*, 16(3), August 2010, pp. 315-331.
- Milosavljević, Aleksandar, Terzić, Predrag, „Politička funkcija sindikata: teorijske osnove i praktična dimenzija“, *Srpska politička misao*, Institut za političke studije, Beograd, Godina XXIV, Vol. 56, broj 2/2017, str. 193-208.
- Milosavljević, Aleksandar, „Revitalizacija savremenih odnosa evropskih socijaldemokratskih partija i sindikata“, u: Zoran Stojiljković (ur.) *Levica u postkriznom kontekstu*, Friedrich Ebert Stiftung-Fakultet političkih nauka – Centar za demokratiju, Beograd, 2013, str. 61-69.
- Mihailović, Srećko (ur.), *Sindikati i politika*, Službeni glasnik – Centar za razvoj sindikalizma, Beograd, 2012.
- Ost, David & Crowley, Stephen (eds), *Workers after Worker's States: Labour and Politics in Postcommunist Eastern Europe*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2001.
- Ost, David, "Illusory Corporatism in Eastern Europe: Neoliberal Tripartism and Postcommunist Class Identities", *Politics and Society*, Volume 24, Issue 4, Decembar 2000, pp. 503-530.

- Pizzorno, Alessandro, "Political Exchange and Collective Identity", in: Colin Crouch & Alessandro Pizzorno (eds) *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe since 1968*, Vol. 2, London: Macmillian Press, 1978, pp. 277-298.
- Pološki-Vokić, Nina i Obadić, Alka, „Revitalizacija sindikata u savremenom društvu“, *Ekonomski pregled*, 61(3-4), Zagreb, 2010, str. 187-214.
- “Resolution on the Role of the ETUC 2015/2019 – ETUC reorganisation“, European Trade Union Confederation, 2015, Internet, https://www.etuc.org/sites/www.etuc.org/files/document/files/en-role-of-the-etuc-2015-2019_etuc_reorganisation_0.pdf 20/04/2018.
- “Social dialogue and tripartism“, International Labour Conference, 107th Session, Report VI, International Labour Organization, Geneva, 2018.
- Schömann, Isabelle, *Labour law reforms in Europe: adjusting employment protection legislation for the worse?*, European Trade Union Institute, Working paper 2014.02, Brussels, 2014.
- Vandaele, Kurt, *Sustaining or Abandoning 'social peace'? – Strike developments and trends in Europe since the 1990s*, European Trade Union Institute, Working Paper 2011.05, Brussels, 2011.
- Waddington, Jeremy & Hoffmann, Reiner (eds) *Trade Unions in Europe. Facing Challenges and Searching for Solutions*, European Trade Union Institute, 2000.
- Watt, Andrew with the collaboration of Mariya Nikolova, *A quantum of solace? An assessment of fiscal stimulus packages by EU Member States in response to the economic crisis*, European Trade Union Institute, Working Paper, 2009.05, Brussels, 2009.

Mapa industrijskih odnosa u Evropi:

Internet, <http://www.worker-participation.eu/National-Industrial-Relations/Map-of-European-Industrial-Relations> 23/04/2018.

Izvori iz medija:

- Morris, Hugh, “The French strike: What it means and how transport is affected“, *The Telegraph*, 04 April 2018.
- Internet, <https://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/europe/france/articles/why-do-the-french-always-strike/> 20/4/2018.
- Papantoniou, Yannis, „Greece’s Chance“, *Carnegie Europe*, Internet, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/74884?lang=en> 23/04/2018.
- Macron’s public sector reforms spark nationwide strikes, *BBC News*, 10 October 2017, Internet, <http://www.bbc.com/news/world-europe-41566665> 20/04/2018.

Macron government launches overhaul of France's labour laws, *BBC news*, 31 August 2017, Internet, <http://www.bbc.com/news/world-europe-41094790> 20/04/2018.

"Union membership has plunged to an all-time low, says DBEIS", *The Guardian*, 01 June 2017, Internet, <https://www.theguardian.com/politics/2017/jun/01/union-membership-has-plunged-to-an-all-time-low-says-ons> 26/04/2018.

Aleksandar MILOSAVLJEVIĆ

POLITICAL ACTIVISM OF CONTEMPORARY EUROPEAN UNION: CAUSES AND REACHES

Abstract: In the first decades of the 21st century, the trend of decreasing power of trade unions continued as a reflection of long-term structural changes in the world economy, which are variously depreciated in European countries. Faced with very unfavorable action context, the trade unions are forced to use many different models of the revitalization of social and political power with various results. Starting from the old thesis that it represents a potential answer to a more defensive position regarding the state and the employers, possibilities and means of realizing trade unions' political activism are examined in this paper as a collective term for all means that affect the adoption of important political decisions. In European countries there is no identical form of it, whereas possibilities and results of its usage are conditioned by 1) institutions' design, 2) constellation and credibility of the political process' actors, and 3) capacity of the trade unions.

Key words: trade unions, Europe, political activism, political function, political power, political process, the labour market, public sector, strike, corporatism.

UDK 629.33(4-672EU)
629.33(470)
Bibliid 0543-3657, 70 (2018)
God. LXIX, br. 1170, str. 91-104
izvorni naučni rad
Primljen: 27.4.2018.

Miloš SRZENTIĆ¹

Uticao klastera na strukturu privreda Evropske unije i Ruske Federacije

Sažetak: Posledice Svetske ekonomske krize na proizvodnju i nezaposlenost u posmatranim privredama osećaju se i desetak godina posle njenog završetka. To je posebno uočljivo u sektoru automobilske industrije, kao dela prerađivačke proizvodnje. Potencijalni gubitak od trajnih zatvaranja proizvodnih kapaciteta u ovoj privrednoj grani imao bi dugoročne negativne efekte na privredni razvoj tih zemalja. Prostorno grupisanje kompanija iz ove privredne oblasti u klasterne predstavlja pozitivan način za podsticanje njihove proizvodnje. Međutim, s obzirom na probleme u strukturi privrede, kao i na povećanu konkurenciju iz inostranstva, potrebno je kontinuirano održavati efikasnost proizvodnje i nezaposlenost u tim klasterima na odgovarajućim nivoima. Da bi se to uspešno realizovalo, mere ekonomske politike trebalo bi da budu usmerene u pravcu povećanja međusobne saradnje klastera iz različitih država.

Cljučne reči: tekuća ekonomska politika, klasteri automobilske industrije, urbane aglomeracije, Okunov zakon, strukturalna ekonomska politika

Uvod

Kao jedan od značajnih problema koji je došao do izražaja u periodu tokom Svetske ekonomske krize je izuzetno naglo opadanje proizvodnje u sektoru prerađivačke industrije. To je imalo za posledicu zatvaranje mnogih preduzeća, što je dovelo i do ubrzanja rasta ukupne nezaposlenosti.

Da bi se takav rast nezaposlenosti usporio, primenjeni su diversifikovani paketi mera tekuće ekonomske politike. Oni su pre svega imali makroekonomsko dejstvo na nivou nacionalnih privreda. S obzirom da je njihova primena samo u određenoj meri uspela da pozitivno utiče na

---

¹ Doktor ekonomskih nauka Miloš Srzentić. E-mail: srzenticmil@sezampro.rs

rešavanje navedenog problema, postavlja se pitanje kojim se ostalim oblicima ekonomske politike može delovati.

Jedan od načina za uspješnije podsticanje proizvodnje i zaposlenosti, a koji je razmatran u ovom radu, je primena mera strukturne ekonomske politike. Međutim, da bi njeni efekti bili dovoljni, često ju je potrebno primenjivati u posebnim teritorijalnim i organizacionim jedinicama. Od njih se posebno ističu urbane aglomeracije i aglomeracije proizvodnje. U njima se nalaze klasteri od kojih su ovde posebno analizirani oni koji pripadaju sektoru automobilske industrije.

Cilj ovog rada je ispitati da li unapređenje međusobne saradnje posmatranih klastera može da doprinese povećanju proizvodnje i privrednog rasta.

U skladu s tim, predmet rada je analiza kretanja određenih ekonomskih faktora i njihovih međusobnih odnosa koji potencijalno mogu da utiču na uspešnost poslovanja klastera i kompanija koje se nalaze u njihovom sastavu. U prvom delu rada praćeno je kretanje osnovnih makroekonomskih veličina u tri posmatrane urbane aglomeracije u Nemačkoj, kao članici EU i evrozona. U drugom delu rada praćeno je njihovo kretanje u urbanim aglomeracijama u Ruskoj Federaciji. Za sistematizaciju dobijenih rezultata korišćene su metode kvantitativne i kvalitativne analize. Razmatranje mogućnosti uspostavljanja nove i unapređenja postojeće poslovne saradnje između klastera iz različitih država predstavlja sadržinu poslednjeg dela ovog rada. Pri klasifikovanju zaključaka u njemu korišćen je komparativni metod.

Da bi se pružila metodološka osnova za istraživanje sprovedeno u ovom radu formulisana je osnovna hipoteza. Ona je predstavljena u obliku: što je pad u proizvodnji postajao veći to je rasla potreba za primenom mera strukturne politike u privredama posmatranih zemalja.

Definisanje teorijskih pojmova

Promene u proizvodnji ovde su posebno posmatrane u urbanim aglomeracijama. One su u Nemačkoj definisane pomoću funkcionalnih urbanih zona. U Ruskoj Federaciji urbane aglomeracije su definisane kao urbane zone u kojima živi preko milion stanovnika.

U njima postoje aglomeracije proizvodnje, unutar kojih je došlo ili postepeno dolazi do formiranja klastera. Samim tim, aglomeracije proizvodnje se javljaju kroz fenomen grupisanja preduzeća u klastere. Kao razlozi nastanka i funkcionisanja klastera mogu se izdvojiti dva osnovna faktora: razvoj konkurentnosti industrijskih proizvođača i njihova geografska koncentracija.

Da bi se odgovorilo povećanim kvantitativnim i kvalitativnim zahtevima tržišta, preduzeća prostorno koncentrišu svoju proizvodnju iz finalnih, ali i snabdevačkih sektora industrije. Zajedno sa naučnim i obrazovnim

ustanovama, finansijskim institucijama i tehnološkim centrima, takav raspored industrijskih postrojenja čini osnovu svakog klastera. Uzajamnim delovanjem navedenih elemenata u klasteru utiče se na porast konkurentnosti preduzeća.²

To se događa na tri osnovna načina. Prvo, preko povećanja ekonomske efikasnosti preduzeća koja ulaze u njihov sastav. Zatim, doprinoseći povećanju tehnološke i organizacione inovativnosti u tim preduzećima. Takođe, podstičući razvoj novih poslovnih aktivnosti u njima. Mnoge od prednosti klastera su često zasnovane na ekonomiji eksternalija i prenošenju pozitivnih efekata kroz različita preduzeća koja ih sačinjavaju.³

Ove promene u proizvodnji prikazivane su i preko promene u stopi bruto domaćeg proizvoda (BDP). Ona je definisana kao procentualna promena u vrednosti svih finalnih proizvoda i usluga, proizvedenih na teritoriji jedne države, bez obzira da li su ih proizveli domaći ili inostrani rezidenti.

Promene u proizvodnji su praćene i preko Okunovog zakona. Prema njegovim postavkama, svaki procenat ukupne nezaposlenosti iznad prirodne stope nezaposlenosti je u korelaciji sa troprocentnim padom realnog BDP.⁴

Aglomeracije proizvodnje u Evropskoj uniji

Pokušaj da se uspešno iskustvo sa aglomeracijama proizvodnje u Zapadnoj i Istočnoj Nemačkoj nastavi i posle njihovog ujedinjenja dao je pozitivne rezultate.

Saradnja i koncentracija podizvođača na jednoj prostornoj lokaciji, koja ide u pravcu formiranja klastera, može se posmatrati na primeru nemačke kompanije Folksvagen (VW).

Sedište VW grupe je u Volfsburgu u Donjoj Saksoniji. U njemu se nalazi nekoliko fabrika ove kompanije. Najveći grad u njegovoj blizini je Hanover. U urbanoj aglomeraciji oko Hanovera živi oko 1.120.000 ljudi. Oko Hanovera je formiran klaster proizvođača u oblasti automobilske industrije, a u njegov sastav ulaze i fabrike u gradovima Volfsburg, Salcgiter i Osnabrik. U posmatranim gradovima koji sačinjavaju ovaj klaster ukupno živi i radi preko 1.600.000 ljudi, tako da se zajedno mogu posmatrati kao još veća

² Vladimir Grbić, *Ekonomija Evropske unije*, Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2005, str. 148.

³ Elena Ryzhkova & Nikolai Prosvirkin, "Cluster Initiatives as a Competitiveness Factor of Modern Enterprises", *European Research Studies*, Vol. 18, Issue 3, Special Issue on "The Role of Clustering in Provision of Economic Growth", 2015, Internet, https://www.ersj.eu/repec/ers/papers/15_3_p2.pdf, 02/11/2017, p. 25.

⁴ Više o ovome: Dragana Gnjatović, *Osnovi makroekonomije*, Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2003, str. 27.

urbana aglomeracija. U urbanoj aglomeraciji Hanovera u periodu od 2005. do 2015. stopa ukupne nezaposlenosti opala je sa 11,1% na 4,6%. U periodu Svetske ekonomske krize ipak je došlo do blagog rasta nezaposlenosti u ovoj urbanoj aglomeraciji sa 8,1% u 2008. na 8,5% u 2009. godini. Međutim, već u 2010. godini nastavljeno je smanjenje ove stope tako da je njena vrednost u toj godini iznosila 7,5%.

Širenje ovog klastera u ostale delove Nemačke predstavlja posebnu specifičnost aglomeracija proizvodnje u ovoj zemlji. Oko svakog od tri posmatrana grada prostorno se grupišu ne samo fabrike finalnih proizvoda kompanije VW nego i njenih podizvođača. Svi oni zapošljavaju radnike iz urbanih zona i urbanih aglomeracija formiranih oko tih gradova. Fabrike VW grupe su smeštene u gradovima u nekadašnjoj Istočnoj Nemačkoj u kojima su se i u ranijem periodu već proizvodili automobili i delovi za njih.

Svetska ekonomska kriza je značajnije uticala na poslovanje kompanije VW, posebno tokom 2009. godine. Prihodi od prodaje VW grupe su sa 113,8 milijardi evra u 2008. opali na 105,18 milijardi evra. Međutim, u narednoj godini taj prihod je iznosio 126,87 milijardi evra, dok je u 2011. iznosio 159,33 milijarde evra. Prihod od prodaje ove automobilske kompanije u 2016. godini porastao je na 217,27 milijardi evra.⁵

U gradovima Frajburg, Kemnic i Cvikau takođe se nalaze fabrike VW. Prema NUTS2 i NUTS3 klasifikaciji, ovi gradovi pripadaju zasebnom distriktu Kemnic koji se nalazi u saveznoj državi Saksoniji.⁶ Međutim, oni gravitiraju prema gradu Drezdenu i ukoliko se posmatraju kao jedinstvena urbana aglomeracija, može se videti da u njoj živi i radi oko 1.441.000 ljudi. Stopa ukupne nezaposlenosti u ovoj urbanoj aglomeraciji je opala sa 18,3% u 2005. na 6,4% u 2015. godini. Bez obzira na negativne uticaje Svetske ekonomske krize ova stopa je nastavila da opada. Tokom perioda od 2008. do 2010. godine njena vrednost se smanjila sa 12,3% na 9,8%.

U urbanoj aglomeraciji koju čini grad Lajpcig zajedno sa gradovima Hale i Merseburg takođe se nalaze postrojenja za proizvodnju automobila kompanije VW. Geografska specifičnost ove urbane aglomeracije je to što se grad Lajpcig nalazi u saveznoj državi Saksonija, a gradovi Hale i Merseburg u saveznoj državi Saksonija-Anhalt. U ovoj urbanoj aglomeraciji živi oko 1.020.000 ljudi. Stopa ukupne nezaposlenosti u Lajpcigu je sa 13,1% u 2009. opala na 7,8% u 2015. godini.

⁵ Volkswagen, *Annual Report 2016*, Volkswagen AG, Group Communications, Wolfsburg, Germany, 2016, Internet, http://annualreport2016.volkswagenag.com/servicepages/downloads/files/entire_vw_ar16.pdf, 24/11/2017, p. 119.

⁶ Prema korišćenju metodologiji Eurostata svaka urbana aglomeracija u EU se može sastojati od jednog ili više NUTS3 regiona. Eurostat, *Your key to European statistics*, Metropolitan regions, Internet, <http://ec.europa.eu/eurostat/web/metropolitan-regions/overview>, 17/12/2017.

U gradu Ludvigsfeldu takođe se nalazi jedna od fabrika Folksvagen grupe, a ovaj grad se nalazi u distriktu Teltou-Fleming koji odgovara jednom NUTS3 regionu. Zajedno sa još osam distrikta i Berlinom, kao posebnim gradom-državom, distrikt Teltou-Fleming čini jednu od najvećih urbanih aglomeracija u Nemačkoj. U njoj živi i radi oko 5,1 miliona ljudi.⁷

Stopa ukupne nezaposlenosti u ovoj urbanoj aglomeraciji je takođe kontinuirano opadala i to sa 19,3% u 2005. na 8% u 2015. godini. Posebno visok pad stope ukupne nezaposlenosti je ostvaren u 2009. godini kada je njena vrednost iznosila 12,4%, dok je u prethodnoj 2008. godini vrednost ove stope u urbanoj aglomeraciji Berlin dostigla 15,2%.

Aglomeracije proizvodnje u Ruskoj Federaciji

U Ruskoj Federaciji su posmatrana tri klastera. Oko grada Nižnji Novgorod u Rusiji formirana je urbana aglomeracija od 1.760.000 ljudi. Kompanija Ford je pomogla početak proizvodnje automobila u Nižnjem Novgorodu još tokom tridesetih godina XX veka, učestvujući time u osnivanju GAZ-a. Preliminarni sporazum o saradnji je potpisan samo pola godine pred početak Velike Depresije u SAD. Kompanija Ford suočena sa velikim smanjenjem tražnje za svojim proizvodima je počela da traži nova tržišta u tadašnjem Sovjetskom Savezu. Proizvodnja automobila pod licencom Forda započeta je početkom 1932. godine. Ponovno uspostavljanje proizvodnje Fordovih modela u tom gradu predstavljalo bi pozitivan primer dugoročne saradnje dve kompanije.

U skorijem periodu, Ford je sa ruskom firmom Solers (bivše preduzeće Severstal Auto) osnovao kompaniju Ford-Solers sa sedištem u okolini Sankt Peterburga. Takođe, čitava transplant fabrika kompanije Krajsler je tokom 2008. godine kupljena od strane GAZ-a i relocirana u Nižnji Novgorod. Sredinom 2011. godine, nemačka kompanija VW je uspostavila saradnju u proizvodnji automobila takođe sa kompanijom GAZ u ovom gradu.

Klaster PAC (*engl.* Povolziskiy automotive cluster) se u svojoj osnovi sastoji od tri grada oko kojih su formirane urbane aglomeracije. To su gradovi: Samara, Uljanovsk i Saratov.⁸ Ukupno stanovništvo klastera PAC,

⁷ Eurostat, *Statistics on European cities*, Eurostat statistics explained, March 2017, Internet, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Statistics_on_European_cities, 27/12/2017.

⁸ Prema korišćenju klasifikaciji, klaster PAC je jedan od četiri osnovna klastera iz oblasti automobilske industrije u Ruskoj Federaciji. Timur Bareev, "Application of different cluster typologies in Russian's automotive cluster analysis", *Procedia Economics and Finance*, Vol. 14, Kazan (Volga Region) Federal University, the Russian Federation, 2014, Internet, https://ac.els-cdn.com/S2212567114006844/1-s2.0-S2212567114006844-main.pdf?_tid=spdf-359f7c8c-69f0-4a7d-85a0-bbadcca7f5de&acdnat=1519741459_cdae506080baafcd2baf9170e4b4024, 11/01/2018, p. 46.

posmatrano po navedenim urbanim aglomeracijama, sačinjava oko 4.715.000 ljudi.

U urbanoj aglomeraciji oko grada Samare živi preko tri miliona ljudi, dok u samoj urbanoj zoni Samare živi i radi oko 1.320.000 ljudi. Oko 40% industrijske proizvodnje i 35% ukupne radne snage u Samari je koncentrisano u automobilske industriji.⁹

U posmatranoj urbanoj aglomeraciji oko Samare se nalazi i grad Toljati u kome živi i radi oko 720.000 ljudi. U ovom gradu se nalazi sedište kompanije AvtoVAZ.

U osnivanju AvtoVAZ-a u Toljatiju 60-ih godina XX veka učestvovala je italijanska kompanija FIAT. Početkom 2011. godine američki GM je sa ruskom firmom AvtoVAZ osnovao kompaniju GM-AvtoVAZ. Trenutno je kompanija AvtoVAZ u većinskom vlasništvu francuske Reno grupe.

Industrijski klaster u oblasti automobilske industrije u regionu Samare je osnovan u septembru 2016. godine. Infrastrukturu ovog, kao i ostalih posmatranih klastera, čine naučne i obrazovne ustanove, finansijske institucije, prostori namenjeni industrijskoj i tehnološkoj infrastrukturi. Od najznačajnijih obrazovnih ustanova izdvajaju se univerziteti u Samari i Toljatiju. Finansijske organizacije čine dve banke. Razvojni centar, regionalni inženjerski centar i tehnopark iz oblasti visokih tehnologija predstavljaju infrastrukturna mesta. Specijalne ekonomske zone u industrijskoj proizvodnji kao i industrijski parkovi sačinjavaju industrijske infrastrukturne prostore.¹⁰

U urbanoj aglomeraciji Saratov živi oko 1.090.000, dok u gradu Uljanovsku živi i radi oko 624.500 ljudi i u njemu se nalazi sedište automobilske kompanije UAZ.

U urbanoj aglomeraciji oko Rostova na Donu živi i radi 1.290.000 ljudi.¹¹ U njoj se nalazi grad-luka Taganrog u blizini ušća reke Don u Azovsko more. U njemu je do sredine 2014. godine poslovala kompanija TagAZ, takođe iz oblasti automobilske industrije. Između ostalih, ova kompanija je saradivala sa GM grupom još od 1997, u čijem sastavu se tada nalazio i južnokorejski Daevu Motors. Međutim, početkom 2014. godine ova kompanija je prestala sa radom. Stopa ukupne nezaposlenosti u Rostovu na Donu je sa 8% u 2010. opala na 6% u 2014. godini. Nastavak proizvodnje u kompaniji TagAZ bi doprineo daljem smanjenju nezaposlenosti u ovoj urbanoj aglomeraciji.

⁹ UNIDO, *Facilitating International Market Access for Manufacturing Suppliers in the Automotive Component Industry in the Samara Region of Russia*, Internet, <https://www.unido.org/our-focus/advancing-economic-competitiveness/supporting-small-and-medium-industry-clusters/automotive-supplier-development/projects/russian-federation>, 15/01/2018.

¹⁰ Cluster of Automotive Industry of Samara Region, Togliatti, Russian Federation, 2018, Internet, <http://en.caisr.org/general>, 18/01/2018.

¹¹ Prema podacima preuzetih sa internet sajta Citypopulation, Internet, <https://www.citypopulation.de/world/Agglomerations.html>, 01/01/2018.

Mogućnosti internacionalne saradnje klastera u automobilske industriji

Razlozi za saradnju posmatrani sa mikroekonomskog nivoa

Nova saradnja proizvođača automobila iz SAD i Rusije mogla bi da bude zasnovana ne samo na transferu kompanija Velike trojke iz Detroitkog klastera u Rusku Federaciju. Alternativni pristup mogao bi da bude na srazmernoj alokaciji proizvodnih pogona tih kompanija u svaki od posmatranih klastera ruske automobilske industrije. To bi moglo da se realizuje i na sledeći način: Ford bi nastavio saradnju sa GAZ-om u Nižnjem Novgorodu. Dženeral Motors bi proširio svoje poslovanje već započeto formiranjem kompanije GM-AvtoVAZ u PAC klasteru. Takođe, s obzirom da je u Rostovu na Donu prestala da funkcioniše kompanija TagAZ u njenom ponovnom osposobljavanju za proizvodnju u ovom gradu, bi mogao da svoje fabrike otvori Fiat-Krajsler. Tu bi, shodno ovom pristupu, bila posebno naglašena proizvodnja Krajslerovih modela.

Teorijska osnova za ovakvo objašnjenje se može pronaći u dvostrukoj ulozi koju velika, već postojeća, preduzeća unutar svakog od posmatranih klastera imaju. U svakom od klastera je potrebno da postoji barem po jedno veliko domaće preduzeće. Prva uloga takvog domaćeg preduzeća je da ono predstavlja pokretača razvoja celog klastera u čijoj se osnovi nalazi. Međutim, druga njegova uloga je da čuva unutrašnju tradiciju klastera i regionalne poslovne kulture okruženja u kome se taj klaster nalazi.¹²

Samim tim, u slučaju dolaska transnacionalnih kompanija iz inostranstva, domaća velika preduzeća koja već posluju u klasteru potrebno je očuvati i omogućiti im da uspostave ravnopravnu saradnju sa tim inostranim kompanijama, kada god postoje objektivne mogućnosti za to.

Na osnovu do sada navedenog može se konstatovati da i pored toga što je u okolini Sankt Peterburga već oformljena zajednička kompanija Ford-Solers, kao i nezavisno od toga što se određeni modeli Forda, Krajslera i Dženeral Motorsa već proizvode u nekom od tri posmatrana klastera, postoji izražena potreba za organizovanom proizvodnjom i kooperantskim angažovanjem mnogih kompanija iz inostranih klastera automobilske industrije u Rusku Federaciju.

Razlozi za to se mogu predstaviti na sledeći način:

1) Detroitski klaster automobilske industrije iz SAD, osim tri kompanije proizvođača automobila, obuhvata i ostale elemente klastera. Visoko obučena radna snaga, najmodernije istraživačke i razvojne institucije,

¹² Vasilisa V. Gorochayeva & Alexander G. Druzhinin, "Clustering Within the Economy of Rostov Region (Russia): The Factor of Large Business", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, MCSER Publishing, Rome-Italy, Vol. 6, No. 6, November 2015, Internet, Doi:10.5901/mjss.2015.v6n6p267, 11/02/2018, p. 270.

obrazovne ustanove, kao i najgušća mreža dobavljača iz automobilske industrije na svetu su karakteristike ovog klastera. Savezna država Mičigen u kojoj se nalazi ovaj klaster ima 16 javnih univerziteta, od kojih tri najveća univerziteta (Mičigen Državni Univerzitet, Univerzitet u Mičigenu i Državni Univerzitet Vejn) čine poznati Univerzitetski Istraživački Koridor.¹³ Ova naučno-istraživačka mreža je povezana sa Detroitским klasterom.

Samim tim, saradnja u obliku pojedinačnih transplant kompanija iz Velike trojke, kao i zajedničkih ulaganja i merdžera sa već postojećim kompanijama iz Rusije nije bila dovoljna. Ona se može proširiti upravo pomoću organizovane saradnje čitavog Detroitskog klastera sa analiziranim klasterima automobilske industrije u Ruskoj Federaciji.

2) Kao primer za to se može izdvojiti klaster PAC, koji u Rusiji već postoji od 2016. godine i to kao pravno lice. To konkretno znači da ukoliko se želi saradnja sa ruskim kompanijama koje čine taj klaster onda bi to trebalo da se učini u saradnji sa celim klasterom, a ne sa pojedinačnim kompanijama u njemu.

S druge strane posmatrano, to upravo znači da bi i kompanije iz Detroitskog klastera trebalo prvo da međusobno usaglase svoje poslovanje u cilju dalje saradnje sa klasterom PAC, kao i sa ostalim posmatranim klasterima iz Rusije. Time bi se izbeglo neracionalno ekonomsko ponašanje, koje može da dovede do finansijskih gubitaka i odustajanja od potencijalne poslovne saradnje.

Postojanje Detroitskog klastera predstavlja i pravno dozvoljenu mogućnost da sve tri najveće kompanije iz njega zajednički nastupe na ruskom tržištu proizvođača automobila, a da se to ne posmatra kao pokušaj oligopolizacije tog tržišta u odnosu na ostale inostrane konkurente u proizvodnji automobila u Rusiji. Da bi se to i ostvarilo potrebno je da Detroitski klaster ispunjava sve formalne i sadržinske uslove za takvu saradnju, a s obzirom na njegov već navedeni sastav on to i čini.

3) Pored sadržinskih i pravnih komponenti koje odlučujuće utiču na uspešnost širenja klastera u inostranstvu, od značaja je i geografska udaljenost postrojenja iz inostranog klastera u odnosu na sedište i postrojenja kompanija iz domaćeg klastera.

Širenje proizvodnje VW u SAD je izvršeno tako što su postrojenja te nemačke kompanije izgrađena na značajnoj geografskoj udaljenosti od sedišta Detroitskog klastera. Za razliku od toga, kompanija VW je u Rusiji uspostavila ne samo naučno-istraživačku, već i proizvodnu saradnju sa već postojećim ruskim proizvođačima automobila unutar samog klastera PAC, kao najvećeg posmatranog klastera automobilske industrije.

¹³ Detroit Regional Chamber, Industry clusters – Automotive, Detroit, Michigan, Internet, <http://www.detroitchamber.com/industry-clusters/automotive/>, 02/02/2018.

4) S druge strane posmatrano, ruskim proizvođačima automobila tokom ranijih perioda bila je potrebna direktna saradnja sa inostranim proizvođačima u oblasti tehnološkog razvoja. U posmatranim klasterima u Ruskoj Federaciji, osim saradnje sa kompanijama iz Velike trojke iz SAD, prisutne su i kompanije iz drugih inostranih zemalja. Time se upotpunjuje sadržina svakog od posmatranih klastera, ali gubi na značaju oslanjanje na po jedan osnovni inostrani strateški partner u svakom od klastera.

Razmatrani prostorni razmeštaj ovih kompanija odgovarao bi konkurentskoj i geografskoj komponenti svakog od posmatranih klastera. Usmeravanje proizvodnje ka vertikalnim i horizontalnim pravcima širenja klastera predstavlja adekvatan način za povećanje konkurentnosti proizvodnje. Geografska komponenta se, osim grupisanja preduzeća na određenim lokacijama, može posmatrati i sa stanovišta povećanja ekonomske efikasnosti preko korišćenja zajedničkih transportnih puteva za sirovine, repromaterijal i finalne proizvode. Jedni od osnovnih su tokovi reka Volge i Dona, na čije obale izlaze posmatrane urbane aglomeracije koje u svom sastavu imaju klaster automobilske industrije u Rusiji.

Postojanje obe ove komponente olakšava upravo primenu profesionalne i geografske mobilnosti radne snage, kao mera strukturne politike.

Razlozi za saradnju posmatrani sa makroekonomskog nivoa

Tokom perioda Svetske ekonomske krize pad agregatne tražnje, a time i pad proizvodnje, doveo je i do rasta stope ukupne nezaposlenosti u svim posmatranim državama. U međuvremenu su primenjivane mere tekuće ekonomske politike kojima je trebalo da bude smanjen proizvodni jaz, čime bi, prema Okunovom zakonu, došlo i do smanjenja stope ukupne nezaposlenosti. To se i dogodilo u narednom periodu, ali samo u određenoj meri. Stopa BDP u Rusiji jeste porasla sa -11,5% sredinom 2009. na 5% sredinom 2010. godine. Međutim, stopa ukupne nezaposlenosti u Rusiji je sa 9,5% opala na 7%. Prema korišćenim teorijskim postavkama Okunovog zakona taj pad stope ukupne nezaposlenosti je mogao da bude dvostruko veći.

Primenom odgovarajućih mera monetarne i fiskalne politike u Nemačkoj je tokom istog perioda stopa BDP porasla sa -6,4% na preko 4%, dok je stopa ukupne nezaposlenosti opala sa 7,9% na 6,4%. Iz tog razloga se može konstatovati da je u Nemačkoj tada došlo do još većeg odstupanja od postavki Okunovog zakona, kada se ove veličine posmatraju u relativnim iznosima.

U narednom periodu, trend kretanja stope ukupne nezaposlenosti u Rusiji i Nemačkoj jeste nastavljen u pravcu njenog smanjenja. Međutim, tek početkom 2014. je njena vrednost u Rusiji iznosila oko 5%, što je i njena visina tokom 2017. godine. Ta vrednost odgovara postavkama Okunovog zakona, u poređenju sa najnižom stopom BDP izmerenom u Rusiji tokom perioda Svetske ekonomske krize. U Nemačkoj je stopa ukupne nezaposlenosti

takođe nastavila da kontinuirano opada, da bi krajem 2017. godine njena vrednost iznosila ispod 4%.

U većini analiziranih aglomeracija proizvodnje u Rusiji i Nemačkoj stopa ukupne nezaposlenosti je tokom čitavog posmatranog perioda, uključujući i period Svetske ekonomske krize, kontinuirano opadala. Na osnovu toga se može uočiti pozitivan uticaj postojanja klastera u njima na kretanje ukupne nezaposlenosti.

S druge strane posmatrano, Svetska ekonomska kriza je imala različite uticaje na strukturu privreda Nemačke, ostalih zemalja članica evrozone, SAD i Rusije.

Stopa strukturne nezaposlenosti u zemljama evrozone i SAD pokazala je manje fluktuacije svojih vrednosti. Negativni uticaji Svetske ekonomske krize u Nemačkoj se nisu direktno odrazili na promenu smera kretanja stope strukturne nezaposlenosti, tako da je njena vrednost u ovoj zemlji nastavila kontinuirano da opada.

Međutim, u Rusiji je upravo tokom Svetske ekonomske krize došlo do najvećeg rasta stope strukturne nezaposlenosti tokom posmatranog perioda. Njena vrednost se sa oko 6% u 2008. povećala na preko 8% u 2009. godini. Od tada je usledio kontinuirani pad vrednosti stope strukturne nezaposlenosti u Rusiji da bi njena vrednost u 2014. godini iznosila 5%.

S obzirom da stopa strukturne nezaposlenosti ne zavisi od nominalnih efekata, uzroci naglog rasta njene vrednosti se ne mogu tražiti u kretanju stope inflacije.

Negativan uticaj Svetske ekonomske krize se u Rusiji vrlo direktno i brzo preneo na tržišta rada. To je dovelo do porasta u nepoklapanju ponude i tražnje za radnom snagom određenih kvalifikacija, a time i do rasta stope strukturne nezaposlenosti. Otuda izražena potreba za nastavkom promena u strukturi privrede Rusije. Kao jedan od načina za njihovo pozitivno ispoljavanje je formiranje klastera.

Iz tih razloga se može konstatovati da je za ubrzanje rasta BDP, a indirektno zbog postojanja strukturne nezaposlenosti, uz mere tekuće ekonomske politike, potrebno kontinuirano paralelno primenjivati mere strukturne politike.

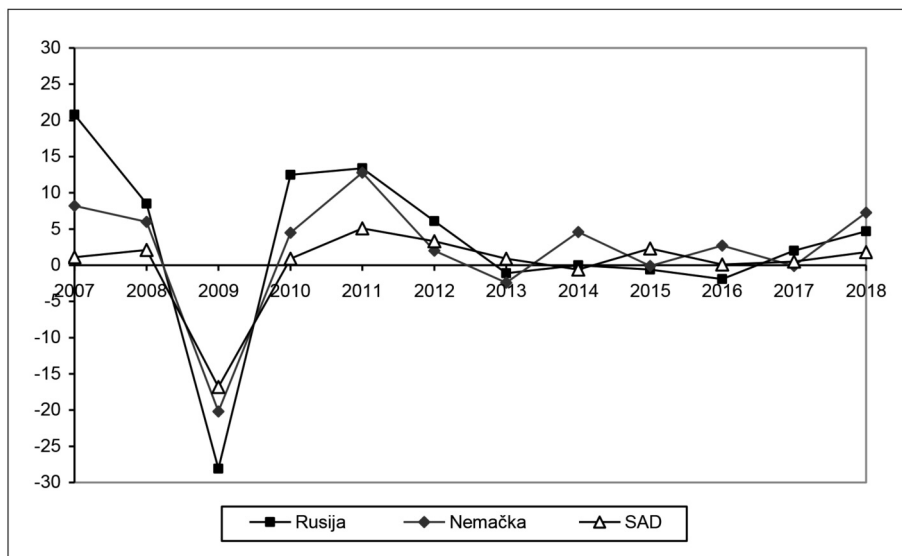
Kao organizovaniji i unapred pripremljeni način njihove primene je postojanje klastera.

Različita integrisanost klastera u strukturu privrednog sistema u Nemačkoj, SAD i Rusiji je imala i svoj uticaj na kretanje proizvodnje u ovim zemljama, posebno tokom perioda Svetske ekonomske krize.

Potreba za većim uključivanjem klastera u privredne sisteme ovih zemalja i njihovu međusobnu saradnju se može videti i na primeru naglog pada prerađivačke proizvodnje, u koju spada i sektor automobilske industrije, tokom Svetske ekonomske krize.

Najveća smanjenja u prerađivačkoj proizvodnji na mesečnim nivoima su zabeležena tokom 2009. godine kada je ona opala u SAD za -16.8%, u Nemačkoj za -20.2%, a u Rusiji za -28.1%, u odnosu na odgovarajuće mesece u 2008. godini, što se može videti i sa Grafikona 1.

Grafikon 1. Kretanje stope promene u prerađivačkoj proizvodnji za mesec januar u Rusiji, Nemačkoj i SAD tokom perioda od 2007. do 2018.

Izvor: <https://ieconomics.com/indicators>, 27/02/2018.

Zaključak

Na osnovu rezultata dobijenih istraživanjem sadržanim u ovom radu, može se zaključiti da se posredstvom klastera i kompanija u njima može na adekvatan način uspostaviti i proširiti međunarodna ekonomska saradnja.

U posmatranim urbanim aglomeracijama u Nemačkoj postoji kontinuirano uspešno širenje klastera automobilske industrije unutar granica te zemlje, posebno kompanije VW. Širenje klastera ovog proizvođača automobila, zasnovano na drugačijem pristupu, na tržištu SAD nije dalo očekivane rezultate.

U urbanim aglomeracijama u Rusiji je do sada uspostavljena saradnja sa automobilskim kompanijama iz Detroitkog klastera. Međutim, ono što se posebno izdvojilo jeste mogućnost buduće saradnje između čitavog Detroitkog klastera, posmatranog kao pravo-poslovne celine, sa postojećim klasterima automobilske industrije iz Ruske Federacije. S druge strane

posmatrano, da bi se ova saradnja uspešno realizovala potrebno je očuvati postojeće domaće kompanije u klasterima, a istovremeno i prihvatiti inostrane partnere u cilju održanja i unapređenja njihovog poslovanja.

Na osnovu dobijenih rezultata istraživanja sprovedenog na makroekonomskom nivou, može se zaključiti da održivost Okunovog zakona postoji i da je karakteristična za period Svetske ekonomske krize, posebno u Rusiji.

Međutim, bez obzira što je stopa realnog BDP vraćena na svoje predrecesione vrednosti primenom mera tekuće ekonomske politike, stopa ukupne nezaposlenosti je i dalje na relativno visokim nivoima. Iz tog razloga, potrebno je primenjivati i mere strukturne politike, kojima se može dugoročno uticati na prostorni razmeštaj proizvodnih kapaciteta, pri čemu dolazi i do promena u strukturi potrebnih kvalifikacija zaposlenih.

Samim tim, može se konstatovati da se osnovna hipoteza od koje se pošlo u istraživanju sadržanom u ovom radu može prihvatiti kao tačna. Pad proizvodnje i prateći rast nezaposlenosti se ne mogu nadoknaditi bez primene razmatranih mera. Postojanje klastera u automobilske industriji, kao dela sektora prerađivačke proizvodnje, olakšava i ubrzava efekte njihove primene.

Kreiranje pravnih i ekonomskih uslova za sistematsku primenu organizacije proizvodnje kakva postoji u aglomeracijama proizvodnje i njihovim pojavnim oblicima, kao što su posmatrani klasteri, predstavlja jedan od mogućih pravaca putem kojih bi se omogućilo stvaranje ekonomskih mehanizama otpornijih na buduće krize.

Bibliografija

Bareev, Timur, "Application of different cluster typologies in Russian's automotive cluster analysis", *Procedia Economics and Finance*, Vol. 14, Kazan (Volga Region) Federal University, the Russian Federation, 2014, Internet, https://ac.els-cdn.com/S2212567114006844/1-s2.0-S2212567114006844-main.pdf?_tid=spdf-359f7c8c-69f0-4a7d-85a0-bbadcca7f5de&acdnat=1519741459_cdae506080baafcd2baf9170e4bb4024,11/01/2018, pp. 42-48.

Cluster of Automotive Industry of Samara Region, Togliatti, Russian Federation, 2018, Internet, <http://en.caisr.org/general,18/01/2018>.

Detroit Regional Chamber, Industry clusters – Automotive, Detroit, Michigan, Internet, <http://www.detroitchamber.com/industry-clusters/automotive/,02/02/2018>.

Eurostat, *Statistics on European cities*, Eurostat statistics explained, March 2017, Internet, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Statistics_on_European_cities,27/12/2017.

Eurostat, *Your key to European statistics*, Metropolitan regions, Internet, <http://ec.europa.eu/eurostat/web/metropolitan-regions/overview>, 17/12/2017.

Gorochnaya V. Vasilisa, & Druzhinin, G. Alexander, "Clustering Within the Economy of Rostov Region (Russia): The Factor of Large Business", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, MCSER Publishing, Rome-Italy, Vol. 6, No. 6, November 2015, Internet, *Doi:10.5901/mjss.2015.v6n6p267*, 11/02/2018, pp. 267-272.

Grbić, Vladimir, *Ekonomija Evropske unije*, Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2005.

Gnjatović, Dragana, *Osnovi makroekonomije*, Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2003.

Ryzhkova, Elena & Prosvirkin, Nikolai, "Cluster Initiatives as a Competitiveness Factor of Modern Enterprises", *European Research Studies*, Vol. 18, Issue 3, Special Issue on "The Role of Clustering in Provision of Economic Growth", 2015, Internet, https://www.ersj.eu/repec/ers/papers/15_3_p2.pdf, 02/11/2017, pp. 21-30.

UNIDO, *Facilitating International Market Access for Manufacturing Suppliers in the Automotive Component Industry in the Samara Region of Russia*, Internet, <https://www.unido.org/our-focus/advancing-economic-competitiveness/supporting-small-and-medium-industry-clusters/automotive-supplier-development/projects/russian-federation>, 15/01/2018.

Volkswagen, *Annual Report 2016*, Volkswagen AG, Group Communications, Wolfsburg, Germany, 2016, Internet, http://annualreport2016.volkswagenag.com/servicepages/downloads/files/entire_vw_ar16.pdf, 24/11/2017, p. 119.

Internet stranice

<https://www.citypopulation.de/world/Agglomerations.html>, 01/01/2018.

<https://ieconomics.com/indicators>, 27/02/2018.

Miloš SRZENTIĆ

**INFLUENCE OF CLUSTERS ON STRUCTURE OF ECONOMIES
OF EUROPEAN UNION AND RUSSIAN FEDERATION**

Abstract: The impact of the world economic crisis on production and unemployment in the observed economies is still felt ten years after its ending. This is particularly noticeable in the sector of the automobile industry, as a part of manufacturing production. The potential loss from a permanent closing down of production capacities in this sector of the economy will exert long-term negative effects on the economic development of these countries. Spacial grouping of companies from this economic area into clusters represents a positive way for stimulation of their production. However, regarding the structural problems of the economy and increased competition from abroad, it is necessary to maintain the efficiency of production and to hold unemployment at appropriate levels in these clusters. In order to achieve this, economic policy measures should aim to increase the mutual cooperation of the clusters from different states.

Key words: current economic policy, clusters of the automobile industry, urban agglomerations, Okun's law, structural economic policy.

DŽIHAD PROTIV DEMOKRATIJE

Valid Fares, *Rat ideja: Džihadizam protiv demokratije*, Dosije studio, Beograd 2018. (Original: Walid Phares, *The War of Ideas, Jihad Against Democracy*, Palgrave, MacMillan 2007)

Rat ideja Valida Faresa, u prevodu profesora Olivera Antića, valja čitati barem iz dva razloga. Jedan je da bi se upoznali sa idejama pokreta i organizacija koje seju teror ili ga pravdaju u ime islama, te kritičkim i nekritičkim pristupom tim idejama u zapadnom svetu. Drugi razlog, a čitalac neka prosudi koji je dominantniji, bio bi da kroz polemiku autora sa dominantnim relativističkim i (neo)liberalnim pristupom radikalnim idejama i pokretima sa islamskog istoka, pronikne u neokonzervativni svet misli i tumačenja demokratije i sveta političkih ideja.

Valid Fares, autor dvanaest knjiga od kojih je ovo druga prevedena na srpski jezik (posle *Džihada u budućnosti: terorističke strategije protiv Amerike*), bio je ideolog male socijal-demokratske hrišćanske milicije u libanskom građanskom ratu. Decenijama je saradnik manje poznatih američkih visokoobrazovnih institucija, ali i obaveštajnih agencija koje dejstvuju na području Bliskog istoka. Fares je u predsedničkoj kampanji bio savetnik Mita Romnija 2012. i kasnije Donalda Trampa (2016) za pitanja terorizma, a danas se pretpostavlja da neformalno i dalje ima uticaja u Beloj kući. Priroda njegovog angažmana u SAD mogla bi da bude treći razlog sa upoznavanjem ideja i načina razmišljanja onih koji utiču na oblikovanje politike velike svetske sile.

Ovaj francuski magistar i američki doktor političkih nauka koji je vodio idejni rat barem od 1986. godine u domovini, često je sumnjičen za islamofobiju i bliskost sa tajnim službama. Iz Libana je morao pobeći kako bi sačuvao glavu koju su tražili pripadnici Hezbolaha, što objašnjava i njegov stav prema šiitskoj organizaciji.

Iskustvo iz rata poslužilo mu je kao odskočna daska za uspeh na floridskom univerzitetu i ulazak na američko tržište političkih ideja. Tu je da se bori sa „čuvarima riznica znanja na univerzitetima“ koji odbijaju da imenuju džihadizam kao problem i koji nakon septembra 2001. dopuštaju da se vodi, kako Fares ponavlja, „takozvani rat protiv terorizma“ umesto da jasno imenuju neprijatelja – radikalnu islamističku ideologiju, džihadizam,

koja korene vuče iz srednjeg veka, a od kolonijalizma i propadanja poslednjeg halifata počinje da se sve više širi po muslimanskom svetu. On obaveštava čitaoca o situaciji iz 2001. godine „većina od 1.200 predavača društvenih nauka, profesora bliskoistočnih studija i stručnjaka za islam od Oksforda do Harvarda tretirali su džihad kao benignu duhovnu tradiciju, poput joga“, što i danas čini možda i većina istraživača.

Autor veli da je njegova knjiga nastala i kao polemika sa akademskim stručnjacima, ali i kao pojašnjenje čitaocu kako izgleda rat ideja i kako se on danas vodi između „džihadizma i demokratije“ (42). Knjiga je Faresov odgovor mondijalistima koji odbijaju da imenuju i priznaju postojanje džihadizma kao radikalne islamističke ideologije, ali istovremeno daju „legitimitet argumentima svojih kolega sa Istoka...“ (43).

U petnaest poglavlja autor vodi rat ideja protiv ideologija kojima suprotstavlja „ideje demokratije, podele vlasti, identiteta, jednakih mogućnosti, vladavine prava, sekularizma i pravde za sve“ čije izvorište nalazi, ni manje ni više, nego u Mesopotamiji, a potom i u Grčkoj, Rimu i u vremenu „epohe prosvetiteljstva u Evropi do Lige naroda.“ (44). Ovakav koktel već nagoveštava okvir u kome promišlja Fares. On se boji za ‘demokratske principe’ koji važe „samo ako međunarodna zajednica u svakoj prilici radi na njihovom širenju“ (45). Ovo piše 2006. godine kada vlada Džordža Buša mlađeg promovise politiku širenja demokratije na širem Bliskom istoku, politiku koja će u praksi stimulisati kolaps i krizu mnogih arapskih zemalja u lancu dođaja koji su prvo nazvani *Arapsko proleće*. Libansko-američki autor je zabrinut jer „komunizam, fašizam, ekstremni nacionalizam, nacizam i drugi radikalni, totalitaristički ‘izumi’, koji su se međusobno sukobljavali..., sada su se objedinili da bi se suprotstavili svom krajnjem zajedničkom neprijatelju – demokratiji“ (69).

Fares je nesumnjivo u pravu kada ukazuje na jednostranost zapadne i američke naučne javnosti. Poziva na rušenje politički korektnog stava (ali samo u vezi sa džihadizmom) kada piše da „U Briselu, *eksperti* Evropske komisije nameću duboku tišinu o doktrinarnim korenima džihadizma da, kako to opisuju džihadisti, ‘osećanja muslimana’ ne bi bila povređena (41). On ukazuje na istorijske polemike i nepomirljiv stav izrazite većine akademskih radnika i brojnih političara prema prirodi pretnje koja dolazi zapadnom svetu sa muslimanskog istoka. Fares navodi kako je ogromna većina politikologa i drugih društvenjaka u SAD pobijala svake godine Hantingtonovu tvrdnju i ponavljala „Sudar civilizacija ne postoji“. Kako primećuje „liberali i marksisti stajali su iza jedinstvene opozicije Hantingtonovoj tezi“ (55).

Osvrt na Hantingtona Fares koristi da ukaže na činjenicu da je preteča teze o podeli sveta na civilizacije i kulture njegova prva knjiga, objavljena 1979. godine (57). Ono što Fares previđa ili prećutkuje jeste da poimanje međunarodnih odnosa kao dominantno određenih civilizacijskim razlikama razrađuje ruski mislilac Nikolaj Jakovljevič Danilevski još 1871. godine, u

kapitalnom delu „Rusija i Evropa“. U isto vreme takvu misao gaji Dostojevski u *Piščevim dnevnicima*, kasnije Oswald Špengler, Karl Haushofer, Arnold Tojnbi i plejada drugih autora.

On grmi i u emisijama TV Foksa, novinskim natpisima, predavanjima i u knjizi *Rat ideja*, govori o antidemokratskoj osovini, sekularnim vladama u Bagdadu i Damasku i manje i više u alijansi (ako je verovati Faresovim tvrdnjama za koje se ne trudi da pruži dokaze) sa Al Kaidom. Piše o nepomirljivim stavovima demokrata i ideologija, o džihadskom ratu protiv međunarodnih načela, o napadu na pluralizam, o promovisanju segregacije polova, bitki za umove i sudaru budućnosti koji je već počeo.

Ideologija demokratije i džihadizam

Rat ideja je polemika, ili bolje reći obračun sa svim ideologijama a ponajviše džihadizmom, s tim da autor širenje demokratije vidi kao nešto neideološko, iako je njegovo pisanje duboko ideologizovano. Za njega bi u svetu ideja mogao da se primeni naziv, koji je u smislu vladavine za Lucija Kornelija Sulu, rimskog diktatora, upotrebio antički istoričar Dion Kasije – demokator.¹

Već na samom početku autor iskazuje uverenje u univerzalnost demokratije, samoopredeljenja, „oslobođenja i slobode za celo čovečanstvo“ (44). On gaji prosvetiteljsku veru da su ti principi „predodređeni da budu univerzalni“.

Fares nema problema sa dvostrukim aršinima. On bez imalo zazora svako delovanje Amerike vidi kao nastojanje da se svetska zajednica demokratizuje, dok je spreman da sve one koji tako ne misle okvalifikuje kao trockiste, fašiste, ekstremne nacionaliste, džihadiste i naivčine u SAD koji se stalno pitaju „Zašto nas mrže?“ (str. 29, 62, 344). Kako primećuje naš čuveni orijentalista u predgovoru knjige „Valid Fares apsolutizuje širenje ideja demokratije i slobode, ne opterećujući se pitanjem puteva, načina i sredstava tog blagotvornog širenja i ne razmišljajući o tome dovode li možda neki od pobrojanih puteva, načina i sredstava u pitanje samu suštinu slobode i demokratije. On je, u neku ruku, ‘demokratski fundamentalista’“ (12).

Kroz knjigu Fares konstantno nastoji da sravni nesravnjive stvari. Redovno u paru sa sefizmom (sunitska radikalna škola) ide nekakav „homeinizam“, Al Kaida sa Hezbolahom (39, 41, 52, 53, 60, 81, 190...). Koristi neodređene fraze poput međunarodne i svetske zajednice i poziva se na svetsko društvo. Spasavanje civila kojima preta masakr, taj česti izgovor za američke ratove i sankcije širom planete, za autora je, predvidljivo, legitiman razlog za rat (46).

On projektuje školu realizma u međunarodnom odnosima i sekularizam u antički Rim! Tvrdi kako je Rim imao nacionalnu politiku širenja mira, (PAX

¹ Prema: Luciano Canfora, *La democrazia: Storia di un'ideologia*, Laterza 2010, p. 10.

ROMANA) kao sekularnog motiva za rat (47). Ide i dalje, pa utvrđuje da su doktrinu vođenja rata u ime mira sledili Arapi, Evropljani, drugi azijski narodi. On nalazi i nekakav *iberijski mir* kao politiku konkistadora! Takva, blago rečeno preslobodna tumačenja istorije, u ideološkom ključu izabrane nacije primećuju se u celini dela.

Optužuju se nacionalisti i druge ideologije za širenje sukoba. Prvi svetski rat je u takvoj optici sukob nacionalizma i demokratije (49). U Drugom svetskom ratu pobedile su „snage transatlantskih demokratskih zemalja i njihovog sovjetskog saveznika“. Iz ove tvrdnje proizilazi da je angažman 80 odsto nemačkih vojnika na istočnom frontu manje bitan od savezničkog iskrčavanja na Siciliju jula 1943. i godinu dana kasnije u Normandiji.

U hladnom ratu i posle njega sukobe i ratove ne pokreće zemlja koja je najviše ratovala (SAD) već „nedemokratske snage“. Tako je i u Vijetnamu i u Jugoslaviji i drugde (valjda i na Grenadi, Panami, Nikaragvi, Kongu...).

Nacionalizam je u svom ekstremnom vidu po Faresu nacizam i fašizam. Takve tvrdnje se ređaju u tekstu poput onih o efikasnosti NATO u Bosni i na Kosovu (i Metohiji) (50).

Fares ne oseća potrebu da podupre činjenicama talase tvrdnji. On nije upoznat sa definicijama nacije, naroda, smatra da je etnička pripadnost (narod) nešto novijeg datuma, iako hiljadama godina prethodi naciji (65). On olako kvalifikuje i iznosi ocene, pa neopterećen istorijom kaže „Ekstremni nacionalistički pokreti takođe su bili uzročnici građanskih ratova, okupacija drugih zemalja, kolonijalizma, izolacionizma, čak i svetskih ratova“. Nacionalizmi su doveli do genocida, holokausta, masakra... Tu je moguća i akrobatika misli: „Ruski ekstremni nacionalizam, iako pod marksističkim režimom, bio je odgovoran za potiskivanje neruskih naroda“ (66). Zaista deluje da je u *ratu ideja* sve moguće i dozvoljeno.

Ipak, među brojnim neprijateljima demokratije izdvajaju se „džihadski selefizam i homeinizam“ kao jedini koji žele da odbace osnovne postulate međunarodnog prava i Povelju UN (52, 3). Džihadisti su u dosluhu sa naftašima iz arapskog sveta formirali lobi koji kontroliše i usmerava javno mnjenje i akademsku mrežu na Zapadu. Kako kaže Fares, totalitarne ideologije u ideološkom *blickrigu* optužuju „Zapad (naravno, po Faresu neumesno) i liberalno demokratske zemlje širom sveta da koriste pitanje ljudskih prava u zemljama Trećeg sveta s namerom da ‘ostvare ekonomsku korist’“. Zapadni akademski krugovi su deo te mreže zavere protiv Zapada, liberalne demokratije i Izraela (220). Uopšte, Faresov svet je kao viđen u ogledalu. Preokrenuta stvarnost. Kada se tako postave stvari onda i pozivanje na pravilno imenovanje neprijatelja gubi smisao u opštoj kakofoniji utisaka i tvrdnji. Ipak, pažljivi čitalaca će umeti da proseje i pronađe razloge za čitanje ove knjige iz napred pomenutih razloga.

UREĐIVAČKA POLITIKA

Međunarodna politika je jedan od najstarijih naučnih časopisa na Balkanu iz oblasti međunarodnih odnosa. Prvi broj je objavljen 1950. godine, tri godine nakon osnivanja njegovog izdavača – Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda.

Uređivačka politika prati osnovne istraživačke oblasti Instituta – političke, bezbednosne, ekonomske i pravne aspekte međunarodnih odnosa. *Međunarodna politika* objavljuje izvorne naučne radove, pregledne članke i prikaze knjiga. Radovi moraju biti napisani na srpskom jeziku, sa sažecima i ključnim rečima (na srpskom i engleskom).

Časopis izlazi četiri puta godišnje i kategorisan je kod resornog ministarstva kao istaknuti nacionalni časopis (M52). Zahvaljujući naučnoj objektivnosti i stečenom ugledu, čitalačka publika obuhvata brojne naučne institute, univerzitete, biblioteke, te domaća i strana diplomatska predstavništva u zemlji i inostranstvu.

OBAVEZE IZDAVAČKOG SAVETA, UREDNIKA I UREĐIVAČKOG ODBORA

Izdavački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih, ekonomskih i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Glavni i odgovorni urednik *Međunarodne politike* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Prilikom donošenja odluke glavni i odgovorni urednik rukovodi se uređivačkom politikom vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Glavni i odgovorni urednik i njegov zamenik zadržavaju diskreciono pravo da primljene rukopise procene i odbiju bez recenziranja, ukoliko utvrde da ne odgovaraju sadržinskim i formalnim standardima pisanja naučnoistraživačkog rada i tematskim zahtevima uređivačke politike.

Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na usklađivanje. U redovnim okolnostima, redakcija obaveštava autora o tome da li je prihvatila tekst i pokrenula postupak recenziranja u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora recenzenata i odlučivanja o sudbini rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik. Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donesu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Urednici i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Urednici i članovi redakcije dužni su da preduzmu sve razumne mere kako bi identitet recenzenata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Istovremeno predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda. Takav rukopis se momentalno isključuje iz daljeg razmatranja. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u časopisu *Međunarodna politika* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti nosioca autorskih prava.

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fusnoti na samom početku teksta. Rad koji je već objavljen u nekom časopisu ne može biti preštampan u *Međunarodnoj politici*.

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Nakon prihvatanja rukopisa, a pre objavljivanja, autori uplaćuju na račun izdavača kotizaciju u iznosu od 3000 dinara (25 EUR za uplate iz inostranstva).

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene. Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda. Prikazi skupova i knjiga moraju da budu precizni i objektivni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovala u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navedu kao autore. Ako su u bitnim aspektima istraživačkog projekta i pripreme rukopisa učestvovala i druga lica koja nisu autori, njihov doprinos treba pomenuti u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno citiraju izvore koji su bitno uticali na sadržaj istraživanja i rukopisa. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijave projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Plagijarizam

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao svojih, predstavlja grubo kršenje naučne i izdavačke etike. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo. Plagijat obuhvata sledeće:

- Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafraziranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog

ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);

- Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu plagijat, isti će biti povučen u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*, a autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodne politike* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zdatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti evaluiraju radove u odnosu na usklađenost teme rada sa profilom časopisa, relevantnost istraživane oblasti i primenjenih metoda, originalnost i naučnu relevantnost podataka iznesenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnim aparatom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda od strane autora dužan je da o tome obavesti urednika. Recenzent treba da prepozna važne objavljene radove koje autori nisu citirali. On treba da upozori urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti urednika.

Recenzija mora biti objektivna. Sud recenzenata mora biti jasan i potkrepljen argumentima.

Rukopisi koji su poslani recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJE

Primljeni radovi podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvatiti ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne – identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet recenzenata ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Urednici garantuju da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (pre svega, ime i afilijacija) i da će se preduzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat identitet drugih recenzenata. Ako odluke recenzenata nisu iste, urednici mogu da traže mišljenje drugih recenzenata.

Rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma kada recenzenti prime rukopis.

Izbor recenzenata spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika i njegovog zamenika. Recenzenti moraju da raspolažu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi i ne smeju biti iz iste institucije kao autor, niti to smeju biti autori koji su u skorije vreme objavljivali publikacije zajedno (kao koautori) sa sa bilo kojim od autora podnesenog rada.

Urednici šalju podneti rukopis sa obrascem recenzije dvojici recenzenata koji su stručnjaci za naučnu oblast kojom se rad bavi. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini jednog rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Tokom postupka recenzije urednici mogu da zahtevaju od autora da dostave dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za donošenje suda o naučnom doprinosu rukopisa. Urednici i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autori imaju ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, urednici će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava akademske standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, urednici će tražiti mišljenje drugih recenzenata.

RAZREŠAVANJE SPORNIH SITUACIJA

Svaki pojedinac ili institucija mogu u bilo kom trenutku da urednicima i/ili Uređivačkom odboru prijave saznanja o kršenju etičkih standarda i drugim nepravilnostima i da o tome dostave neophodne informacije i dokaze.

Provera iznetih navoda i dokaza

- Glavni i odgovorni urednik će u dogovoru sa Uređivačkim odborom odlučiti o pokretanju postupka koji ima za cilj proveru iznesenih navoda i dokaza;
- Tokom tog postupka svi izneseni dokazi smatraće se poverljivim materijalom i biće predočeni samo onim licima koja su direktno uključena u postupak;
- Licima za koja se sumnja da su prekršila etičke standarde biće data mogućnost da odgovore na iznete optužbe;

Odluke u vezi sa utvrđenim kršenjem etičkih standarda donosi glavni i odgovorni urednik u saradnji sa Uređivačkim odborom i, ako je to potrebno, grupom stručnjaka. Predviđene su sledeće mere, a mogu se primenjivati pojedinačno ili istovremeno:

- Objavljivanje saopštenja ili uvodnika u kom se opisuje slučaj kršenja etičkih standarda;
- Slanje službenog obaveštenja rukovodiocima ili poslodavcima autora/recenzenta;
- Bezuslovno odbijanje rukopisa ili povlačenje već objavljenog rada u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*;
- Autoru se trajno zabranjuje da objavljuje u časopisu *Međunarodna politika*;
- Upoznavanje relevantnih stručnih organizacija ili nadležnih organa sa slučajem kako bi mogli da preduzmu odgovarajuće mere.

Prilikom rešavanja spornih situacija Uređivački odbor se rukovodi smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics* – COPE, <http://publicationethics.org/resources/>).

POVLAČENJE VEĆ OBJAVLJENIH RADOVA

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava ili autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa u više časopisa u isto vreme, lažne tvrdnje o autorstvu, plagijata, manipulacije podacima u cilju prevare, kao i u svim drugim slučajevima grubog kršenja etičkih standarda, objavljeni rad se mora povući. U nekim slučajevima već objavljeni rad se može povući i kako bi se ispravile naknadno uočene greške.

Standardi za razrešavanje situacija kada mora doći do povlačenja rada definisani su od strane biblioteka i naučnih tela, a ista praksa je usvojena i od strane časopisa *Međunarodna politika*.

AUTORSKA PRAVA

Autori prenose sva autorska prava na časopis *Međunarodna politika*. Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, autori prenose autorska prava na izdavača. U slučaju da rukopis ne bude prihvaćen za štampu u časopisu, autori zadržavaju sva prava. Spisak prava koje autori prenose na izdavača detaljno je uređen Ugovorom o prenosu autorskih prava, koji autor potpisuje nakon što je članak prihvaćen za objavljivanje.

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove uredništva i Uređivačkog odbora. Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

UPUTSTVA ZA SARADNIKE

Međunarodna politika je tromesečnik koji izlazi u januaru, aprilu, julu i oktobru svake godine.

Časopis objavljuje recenzirane autorske priloge i prikaze skupova i knjiga iz oblasti međunarodnih odnosa, spoljne politike, međunarodnog javnog prava i međunarodne ekonomije.

Uslov za uzimanje u razmatranje priloga je da budu pripremljeni u skladu sa sledećim uputstvima.

I – Uputstvo za pisanje članaka

1. Autorski prilozi (članci) ne treba da sadrže više od 4.500 reči, odnosno do 32.000 znakova sa razmacima.
2. Članke pisati korišćenjem fonta *Times New Roman*, veličine 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu.
3. Iznad naslova teksta stoji ime i prezime autora članka (i eventualna titula), naziv institucije u kojoj je zaposlen i njeno sedište, kao i lična adresa autora za korespondenciju (poštanska/institucionalna ili elektronska).
4. Ukoliko autor ima želju da ukaže čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen, neophodno je da na kraju naslova teksta stavi posebnu fusnotu sa simbolom * u kojoj će to posebno napomenuti.
5. Apstrakt se prilaže i na srpskom i na engleskom jeziku i u njemu autor treba da ukaže na najbitnije hipoteze na kojima rad počiva. Apstrakt treba da sadrži do 120 reči, a ispod njega autor navodi do 12 ključnih reči.
6. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*, itd.).
7. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora navesti kako glase u originalu, i to u zagradi posle srpske transkripcije.
8. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

Podatke o navedenoj bibliografskoj jedinici u fusnotama treba navesti u skladu sa sledećim sugestijama:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *Italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica. Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, stavlja se (ur.) ili (prir.) sa tačkom u oba slučaja. Sa druge strane, kada se radi o više urednika monografije na srpskom jeziku stavlja se (urs), bez tačke.

Kada se navodi priređeni zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredilo više priređivača, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (eds), bez tačke. Ako se radi o jednom priređivaču, stavlja se (ed.), sa tačkom.

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, pp. 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribićević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneve, 2002, pp. 234–7.

b) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od-do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (-), bez razmaka. Ukoliko su neki podaci nepotpuni neophodno je to i naglasiti.

Primeri:

Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 878–84. (pp. 878–9 ili p. 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, pp. 55–76.

c) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka – pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *Italic-u*) datum – napisan arapskim brojevima, broj strane/stranica.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

d) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*, broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja).

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

"Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine", *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 1–14.

e) Navođenje izvora sa Interneta

Ime autora, naziv dela ili članka, puna Internet adresa koja omogućava da se do navedenog izvora dođe ukucavanjem navedene adrese, datum pristupanja stranici na Internetu, broj strane (ukoliko postoji i ako je prilog objavljen u PDF-u).

Primer:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, Internet, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+is+Paying+text.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+is+Paying+text.pdf), 14/09/2004, p. 3.

f) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih fusnota, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. I na kraju broj strane (npr. Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", op. cit., p. 879). Ibid. ili ibidem koristiti isključivo pri navođenju izvora navedenog u prethodnoj fusnoti, uz naznaku broja strane/stranica, ukoliko je novi navod iz tog izvora (npr. Ibid., str. 11).

9. Na kraju članka prilaže se bibliografija koja treba da sadrži sve izvore i literaturu navođene u tekstu, a u formi kakva je navedena u uputstvu za fusnote. Jedina razlika je što se u bibliografiji obavezno navodi prvo prezime pa ime autora citiranog rada, i celokupna bibliografija se

organizuje prema abecednom redosledu početnog imena navođenih autora (ili naziva korišćenih dokumenata).

II – Uputstvo za pisanje prikaza knjiga i skupova

1. Prikazi skupova i knjiga ne smeju biti duži od dve i po stranice *Word* formata (prored *single*), odnosno ne smeju sadržati više od 1.200 reči (8.800 znakova sa razmacima).
2. Na početku prikaza navode se bibliografske odrednice knjige u skladu sa pravilima koja su navedena za navođenje monografija u fusnotama, s tim što na kraju treba navesti ukupan broj stranica (npr. 345 str. p. 345).
3. Prikazi knjiga i skupova ne smeju sadržati fusnote, dok se sve eventualne napomene mogu navesti u zagradi.
4. Autor može navesti i nadnaslov prikaza knjige ili skupa velikim slovima – veličina slova 14, što je podložno izmenama od strane redakcije časopisa.
5. Veličina slova, font i poravnanje teksta treba da budu u skladu sa ranije navedenim sugestijama za pisanje članaka.
6. Na kraju prikaza navodi se puno ime i prezime autora u *Italij*-u, s tim što se prezime u celini piše velikim slovima (npr. *Žaklina NOVIČIĆ*).

* * *

Svi prilozi dostavljaju se dr Vladimiru Trapari, glavnom i odgovornom uredniku *Međunarodne politike* na e-mail: vtrapara@diplomacy.bg.ac.rs

Uredništvo

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327

MEĐUNARODNA politika / glavni i
odgovorni urednik Vladimir Trapara. -
God. 1, br. 1 (1950)- . - Beograd : Institut
za međunarodnu politiku i privredu,
1950- (Beograd : Donat graf). - 24 cm

Tromesečno.

ISSN 0543-3657 = Međunarodna politika

COBISS.SR-ID 3092482

IZBOR IZDANJA

INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ČASOPISI:

Međunarodna politika
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
Izlazi tromesečno

Review of International Affairs
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
(na engleskom jeziku)
Izlazi tromesečno

Međunarodni problemi
Naučni časopis na srpskom
i engleskom jeziku
Izlazi tromesečno

Evropsko zakonodavstvo
Naučno-stručni časopis
za pravo Evropske unije
Izlazi tromesečno

KNJIGE:

Budućnost saradnje Kine i Srbije, Ivona Lađevac (ur.), broširano, 2018, 150 str.

Dragan Petrović, *Kraljevina SHS i Sovjetska Rusija (SSSR) 1918–1929*, tvrd povež, 2018, 402 str.

Srbija i svet u 2017. godini, Dušan Proroković, Vladimir Trapara (ur.), broširano, 2018, 244 str.

Ivana Božić Miljković, *Ekonomije balkanskih zemalja na početku XXI veka*, broširano, 2018, 204 str.

Kosovo: sui generis or a precedent in international relations, Dušan Proroković (ur.), tvrd povež, 2018, 344 str.

Initiatives of the 'New Silk Road' – Achievements and Challenges, Duško Dimitrijević, Huang Ping (ur.), broširano, 2017, 530 str.

SPAJAJUĆI ISTOK I ZAPAD – Spomenica profesora Predraga Simića, Jasminka Simić (prir.), tvrd povež, 2017, 624 str.

Međunarodno javno pravo i međunarodni odnosi – BIBLIOGRAFIJA 1834–2016., Đorđe Lopičić, Je-

lena Lopičić Jančić, (prir.), tvrd povež, 2017, 912 str.

Dragan Petrović, *Kraljevina Jugoslavija i SSSR 1935–1941*, broširano, 2017, 496 str.

Balkanska migrantska ruta: između politike prava i bezbednosti, Slobodan Janković, Zoran Pavlović, Dragana Dabić (ur.), broširano, 2017, 406 str.

Ana Pantelić, *Suzbijanje siromaštva i zemljama u razvoju*, tvrd povež, 2017, 396 str.

Aleksandar Jazić, *Vanredne situacije i savremeni trendovi razvoja sistema zaštita*, broširano, 2017, 128 str.

Ivan Dujić, *Novi svet i Evropa: od početka procesa globalizacije do globalne finansijske i migracione krize*, broširano, 2017, 322 str.

Vladimir Trapara, *Vreme „resetovanja“: Odnosi Rusije i Sjedinjenih Država u periodu od 2009. do 2012. godine*, broširano, 2017, 414 str.

Social and Economic Problems and Challenges in Contemporary World, Proceedings, Branislav Đorđević, Taro Tsukimura and Ivona Lađevac (eds.), broširano, 2017, 264 str.

Ljubomir Šubara, Milenko Dželetović, *Evro i monetarna integracija Evrope*, broširano, 2017, 436 str.

Danube and the New Silk Road, Proceedings, Duško Dimitrijević (ed.), broširano, 2016, 560 str.

Savremeni međunarodni ekonomski i pravni poredak, Sanja Jelisavac Trošić (ur.), broširano, 2016, 330 str.

Dobrica D. Vesić, *Preduzetništvo i preduzetnički menadžment*, tvrd povež, 2016, 328 str.

Uticaj vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi, Srđan Korać (ur.), broširano, 2016, 284 str.

Srbija i Evropska unija – pripreme za pregovore o poglavljima 23 i 24, Aleksandar Jazić, Slobodan Janković, Dragan Đukanović (ur.), broširano, 2016, 206 str.

Aleksandar Jazić, *Saradnja država članica Evropske unije u oblasti civilne zaštite*, broširano, 2016, 138 str.